

Strøm 2012 Lærervorslag en Faaag

Inhoud

Gerijpt optimisme, voorwoord door Arno van Roosmalen 5

Programma beeldende kunst en architectuur 8

Tentoonstellingen 10
Presentaties 21
Lezingen en debatten 25
Bibliotheeksessies 29
Overige activiteiten 30

Projecten in de stad 37

De Beeldengalerij 39
Kunst bij scholen 39
Foodprint. Voedsel voor de stad 42
Haagse Havens 46
Quicksan innovatieve stedenbouw 49
Atelier Naar Zee 50
Honing Bank 51
Stroom als adviseur 53

Haagse kunst en kunstenaars 57

Stimulerende activiteiten 58
Subsidies 64
Documentatie 68
Ateliers 70
Prijzen 74

Publiek en bereik 75

Educatie 78
Ontvangsten 79
Publicaties 80
Digitale media 81
Sponsors/Subsidiënten 84
Opdrachtgevers 84
Samenwerkingspartners 84

Bijlagen 85

Personeel en organisatie 86
Financiën 88
Stroom in het nieuws 92

Gerijpt optimisme

De lente kondigt zich dit jaar schoorvoetend aan – bijen verlengen hun winterslaap, koolmeesjes hebben het niet meer en eind maart valt er nog sneeuw. Net als het voorjaar van 2012 kenmerkt het begin van 2013 bij Stroom zich door optimisme. Maar het is een ander soort optimisme. Was dit een jaar geleden verwachtingsvol, naïef misschien, gebaseerd op sterke ideeën voor toekomstig beleid en programma; een jaar later is er sprake van ‘gerijpt optimisme’. Het vertrouwen in de kwaliteit, flexibiliteit en solidariteit van het Stroomteam is ongebroken. Onze maatschappelijke ambitie is onverminderd. En de betekenis van Stroom voor de Haagse kunstwereld, de internationale uitstraling en de bijdrage aan stedelijke maatschappelijke vraagstukken worden voortdurend bevestigd. Niettemin hebben we in het afgelopen jaar moeten constateren dat het politieke en maatschappelijke draagvlak voor kunst en cultuur fors verkleind is. Dat hebben wij, de culturele sector, voor een deel aan onszelf te wijten, maar is voor een ander deel te verklaren vanuit een bredere maatschappelijke ontwikkeling. Dit jaarverslag is niet de meest geëigende plaats om daar verder op in te gaan. De consequentie is evenwel dat Stroom in het licht van enkele ingrijpende gemeentelijke bezuinigingen en ministeriele *Prinzipienreiterei*, zowel inhoudelijk als organisatorisch maatregelen heeft moeten nemen. De koers is niet zozeer veranderd, als wel verscherpt. Nog sterker dan voorheen is ingezet op maatschappelijke allianties, samenwerking met collega-instellingen en het versterken van eigen inkomsten. 2012 was een jaar van extremen. Een jaar van zeer inspirerende overpeinzing en van fundamentele afwegingen. Een jaar ook van schouder eronder en energiek doorpakken. Wat we hebben geleerd is, zoals een inmiddels bevriend organisatiedeskundige zo mooi formuleerde, “het omarmen van onzekerheid”. Gerijpt dus, en blijvend optimistisch over de toekomst.

Op grond van onze aanvraag voor een plaats in de landelijke Basisinfrastructuur (BIS) formuleerde de Raad voor Cultuur een uitermate positief advies: “vanwege haar excellente kwaliteit adviseert de raad de instelling te subsidiëren”¹. Op formele gronden – over de peiljaren realiseerde Stroom 1% te weinig eigen inkomsten – wees de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap ons verzoek af. Dankzij programmasubsidies van Mondriaan Fonds, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en Stichting DOEN heeft Stroom in elk geval voor de komende twee jaren een gezonde financiële basis onder haar programma.

De Gemeente Den Haag heeft zwaar moeten bezuinigen op de kunst- en cultuursector. Stroom onderkent haar verantwoordelijkheid hierin en heeft met ingang van 2013 een forse bezuinigingsopdracht doorgevoerd. Alleen door een sterke interne solidariteit en betrokkenheid, openheid en flexibiliteit, slimme constructies, nieuwe ideeën en door onverwachte, maar zeer welkome steun uit diverse hoeken, is onze bedrijfsvoering op orde gebleven. We zijn verheugd dat het college van B&W heeft besloten om een deel van het advies van de Commissie Hirsch Ballin niet op te volgen en de subsidiefunctie bij Stroom te houden. Daarmee behouden wij de kern van waaruit wij ons succesvolle, samenhangende voorwaardenscheppende beleid voor Haagse kunst en kunstenaars kunnen realiseren. De stimulerende activiteiten die in aanvulling op het subsidiestelsel zijn geïntroduceerd, zijn aangescherpt. Opvallend is dat veel kunstenaars ook de niet-materiële ondersteuning heel sterk waarderen. Juist de unieke combinatie van middelen maakt het beleid effectief en creëert een geheel eigen dynamiek. Ook op dat gebied is het belangrijk ruimte te scheppen voor flexibiliteit, innovatie en experiment.

Het college van B&W prees Stroom eerder vanwege de aanjaagfunctie op architectuurgebied met de interdisciplinaire benadering van de stedelijke omgeving. In oktober

WOORD VOOR

2012 diende het college echter een raadsvoorstel in om de gemeentelijke bijdrage aan het Haags architectuurplatform bij Stroom af te bouwen en te beëindigen in 2014. De gemeenteraad heeft dit voorstel inmiddels aangenomen. In samenspraak met collega-organisaties zijn we thans bezig een plan te ontwikkelen voor de toekomst van het platform.

Net als veel collega-instellingen is Stroom een lerende en ondernemende organisatie. Maar er is een grens aan de soepelheid en het incasseringsvermogen van onze organisatie en onze mensen.

De maatschappelijke impact, het aanboren van nieuwe doelgroepen, en het verbinden van het (inter)nationale met het lokale komt nergens zo nadrukkelijk op de voorgrond als bij het meerjarige programma 'Foodprint. Voedsel voor de stad' (2009 – 2012). Met een Voedseltribunaal, de expositie 'Food Forward' en de internationale publicatie 'Food for the City' rondden wij 'Foodprint' in 2012 af. Maar er is volop doorwerking. Enkele kunstprojecten blijven bestaan dankzij burgerorganisaties die zich erover hebben ontfermd. We zijn nog intensief betrokken bij de ontwikkeling voor een duurzame wijk Erasmusveld. De gemeente Den Haag ontwikkelt, geïnspireerd op 'Foodprint', een Stedelijke Voedselstrategie. Overigens legt het succes van een programma als 'Foodprint' ook een verantwoordelijkheid op onze schouders. In het volle besef dat de betrokkenheid van een kunstinstelling als Stroom bij een onderwerp als de stedelijke voedselproblematiek eindig is, zetten we ons in om de toekomst van 'Foodprint' te borgen.

Drift Wall Vlatka Horvat

Reenactment Sigurdur Gudmundsson's Study for Horizon
Roeland Otten

Hetzelfde geldt eigenlijk voor een al even succesvol onderdeel van ons programma, de Time/Bank. Als onderdeel van ons programma 'Upcycling' startten we in Den Haag de Nederlandse branche van de Time/Bank, een bank die tijd als valuta hanteert. De Time/Bank was finalist voor de Accenture Innovation Award 2012, een prijs in de financiële sector voor bedrijven die uitzonderlijke innovatieve prestaties leveren, stond centraal in het NTR programma '10 X Beter' op Nederland 2 (november 2012), en wordt voortdurend uitgenodigd in het hele land om presentaties te doen in het kader van alternatieve economie, burgerinitiatief of maatschappelijke vernieuwing. De impact buiten het eigen kunstenveld en de credits voor dit alternatieve 'verdienmodel' zijn in 2012 opzienbarend toegenomen. Ook hier is het tijd om Time/Bank uit het programma van Stroom te lichten en in verzelfstandigde vorm verder te kunnen laten ontwikkelen. In 2013 is Time/Bank een vereniging met honderden gebruikers en duizenden transacties.

Op de achterplaats van Stroom hebben we met stijgende verbazing in het afgelopen jaar 20 bijenvolken tot ontwikkeling zien komen rondom evenzoveel koninginnen. Zo'n 200.000 (!) bijen vlogen af en aan. Deze Koninginnenbank vormt onderdeel van de Honing Bank, een project dat de kwetsbaarheid en het essentiële belang van de (stads-) bij aan de orde stelt. In de zomer van 2012 startten we met een pilot om crowdfunding in te zetten voor de verdere ontwikkeling van de Honing Bank. Een community van betrokken burgers, bedrijven en organisaties die de bijenstand stimuleert, die op haar beurt weer bijdraagt aan de leefbaarheid van onze stedelijke samenleving. De Honing Bank heeft inmiddels honderden betalende leden en diverse ambassadeurs. Dankzij hun inzet stond de Honing Bank in 2012 op de lijst van vijftien meest succesvolle crowdfunding projecten in Nederland.

Foodprint, Time/Bank en Honing Bank. Ideeën vanuit de kunst ontwikkeld, door kunstenaars en ontwerpers gevisualiseerd en gerealiseerd, inspirerend voor een grote groep burgers en uiteindelijk maatschappelijk gedragen en verzelfstandigd als positieve im-

pulsen in de samenleving; dat zijn voorbeelden van wat Stroom zich ten doel stelt. In dat opzicht was 2012 een succesvol jaar.

Mede namens ons bestuur en mijn collega's wil ik iedereen die Stroom in het afgelopen roerige jaar steun heeft betuigd en ons met raad en daad heeft bijgestaan laten weten dat wij daarvoor ontzettend dankbaar zijn: u bent onmisbaar!

Arno van Roosmalen
directeur

i "Slagen in Cultuur – culturele basisinfrastructuur 2013-2016", Raad voor Cultuur, mei 2012, p. 383 e.v.

Programma beeldende kunst en architectuur

Als centrum voor hedendaagse kunst en architectuur wil Stroom vanuit de kunst bijdragen aan het denken over de stad, het verbeteren van de kwaliteit van het publieke domein, en aan het ontwikkelen van nieuwe ideeën en visies voor de stad.

Vanuit een geloof in de maatschappelijke potentie van kunst en in het vertrouwen dat zij daarom een maatschappelijk draagvlak zal vinden, formuleert Stroom een programma waarin de kunst centraal staat en het uitgangspunt vormt. Daarbij staat de verbinding met de stad, en de betekenis voor de samenleving voorop.

In het pand van Stroom vindt een activiteitenprogramma plaats van presentaties, tentoonstellingen, lezingen, rondleidingen, workshops, debatten, tafelgesprekken en bibliotheeksessies. Stroom functioneert hier als een laboratorium dat kunstenaars, ontwerpers, architecten, historici, beleidsmakers, stedenbouwkundigen en vele anderen bij elkaar brengt en waarin nieuwe ideeën over de stad worden gepresenteerd, kritisch bewustzijn wordt gestimuleerd en inspiratie wordt geboden. Niet voor niks zien wij educatie ook niet als een supplement bij ons programma, maar juist als integraal onderdeel daarvan, 'programma-als-educatie'. Ten behoeve van deze verslaglegging zijn de educatieve projecten dit keer ondergebracht bij het hoofdstuk Publiek en Bereik, zie p.75.

Vaak vormen de programma's onderdeel van een thematische aanpak, zoals het geval is met 'Foodprint' (2009-2012), en 'Upcycling' (2010-2013), of zijn met de stad verbonden door een focus op een gebied, zoals 'Haagse Havens' (2011-2012). Door het initiëren en realiseren van meerjarenprogramma's, agenderen en onderzoeken we gedurende langere tijd belangrijke thema's. Deze langlopende projecten stellen ons in staat om maatschappelijk draagvlak te creëren, interactief te zijn, partners aan ons te binden en

New myth for new family Femmy Otten

doorwerking te realiseren. Daarnaast kunnen we door deze duurzame aanpak doorlopend vernieuwing in de programmering aanbrengen en inspelen op actuele ontwikkelingen in de maatschappij.

Binnen het programma speelt de bibliotheek als kennis- en onderzoekscentrum een belangrijke rol. Het echte hart van dat centrum is de veelzijdige collectie boeken en tijdschriften. De bibliotheek van Stroom is veel meer dan een collectie, zij belichaamt het idee van de mentale creatieve ruimte. Binnen deze ruimte worden bestaande thema's uitgebreid, kunnen ook nieuwe thema's en inzichten ontstaan. Inzichten die van belang zijn voor het programma van Stroom,

maar ook voor onderzoekers die de bibliotheek steeds vaker weten te vinden voor het schrijven van artikelen, scripties en werkstukken.

In het volgende overzicht zijn tentoonstellingen, presentaties, lezingen en debatten, bibliotheeksessies en overige activiteiten in chronologische volgorde op een rij gezet. Om de samenhang tussen verschillende elementen uit ons programma aan te geven zijn deze, waar dit van toepassing is, in projectverband en met de eventuele spin-off in het hoofdstuk Projecten in de Stad (zie p.37) beschreven.

Tentoonstellingen

De tentoonstellingen aan de Hogewal richten zich op beeldende kunst, architectuur en vormgeving. Kenmerkend is dat de thematiek van deze tentoonstellingen zich verhoudt tot vraagstukken over de stad en openbaarheid. Zo werden met 'Food Forward' nieuwe manieren onderzocht waarop het wereldomvattende probleem van stedelijke voedselvoorziening het hoofd kan worden geboden. Aan de andere kant vormde het werk van enkele Haagse kunstenaars het uitgangspunt voor de tentoonstelling 'Return on Invest', waarin werd stilgestaan bij de werkpraktijk van hedendaagse kunstenaars. Het omvatende programma 'Expanded Performance' bevroeg diverse functies van een kunstinstelling en onderzocht nieuwe ideeën over performatief gedrag en openbaarheid.

Parallel aan het tentoonstellingsprogramma, worden onder de noemer 'Stroom School' activiteiten georganiseerd die de educatieve waarde van het programma accentueren, en zich richten op verdieping, het opdoen van en het uitwisselen van kennis en ideeën. We beogen met deze educatieve activiteiten niet slechts het kernpubliek van Stroom te bereiken, maar ook speciale doelgroepen die per tentoonstelling verschillen en die we (nog) niet als vanzelfsprekend tot de onze kunnen rekenen. Belangrijk onderdeel van de 'Stroom School' zijn de rondleidingen door onder meer kunstenaars, ontwerpers, politici en theoretici. Daarnaast worden er workshops, lezingen, ontmoetingen en gesprekken georganiseerd. Deze kleinschalige activiteiten met een meer persoonlijke benadering worden druk bezocht, ontvangen de aandacht van een gevarieerd publiek, en tonen aan dat er duidelijk in een behoefte wordt voorzien.

Algaculture Michael Burton & Michiko Nitta

'Food Forward' 15 januari t/m 29 april 2012
curator: Karen Verschooren (Z33, Hasselt, BE)
Met: John O'Shea, Michiko Nitta en Michael Burton, Arne Hendriks, Christian Jankowski, Dunne & Raby

'Food Forward' presenteerde 'een tentoonstelling met een bite'; scenario's voor onze voedseltoekomst aan de hand van het werk van kunstenaars en vormgevers. Het startpunt was de video 'The Hunt' van Christian Jankowski (DE) die de vervreemding tussen stedeling en voedsel humoristisch op scherp zet. John O'Shea (UK) zocht de grenzen van de wet op in zijn pogingen om tot een meer humane vleesproductie en vleesconsumptie te komen. Michiko Nitta en Michael Burton (UK) presenteerden twee scenario's uit hun grotere onderzoek naar het leven na agricultuur: de symbiose tussen mensen en algen en een doorgevoerd functioneel voedselregime. Arne Hendriks tenslotte onderzocht de mogelijkheden en de gevolgen van het krimpen van mensen tot 50 centimeter. Aanvullend op de tentoonstelling was in de etalage van de Stroom-bibliotheek de video 'Designs for an Overpopulated Planet: no.1 Foragers' van Dunne & Raby (UK) te zien.

'Food Forward' ging voorjaar 2012 vergezeld van een groot nationaal Voedseltribunaal (5 april 2012) en de publicaties 'Food for the City. A future for the Metropolis' (i.s.m. NAI Uitgevers) en 'Nils Norman. Eetbaar Park/Edible Park' (bij Valiz, Amsterdam). Zie hoofdstuk Foodprint, p.42.

Speed Crop Balcony Arne Hendriks

Stroom School

Struisvogeldiner 22 december 2011

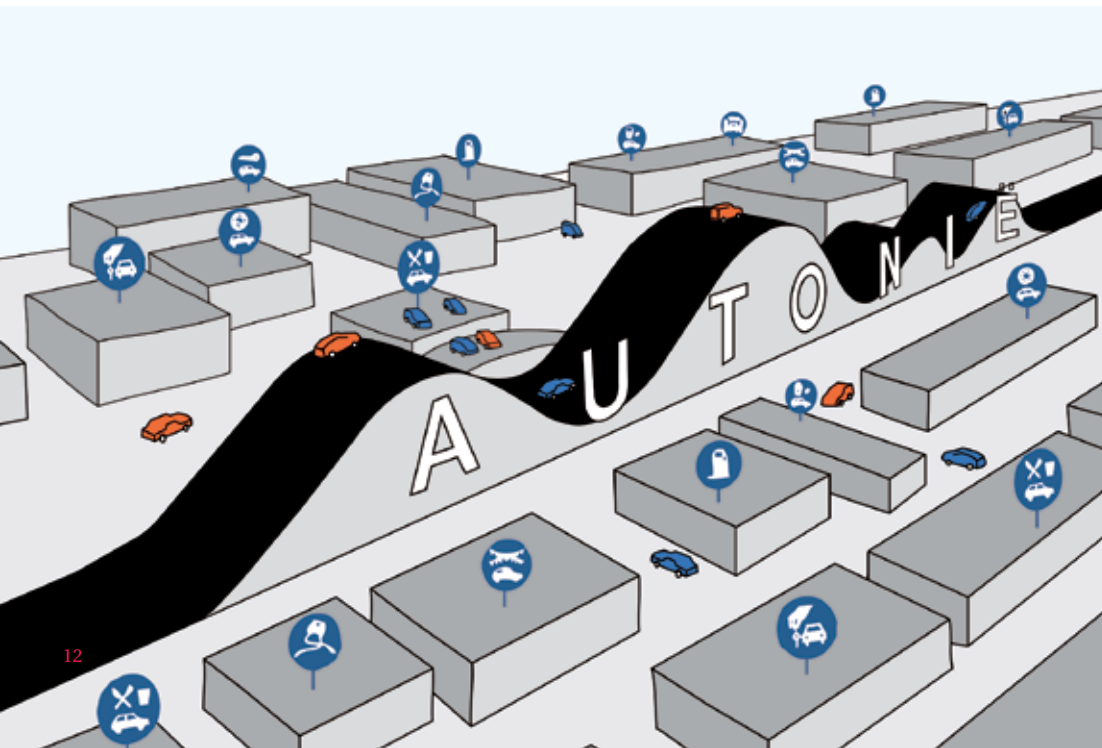
Als voorproefje op de tentoonstelling liet Arne Hendriks een struisvogel bereiden alsof het een kip was. Zo kon men ervaren hoe de kleine mens zich in de toekomst zal verhouden tot alledaagse, maar naar verhouding veel grotere, ingrediënten. Het diner maakte deel uit van zijn project 'The Incredible Shrinking Man'.

Rondleidingen: **Karen Verschooren** (curator Z33, Hasselt, B.) 15 januari 2012, **Jessica van der Pol** (leerling 4 HAVO, Montaigne Lyceum, Ypenburg) 5 februari 2012, **Lucas Evers** (programmameider cultuur Waag Society) 26 februari 2012, **Willem Velthoven** (directeur Mediamatic) 11 maart 2012 en **Arno van Roosmalen** 1 april 2012

'Haagse Havens' en 'Erasmusveld Nuts' als onderdelen van 'Making City' 20 april t/m 12 augustus 2012 Internationale Architectuur Biennale Rotterdam (IABR), Nederlands Architectuurinstituut (NAi), Rotterdam

De 5e IABR 'Making City' onderzocht hoe de stad van morgen tot stand komt en welke rol ontwerpers daarbij spelen. De onvermijdelijke verstedelijking vormt een enorme politieke, sociale, economische en ecologische uitdaging. Tegelijkertijd bieden de steden oplossingen voor deze opgaven van de 21e eeuw. De stad is onze toekomst, maar alleen als ze beter bestuurd, ontworpen en gepland wordt dan nu het geval is. De centrale tentoonstelling in het NAi toonde 35 *good practices* uit meer dan 25 wereldsteden. Twee daarvan kwamen uit Den Haag, waar Stroom als mede-initiatiefnemer bij betrokken is: 'Haagse Havens' en 'Erasmusveld Nuts'. Beide projecten onderzoeken in de praktijk een alternatieve benadering voor stadsontwikkeling. Een benadering die

Autonië Hans Venhuizen en Sabrina Lindemann

het eindbeeld denken loslaat, die de bestaande stad als vertrekpunt neemt en die zoekt naar samenwerking met andere partners en financiers naast de gemeente. Bij dat zoekproces worden ontwerpers, kunstenaars, onderzoekers en ondernemers betrokken.

In essentie is 'Haagse Havens' een oefening in het schakelen tussen en verbinden van twee perspectieven op de toekomstige ontwikkeling van de binnenstedelijke industriegebieden Binckhorst en Laakhaven in Den Haag; het luchtperspectief van de stedenbouwers en het grondperspectief van ondernemers, kunstenaars en ontwerpers. 'Haagse Havens' was met de opening van de IABR pas halverwege het onderzoek. Daarom

Haagse Havens op IABR

presenteerden we in Rotterdam geen afgerond verhaal, maar een *work in progress* in de vorm van een krant, website en een presentatie. De krant presenteerde de eerste onderzoeksresultaten en bood met twee essays reflectie en context. De tweetalige website – www.haagsehavens.cc – is ingericht als wiki en bevat achtergrondinformatie bij alle projecten (zie p.82). De presentatie, begeleid door Huib Haye van der Werf, appelleerde vooral aan de verschillende talen waarmee over de stad gesproken wordt. Taal als campagne waarmee dromen verkocht worden, illusies, verlangens, lust en schuldgevoelens. En de taal als commentaar, die juist de achterkant van de dingen laat zien, die vraagtekens plaatst of een boodschap de stad in slingert.

'Erasmusveld Nuts' werd gepresenteerd in een animatie van het toekomstige Erasmusveld, gemaakt door Studio Makkink&Bey. Hierin liet het bureau zien hoe verschillende Nutsverenigingen vorm kunnen krijgen en tegelijk vormgeven aan de in Den Haag Zuidwest geplande duurzame wijk Erasmusveld. Dit plan werd in 2011 ontwikkeld in het kader van het Foodprintfestival DAG HAP waarin werd getoond wat voedsel zou kunnen betekenen als motor voor gebiedsontwikkeling.

Voor meer informatie en spin-offs van beide projecten zie hoofdstuk Projecten in de stad, p.37.

'Return on Invest' 2 juni t/m 9 september 2012
Met: Daan Brinkmann, Sarah Carlier, Robin de Goede, Lilian Kreutzberger Nishiko, Femmy Otten, Clara Palli Monguilod, Magdalena Pilko, Basten Stokhuyzen

Volgens het kunsttijdschrift Metropolis M is er sprake van een Haagse Renaissance. De hedendaagse beeldende kunst bloeit in Den Haag door de keur aan kunstenaarsinitiatieven, presentatieruimtes en atelierpanden waar de stad zich op kan verheugen. Maar ook, en misschien wel vooral, door de kunstenaars die zich in Den Haag vestigen. Stroom gelooft dat de inbreng van creatieve, energieke en enthousiaste kunstenaars onmisbaar is voor een bloeiend kunstklimaat in de stad. Daarom worden talentvolle Haagse kunstenaars ondersteund via de zogenaamde Stroom Invest subsidie. 'Return on Invest' toonde een aantal van die kunstenaars. Subsidie is maar één manier om de overheidssteun van kunst te benoemen; investering is een ander. Zie ook hoofdstuk Haagse kunst en kunstenaars, p.57.

Daarnaast wilde 'Return on Invest' inzicht geven in de veranderende kunstenaarspraktijk. Kunstenaars werken al lang niet meer uitsluitend in hun atelier maar zijn een soort hybride duizendpoten geworden die lesgeven, bijklussen en op andere manieren geld verdienen en hun werkpraktijk verruimen. Volgens sommige onderzoekers sluit de hedendaagse kunstenaarspraktijk naadloos aan bij het ideaalmodel voor de neo-liberale arbeidsverhouding: die van de flexibele, altijd werkende, zich aanpassende – maar vaak

Ruin Value Robin de Goede

ook onderbetaalde – zzp-er. Of in de woorden van de directeur van het Tate Modern, Chris Dercon; kunstenaars behoren tot de *homo precarius*, de onzekere mens.

Bij de opening werden tevens de Premium publicaties gepresenteerd over het werk van Arianne Olthaar, Thom Vink en Gamal Ez. Zie hoofdstuk Publicaties, p.80.

Stroom School

Rondleidingen: Clara Palli Monguilod 3 juni 2012, Basten Stokhuyzen 10 juni 2012, Femmy Otten 24 juni 2012, Daan Brinkmann 1 juli 2012, Magdalena Pilko 8 juli 2012, Sarah Carlier 29 juli 2012

Ateliërgesprekken: Basten Stokhuyzen 15 juli en 19 augustus 2012, Nishiko 5 augustus 2012

Om de bekendheid met hun werk te vergroten werden tijdens de tentoonstellingsperiode ateliërgesprekken met een aantal Haagse kunstenaars georganiseerd. Deze werden erg goed bezocht en voldeden kennelijk aan de behoefte naar meer kennis van en inzicht in het werk van de kunstenaars.

Finissage 'Return on Invest' 9 september 2012

'Expanded Performance' 30 september t/m 16 december 2012
Met: Ruth Buchanan, Leidy Churchman en MPA, Vlatka Horvat, Adrien Tirtiaux, Thomas Heyer en Jakob Kunst

Najaar 2012 stond in het teken van performance, in de brede zin van het woord. We onderzochten in dit programma praktijken van wat we *expanded performance* kunst noemen, maar keken ook kritisch naar het format van de tentoonstelling en betrokken daarbij het publiek intensief. 'Expanded Performance' leverde geen kant-en-klare

Vanilla Options (The savvy risk-taker) Basten Stokhuyzen

tentoonstelling bij de opening maar veranderde, door live performances, een groeiend kunstwerk en uiteenlopende activiteiten, door de tijd heen. Het publiek kon deze veranderingen volgen via het Tumblr blog of via rondleidingen die bezoekers meenamen door het gebouw en de ingrepen van de kunstenaars.

'Expanded Performance' was nadrukkelijk opgezet als een intensief en experimenteel programma waarbij bepaalde conventies onderzocht werden. Zo werd de entree ruimte van Stroom actief ingezet in het programma, groeide een van de kunstwerken door de bureaus van medewerkers heen en ontwikkelde de jonge Haagse ontwerper Niels Berk een eigen identiteit voor het programma separaat aan de Stroom huisstijl. Het experimentele karakter van 'Expanded Performance', de durf om vaste formats en werkwijzen doelbewust op de schop te nemen heeft veel losgemaakt, zowel binnen de organisatie als het bredere kunstenveld. Gesprekken met het publiek leverden veel op, en we zijn in het bijzonder trots op de vele positieve reacties in de media, ook internationaal.

'Expanded Performance' kende meerdere snelheden en lagen, die lichten we hier onder kort toe.

Nieuw werk van vijf internationale kunstenaars

Ruth Buchanan (NZ), **Leidy Churchman** en **MPA** (VS), **Vlatka Horvat** (HR/VS), **Adrien Tirtiaux** (BE). Deze kunstenaars nemen een bijzondere positie in in wat we het veld van *expanded performance* kunnen noemen. Ze maakten allemaal nieuw werk voor dit project. Het werk 'The Great Cut' van Tirtiaux was daarbij het meest opzienbarend. Het beperkte zich niet alleen tot de tentoonstellingsruimte van Stroom, maar betrok de gehele instelling en de mensen die er werken.

Adrien Tirtiaux's projecten verbinden de ervaring van bepaalde ruimtes met verhaallijnen en/of sociaal-politieke kwesties. Hij betreft de bezoeker regelmatig in zijn werk door van hen te verwachten, of zelfs van hen te eisen, dat ze hun gedrag aanpassen om zijn werken daadwerkelijk te kunnen zien en beleven: een 'performatieve' uitdaging voor de

The Great Cut Adrien Tirtiaux

kijkers en bezoekers. Dit was zeker ook het geval voor 'The Great Cut'. Het heeft letterlijk allerlei nieuwe gezichtspunten opgeleverd.

Het werk visualiseerde de politieke besluiten die met betrekking tot cultuurbudgetten zijn genomen in Den Haag. Dit gebeurde op een ruimtelijke manier, door middel van een fysieke structuur die geleidelijk 20% van de ruimte in Stroom blokkeerde. Bij elke stap van de ontwikkeling werd de vorm van 'The Great Cut' mede gedefinieerd in dialoog met de werknemers van Stroom, in een poging een consensus te vinden wat betreft praktische, ideologische en esthetische wensen.

Architecturale ingreep door Thomas Heyer en Jakob Kunst

Deze twee jonge Haagse vormgevers ontwikkelden een nieuw concept voor de entree ruimte van Stroom. Draden die aan het plafond hingen vulden de volledige ruimte, waardoor de bezoeker de ruimte die hijzelf nodig had ook zichtbaar claimde. Gedurende de tentoonstellingsduur maakten de draden langzaam maar zeker ruimte voor de verschillende evenementen die in de entree ruimte plaatsvonden. Hierdoor loste de installatie langzaam op om plaats te maken voor het vernieuwde entreegebied. Terwijl de eerste ingreep verdween, doemde de tweede op.

Leesgroep o.l.v. kunstenaar Maria Pask

De leesgroep boog zich tijdens een aantal bijeenkomsten over het idee van *expanded*

The Great Cut Adrien Tirtiaux

performance, institutionele werkvormen en publieksengagement. Een lijst van besproken teksten staat op de website van Stroom.

Rondleidingen door en gesprekken met Judith Schoneveld

Tijdens 'Expanded Performance' heeft Judith Schoneveld specifiek contact gelegd met diverse groepen buiten het kunstenveld en is met hen in gesprek gegaan. Geluidsfragmenten van deze gesprekken waren te horen tijdens de finissage.

Lezing door Anthony Huberman 11 oktober 2012

De Amerikaanse curator en auteur Anthony Huberman was een belangrijke inspiratiebron voor 'Expanded Performance'. In zijn tekst 'Take Care' (2011) karakteriseert hij kleine kunstinstellingen (waar Stroom zich als niet-museum toe rekent) in termen van hun gedrag, en plaatst het hoe boven het wat. Kleine instellingen kunnen zich onderscheiden in hoe ze werken en hoe ze zich gedragen.

Event 'I Proclaim, You Proclaim, We Proclaim' 3 en 4 november 2012

Curator: Capucine Perrot. Met: Nicoline van Harskamp, Louise Hervé & Chloé Maillot, Léa Lagasse, Pierre Leguillon, Sarah Pierce, Alexandre Singh en Cally Spooner. Dit tweedaagse performance event richtte zich op de presentatie en performance van gesproken woord, tekst en taal. Door middel van een voordracht, een studentenprotest, een gesprek en een rollenspel werd het publiek door de kunstenaars direct betrokken en uitgenodigd om een bijdrage te leveren.

'Serendipitous Circuit' van kunstenaar Léa Lagasse 5 november t/m 16 december 2012

Het project 'Serendipitous Circuit' presenteerde een serie tentoonstellingen op papier, die worden getoond op een 'bibliotheekwiel'. Een aantal kunstenaars, curatoren en schrijvers werd uitgenodigd om aan dit project mee te werken: Arnold Mosselman, Pedro Gadanho, Anthony Huberman, Will Holder, The Grand Domestic Revolution by Casco Office for Art, Design and Theory.

Campus Sarah Pierce

Vier kwartier met Arno van Roosmalen 21 en 28 november, 5 en 12 december 2012

Via de website en raamteksten werd het publiek uitgenodigd om op vier woensdagen een gesprek met de directeur van Stroom aan te gaan. Iedereen was welkom, alles was bespreekbaar. Gezien de animo is het een format dat Stroom vaker wil gaan inzetten.

Lunchgesprek met Sarah Rifky en Manuela Moscoso 3 december 2012

Besloten bijeenkomst met twee internationale curatoren over onderwerpen als institutionele werkvormen en publieksbereik i.h.k.v. het International Visitors Program van het Mondriaan Fonds.

Lezing door Pedro Gadanho 6 december 2012

Pedro Gadanho is een architect, curator en schrijver verbonden aan het Department of Architecture and Design van het MoMA in New York. In zijn lezing ging hij in op zijn onderzoek naar 'performance architectuur'. Pedro Gadanho is een tweede belangrijke inspiratiebron geweest voor 'Expanded Performance'.

Performance event 'Stad School' 8 december 2012

Architect Anne Holtrop organiseerde met zijn studenten van het Sandberg Instituut, Studio for Immediate Spaces, een performance event. Daarbij hernamen, vernieuwden, onderzochten zij historische stadspresentaties. Holtrop en de Studio werkten hier-

Assembly Instructions Lecture, An Immodern Romanticism Alexandre Singh

voor samen met The One Minutes Foundation. Opnamen van de performances werden tijdens de finissage getoond en zijn online te zien via de tumblr van 'Expanded Performance' en via de Stroom website.

Lezing door Pedro Gadanho 'Reorganization of space and spatial relations' 11 december 2012 Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag, Prinsessegracht 4

'Life on Film', Het Nutshuis, Riviervismarkt 5, Den Haag 13 december 2012

Al sinds de jaren '50 wordt er performance voor film gemaakt, maar het hedendaagse resultaat is niet vergelijkbaar met dat van 60 jaar geleden. Met films van MPA, Mary Reid Kelley en Keren Cytter.

Presentatie resultaten workshop Vlatka Horvat 14 december 2012 Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag, Prinsessegracht 4

Eindresultaten van een intensieve vijfdaagse workshop door Vlatka Horvat met derdejaars studenten 3d en Autonoom van de KABK rond het thema van 'Expanded Performance'.

Finissage 'Expanded Performance' 16 december 2012

Feestelijke afsluiting met rondleidingen door Adrien Tirtiaux. Tevens vertoning van de One Minutes performance filmpjes gemaakt tijdens 'Stad School'. En performances door Dynamics-Of-Performance ('The Belgian Job') en studenten van de Koninklijke

Approximation Ludmilla Rodrigues

Academie van Beeldende Kunsten Den Haag. Daarnaast waren delen te beluisteren van gesprekken op basis van de rondleidingen door Judith Schoneveld.

Lezing door Adrien Tirtiaux 'Things design themselves' 18 december 2012 Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag, Prinsessegracht 4

Spin-off

- 'Expanded Performance' heeft binnen de organisatie vaste patronen omtrent communicatie, omgang en functioneren opgebroken. De ontmanteling van 'The Great Cut' werd een gezamenlijk project van alle Stroom medewerkers waaraan o.l.v. organisatiedeskundige Jacco van Uden ook meteen de evaluatie van 'Expanded Performance' werd gekoppeld. De doorwerking van het programma is niet alleen ruimtelijk te ervaren bij het betreden van de entree ruimte, maar ook in de communicatie-strategie.
- Het baanbrekende werk 'The Great Cut' dat Adrien Tirtiaux ontwierp en bouwde heeft hem inmiddels al meerdere nominaties voor Belgische prijzen opgeleverd.

Presentaties

Presentaties zijn kleinschalige tentoonstellingen voor bezoekers aan de Hogewal die variëren van *table top* en thematische presentaties, waarbij de aandacht uitgaat naar het werk van individuele kunstenaars, -collectieven en ontwerpers, actuele stedenbouwkundige opgaven en ontwikkelingen die de stad en haar bewoners aangaan. Daarnaast tonen we onder de noemer 'Ondertussen', aspecten van ons voorwaardenscheppende beleid aan het brede publiek.

Ondertussen

Het programma 'Ondertussen' vormt een schakel tussen het kunstbeleid en het kunstenaarsbeleid van Stroom Den Haag. Het bevat presentaties naar aanleiding van subsidieverzoeken voor de PRO-regeling (projecten en activiteiten) en de SPOT-regeling (presentatie en distributie). 'Ondertussen' laat de diversiteit van het subsidiestelsel zien. De presentatie kan een (tussentijdse) rapportage van een onderzoek of project zijn, een verslag van een studiereis of bijvoorbeeld een netwerkpresentatie.

Topp & Dubio (PRO subsidie) 29 oktober 2011 t/m 8 januari 2012

Het kunstenaarsduo Topp & Dubio (Frits Dijcks en Sander de Haas) maakte een presentatie naar aanleiding van hun boek 'All your favourite projects'. Hierin doen zij visueel verslag van projecten die ze samen met anderen onder de noemer 'Art & Tennis Club of Kaliningrad' sinds 2007 in Den Haag en Kaliningrad (Rusland) realiseerden. De publicatie bundelt een serie tijdelijke kunstprojecten waarin het moment en de interactie met publiek een belangrijke rol spelen.

Mark de Weijer (PRO subsidie) 14 januari t/m 18 maart 2012

Mark de Weijer concentreert zich in zijn werk op kleur, huid, materialiteit en ruimte. In dat kader deed hij vanaf 2009 onderzoek naar aquarel op papier. Deze techniek maakt het mogelijk om zeer verfijnde kleurnuances aan te brengen. Daarnaast speelt de huid van het papier een grote rol in de beleving van de kleur. Mark de Weijer zocht in de aquarellen naar een kleurruimte waarbij hij ook de fysieke ruimte betreft door de aquarellen als wandbekleding toe te passen. In Ondertussen toonde Mark de Weijer de voortgang van het onderzoek.

Ruben La Cruz en Karolien Helweg 'Architectuur van de Armoede, in het Koninkrijk' (PRO subsidie) 24 maart t/m 13 mei 2012

In het najaar van 2010 – vlak voor de ontbinding van de Nederlandse Antillen – maakten Ruben La Cruz en Karolien Helweg een onderzoeksreis langs de zes eilanden van het Koninkrijk der Nederlanden in de Caribische zee. Hoofddoel van de reis was het speuren naar oude en nieuwe vormen van 'architectuur van de armen'. Het onderzoek richtte zich in het bijzonder op de met blik beklede huisjes in Curaçao. La Cruz en Helweg namen het initiatief om de nog resterende blikken huizen in kaart te brengen en nader onderzoek te doen naar de achtergrond, ontstaansgeschiedenis en het huidige gebruik ervan. Het resultaat van hun (eerste) onderzoeksreis was te zien in de Ondertussen-presentatie.

Gordan Savičić (PRO subsidie) 19 mei t/m 22 juli 2012

Onder het motto 'Virtual is not the non-real, but actually the more-real' onderzoekt Gordan Savičić de wisselwerking tussen de zichtbare/ tastbare werkelijkheid en de werkelijkheid die wordt gecreëerd door informatie- en communicatietechnologieën. Hij doet dat vanuit een fascinatie voor de impact van nieuwe media op ons hedendaags bestaan, bijvoorbeeld op politiek, sociaal en persoonlijk vlak. In de Ondertussen-ruimte toonde Gordan Savičić drie recente projecten in het kader van zijn Invest werkplan.

Matteo Marangoni 'Eavesdropping' (PRO subsidie) 29 juli t/m 21 september 2012

In oktober 2011 organiseerde Matteo Marangoni de manifestatie 'Eavesdropping' in Villa K, de voormalige ambassade van de Democratische Republiek Congo in Den Haag. Voor

Ondertussen: Eavesdropping

de gelegenheid nodigde hij een groep kunstenaars en componisten uit om ter plekke interventies te maken en te tonen. Uitgangspunt was onder meer het besef dat geluid – in tegenstelling tot beeld – langs afbakening en begrenzingen kan 'leken'. Publiek bewoog zich door de verschillende ruimten en kon kennis nemen van de verschillende (geluids)interventies. In Ondertussen was een selectie van het fotografisch en geluids-materiaal te zien dat tijdens de manifestatie was opgenomen.

Tijdens de Museumnacht 2013 vonden er performances door Marangoni plaats (zie hoofdstuk Overige Activiteiten, p.30).

Billytown (PRO subsidie) 29 september t/m 16 december 2012

Het kunstenaarsinitiatief Billytown werd in 2003 opgericht en was – voordat het naar Den Haag verhuisde – tot 2011 achtereenvolgens gevestigd in twee voormalige bedrijfspanden in Rijswijk. Billytown hield er zijn atelierruimtes en organiseerde een reeks kunstactiviteiten, waaronder twee grote groepstentoonstellingen. In de presentatie-ruimte van Ondertussen toonde Billytown een terugblik, met de nadruk op de serie 'Just Namedropping', een reeks kunstactiviteiten uit 2010-2011.

Entree

De entree-ruimte van Stroom functioneert als een multifunctionele plek voor ontmoeting en uitwisseling. Niet alleen tijdens de georganiseerde activiteiten, maar ook los daarvan bepalen de bezoekers de dynamiek van de entree. Men komt om afspraken te maken, zich te informeren over de activiteiten en subsidiemogelijkheden, om de presentaties te bekijken, kranten en magazines te lezen, en publicaties te kopen. Er vinden ontvangsten plaats, lezingen, debatten, (boek-)presentaties, workshops, expert meetings en tafelgesprekken. Ook dient de entree-ruimte als een presentatieplek.

Via *table top* presentaties wordt aandacht besteed aan Haagse kunstenaars en vormgevers die op dat moment elders exposeren of een bijzonder project hebben gerealiseerd. In 2012 kwamen achtereenvolgens aan bod: **Paul Robert Bruijninx** (kunstenaar), **Viktor Hachmang** (vormgever), **Nishiko** (kunstenaar), **Floris Kaayk** (animatie/film maker), **Rudo Hartman** (grafisch vormgever), en **Bas de Boer** (kunstenaar).

Repairing Earthquake project Nishiko

Daarnaast worden er in de entree presentaties georganiseerd naar aanleiding van actuele thema's die vaak aan architectuur en stedenbouw zijn gerelateerd. Van 29 februari t/m 29 maart 2012 vond de presentatie 'Nieuwe ruimte voor de Stad' plaats. In deze presentatie toonde het architectencollectief **temp.architecture.urbanism** de mogelijkheden om het enorme oppervlak aan braakliggende bouwgrond en leegstaand vastgoed in Nederland te benutten. De opening van de presentatie ging gepaard met het debat 'Nieuwe regels, nieuwe kansen. Is er een alternatief voor het bestemmingsplan?' (zie hoofdstuk Lezingen en debatten p.25).

Lezingen en debatten

Vormen van kennisdeling, zoals lezingen, debatten, tafelgesprekken en symposia vormen een belangrijk aspect binnen de activiteiten van Stroom Den Haag. Ze worden gevoed door een bestaand thematisch (Stroom)programma, maatschappelijke onderwerpen en stedelijke, politieke of bestuurlijke ontwikkelingen. Het programma richt zich op een gevarieerd publiek en is bedoeld om kennisoverdracht en ideeontwikkeling met betrekking tot kunst, architectuur en aanverwante disciplines te stimuleren, maar ook om verdere verdieping aan het programma te geven.

Twee sterke series werden in 2012 vervolgd; respectievelijk 'The Knight's Move' en 'ADHD'. Stroom nodigt voor 'The Knight's Move' internationale sprekers uit die zich onderscheiden door ongebruikelijke, verhelderende en inspirerende visies op de stad, stedelijkheid, het publieke domein en gemeenschapsvorming. Zoals de *knight* – het paard – zich op een onconventionele manier over het schaakbord beweegt, zo wil Stroom het denken over de stad nieuwe impulsen en verrassende inzichten geven. Dwars door alle disciplines heen. De *knight* reflecteert daarbij eveneens aan de status van degenen die we uitnodigen. Partners van deze inspirerende lezingenserie waren de Groene Amsterdammer en het Vlaams Architectuur Instituut.

Ook in 2012 vervolgde Stroom Den Haag samen met BNA Kring Haaglanden, het Haags Architectuur Café (HaAC), en Het Nutshuis het gezamenlijke debatprogramma 'ADHD' (Actueel Den Haag Debat). Alert, levendig en actief worden de laatste ontwikkelingen in de Haagse stedenbouw en architectuur bespreekbaar gemaakt. De grote opkomst bevestigt keer op keer de behoefte aan deze gesprekken over actuele ontwikkelingen in de stad.

ADHDVII: Wij zijn metropolisten! Over de potenties van de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag 7 februari 2012 Het Nutshuis, Riviervismarkt 5

'Wat is er mis mee als jongeren in Rotterdam uitgaan en op het strand liggen in Scheveningen? Wat dondert het allemaal?' Aldus burgemeester Jozias van Aartsen in de Volkskrant (2 december 2011) in een duo-interview met de Rotterdamse burgemeester Achmed Aboutaleb over de vorming van de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag. Van Aartsen lijkt hiermee te willen zeggen dat die regio feitelijk allang bestaat of dat in ieder geval de inwoners zich allang gedragen als 'metropolisten'. Maar wat kan die Metropoolregio nog meer betekenen voor ons als inwoners, ontwerpers en bestuurders?

Ruben Maes ging in gesprek met Paul Gerretsen (agent Vereniging Deltametropool), Daan Zandbelt (architect en stedenbouwkundige, Zandbelt&vandenBerg), Martin Boisen (sociaal geograaf, Universiteit van Utrecht en Resultants) en Shailoh Phillips (filosoof en cultureel antropoloog).

Debat 'Nieuwe regels, nieuwe kansen. Is er een alternatief voor het bestemmingsplan?' 29 februari 2012 Museum voor Communicatie, Zeestraat 82

Het enorme oppervlak aan braakliggende bouwgrond en de grote hoeveelheid leegstaand vastgoed vragen om andere strategieën om de (her)ontwikkeling van ruimte in Nederland aan te pakken. Hoort bij deze nieuwe manier ook een andere regelgeving? Is het aloude bestemmingsplan nog wel het aangewezen juridisch kader om bijvoorbeeld kantoorpanden te transformeren en braakliggende bouwgrond anders te bestemmen? En zo niet, welk alternatief kunnen we dan ontwikkelen?

In mei en juni 2012 werden de campagneposters getoond die **Noble Amaze Neal Once** (een gelegenheidsformatie van vier KABK-studenten Grafische Vormgeving; Ferguut den Boer, Tom Lugtmeijer, Duygu Ölçek, Irene Salo o.l.v. Roosje Klap) maakte t.b.v. de 'Haagse Havens' presentatie op de IABR in het Nederlands Architectuurinstituut (zie p.12).

Van 9 oktober t/m 1 november 2012 presenteerde **Architecture Workroom Brussels** (AWB) beelden uit hun publicatie 'Changing Cultures of Planning' en interviews met Freek Persyn en Floris Alkemade. In de publicatie analyseert AWB vijf voorbeeldige en innovatieve grootschalige stedelijke transformatieprocessen waarbij bijzondere aandacht uitgaat naar de rol van cultuur en ontwerp. De start van de presentatie ging gepaard met het debat 'No Culture No planning' (zie hoofdstuk Lezingen en debatten, p.25).

Sinds mei 2011 bevindt zich bij Stroom de Nederlandse branche van de e-flux Time/Bank (zie p.33). Om deze zichtbaar te maken werd in de entreeruimte de Time/Store Den Haag gevestigd, die een sterke etalagefunctie kende. De openingstijden van de Store liepen synchroon met die van de tentoonstellingsruimte. Een hecht en enthousiast team van vrijwilligers is bij de inrichting en aankleding van de Store betrokken, bemande de winkel, informeerde het publiek en verzorgde sessies en workshops in en buiten Den Haag. Aan het eind van het jaar onderging de entreeruimte een metamorfose voor de tentoonstelling 'Expanded Performance' (zie p.15). Thomas Heyer en Jakob Kunst, twee jonge interieurontwerpers uit Den Haag transformeren met hun ruimtelijke ingreep de bezoeker tot deelnemer.

Poster Stroom Den Haag Rudo Hartman

Maarten van Tuijl en Tom Bergevoet (temp.architecture) illustreerden met voorbeelden de urgentie van een nieuwe werkwijze. Maarten Engelberts (jurist, gemeente Den Haag) ging aan de hand van de Binckhorst in op de (on)mogelijkheden voor herontwikkeling binnen de huidige regelgeving. Edward Stigter (projectdirecteur Eenvoudig Beter, Ministerie van Infrastructuur en Milieu) ging in op de crisis- en herstelwet en het programma 'eenvoudig beter', dat voortkomt uit de ambitie van het huidige kabinet tot een vermindering van regels. Moderator Tarik Yousif ging vervolgens in gesprek met de sprekers, het publiek en een aantal gasten: Johan Houwers (Tweede Kamerlid, VVD), Sander de Rouwe (Tweede Kamerlid, CDA), Duco Stadig (H-team), Wil van der Hoek (directeur Opdrachtgeving gemeente Den Haag) en Jan Struiksma (voorzitter Instituut voor Bouwrecht).

The Knight's Move: Irit Rogoff 'Onbegrensd – over de potenties van grenzen'
30 maart 2012

Irit Rogoff, professor aan Goldsmiths, University of London, maakt zich al jaren sterk voor het belang, de urgentie en de potentie van kunst. Haar onderzoeksveld bevat onderwerpen als geografie, globalisatie, post-koloniale en post-migratie problemen. In haar lezing verkende ze de mogelijkheden van de onbegrensdheid van dingen. Rogoff vraagt zich bij nieuwe ontwikkelingen, of het nu gaat om verwachtingen van overheden (educatie, zichtbaarheid) of om fenomenen die zich voordoen bij grote kunstevenementen, steeds af wat deze ontwikkelingen betekenen voor kunst en kunstenaars. Waarom is kunst zo belangrijk dat we er onze levens aan geven, als makers, organisatoren of denkers?

The Knight's Move: Juhani Pallasmaa 'Biophilic Future, cultuur, schoonheid en de menselijke natuur', ingeleid door Klaske Havik 24 april 2013 Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag, Prinsessegracht 4

De Finse architect Juhani Pallasmaa zou je kunnen beschrijven als een *artist's architect*, een architect die door zijn praktijk, zijn tentoonstellingen, lesgeven maar misschien wel vooral door zijn denken en schrijven, grote invloed uitoefent op niet alleen architecten maar ook op kunstenaars. Pallasmaa, emeritus hoogleraar van de Helsinki University of Technology, voormalig directeur van het Finse Architectuurinstituut, en ook gastprofessor aan de Washington University in St. Louis (VS) sprak over de 'Biophilic Future', over cultuur, schoonheid en de menselijke natuur. Hij werd ingeleid door Klaske Havik (architecte en schrijfster voor o.a. OASE).

ADHDVIII: Hotel Den Haag. Over de huisvesting van tijdelijke inwoners 23 mei 2012 Het Nutshuis, Riviervismarkt 5

In de coulissen van de Nederlandse samenleving wordt door talloze mensen gewerkt; we noemen ze arbeidsmigranten of gewoonweg naar hun land van herkomst. Ze komen om geld te verdienen, sommigen om carrière te maken, maar vrijwel allemaal zijn ze (in eerste instantie) van plan om weer weg te gaan. Deze groepen leveren al decennia lang een bijdrage aan de Nederlandse samenleving en economie, maar zijn daar vaak nauwelijks zichtbaar. Hoe gaat Den Haag als Internationale Stad met deze mensen om en hoe huisvesten we deze tijdelijke inwoners? Kiezen we voor speciale werkhôtels in desolate gebieden, bestemmen we er specifieke woonwijken voor of zijn er andere opties denkbaar?

Ruben Maes in gesprek met: Haags wethouder Marnix Norder (Stadsontwikkeling, Volkshuisvesting en Integratie), Westlands wethouder Arne Weverling, Marcin Zielinski (Stichting PLON, het Pools Overlegplatform in Nederland), Daan Zandbelt (architect) en Martin Mostert, een ondernemer uit het Westland, eigenaar van uitzendbureau Tido Vesta en Hotel Westland. Joris Kooiman (journalist) trad op als columnist.

The Knight's Move: Ângela Ferreira 'Once upon a place' 21 juni 2012

In haar werk focust Ângela Ferreira op de relatie tussen gebouwen en hun plaats. Ferreira schuwt daarbij de geo-politieke en post-koloniale discussies niet. Ferreira werd in 1958 geboren in Mozambique (toen nog een Portugese kolonie), studeerde vervolgens in Zuid-Afrika en verdeelt sinds de jaren '90 haar tijd tussen Portugal en Zuid-Afrika. Deze ietwat complexe achtergrond ligt aan de basis van al haar werk. Haar 'tussen-status' is de drijvende kracht achter haar praktijk waarbij ze de relatie tussen het Westen en Afrika onderzoekt en verkent via architectuur, plaats en locatie.

ADHD IX: Dit zijn onze helden. Howard Komproe interviewt 16 local heroes
1 september 2012 Het Nutshuis, Riviervismarkt 5

Het was Shakespeare die zei *What is the city but the people?* En hij had natuurlijk gelijk. Zonder mensen geen stad. Zonder betrokkenen, bijzondere, creatieve, knutselende, ondernemende, gekke, volhardende, dwarse, schrijvende, timmerende, enthousiaste, reizende, onderwijzende, bevlogen, tuinierende, sleutelende inwoners zou Den Haag weinig voorstellen. Van deze enorme groep actieve Hagenaars zette ADHD er zestien op een voetstuk tijdens de Haagse Museumnacht (dat als thema 'Helden' droeg). Stand-up comedian Howard Komproe, geboren in Den Haag, interviewde ze in een marathonsessie van drie uur.

Debat No Culture, No Planning

Bibliotheeksessies

The Knight's Move: Nader Vossoughian 20 september 2012

De Amerikaans-Iraanse schrijver, curator en wetenschapper Nader Vossoughian schetst in zijn lezing de pijnlijke relatie tussen Goebbels' oproep tot de Totale Oorlog (in 1943) en de universele ontwerpstandaard die destijds door de Duitse architect Ernst Neufert is vastgelegd in het standaardwerk 'Bauentwurfslehre'. Oorspronkelijk gepubliceerd in 1936, verscheen onlangs een nieuwe Engelse vertaling. In dit 'best verkochte architectuurboek aller tijden' standaardiseerde Neufert vrijwel alle maatvoeringen die maar voorkomen in gebouwen. Het boek sprak zeer tot de verbeelding van het toenmalige nazi-regime. Vossoughian betoogde dat de loop van de architectuurgeschiedenis hierdoor radicaal werd veranderd en dat de effecten nog steeds voelbaar en zichtbaar zijn in onze gebouwde omgeving. Vossoughian maakte in 2008 bij Stroom de expositie 'After Neurath: The Global Polis' en het gelijknamige boek bij NAI010 Uitgevers.

Debat 'No culture No planning. Changing Cultures of Planning' 9 oktober 2012

Architecture Workroom Brussels (AWB) organiseerde deze avond, in samenwerking met het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en Stroom Den Haag, een debat naar aanleiding van de publicatie 'Changing Cultures of Planning'. Voor het debat was een aantal spelers uit de wereld van planning en architectuur uitgenodigd hun visie te geven op de rol van ontwerp in planningsprocessen en het belang van cultuur als katalysator van dergelijke processen. Sprekers waren Freek Persyn (architect, 51N4E), Anne-Mie Devolder (voormalig directeur van Architectuurcentrum Rotterdam -AIR- en één van de geïnterviewden in de publicatie), Floris Alkemade (architect en stedelijk ontwerper, o.m. van het masterplan voor de Binckhorst in Den Haag in 2007) en Wies Sanders (stedenbouwkundige, Urban Unlimited). Moderator was Joachim Declerck (AWB en mede-curator van de laatste Internationale Architectuur Biennale Rotterdam).

The Knight's Move: Owen Hatherley 'Making it Difficult: Constructivism, Chaplin and the Circus' 22 november 2013

Owen Hatherley woont en werkt in Londen, en is auteur van vier boeken en een e-book over architectuur en politieke esthetiek. Hij ging in op de manier waarop in het Duitsland en de Sovjet Unie van de jaren '20 van de vorige eeuw werd gedacht over zaken als komedie, machines, slapstick films en het circus. Hierbij werd de avant-garde eerder als populistisch dan als 'hoog modernistisch' gezien.

ADHD X: Events als motor van de stad? Over de erfenis van visioenen 11 december 2012 **Theater aan het Spui, Spui 187**

Het organiseren van grote events als floriades, wereldtentoonstellingen, Internationale Bauausstellungen, culturele hoofdstad of mega-sporttoernooien, is voor steden in toenemende mate een middel om zich te onderscheiden. Mega events fungeren daarbij vaak als hefboom om bepaalde ruimtelijke ontwikkelingen in gang te zetten. Dat is in Den Haag niet anders. De koppeling van het Spuiforum aan Den Haag Culturele Hoofdstad 2018 is daarvan het meest recente (en omstreden) voorbeeld. Tijdens de ADHD gingen voor- en tegenstanders van een event-gedreven ontwikkeling van de stad in discussie.

Bert van Meggelen ging in gesprek met Aus Greidanus (artistiek directeur Den Haag Culturele Hoofdstad —2018), Greg Richards (hoogleraar aan Universiteit van Tilburg, Department of Leisure Studies) en Bernadette Jansen (stedenbouwkundige, partner BVR).

In 2012 werden in voor- en najaar een aantal Stroom Bibliotheeksessies georganiseerd, informele bijeenkomsten die een combinatie zijn van tafelgesprek, interview en boekenclub. Kunstenaars in Den Haag hadden aangegeven dat zij behoefte hebben aan een ontmoetingsplek om onderling te discussiëren over hun praktijk en waar uitwisseling van ideeën en informatie kan plaatsvinden. Stroom wil met het organiseren van bibliotheeksessies in deze behoefte voorzien.

Per sessie wordt naar aanleiding van een recente publicatie een speciale gast uitgenodigd om te praten over zijn/haar manier van werken. De gast wordt bovendien gevraagd een tas met boeken en tijdschriften mee te nemen die hem/haar inspireren en dit enthousiasme te delen met andere kunstenaars, auteurs, oprichters, denkers en vormgevers die zijn uitgenodigd. De sessies hebben een besloten karakter; niet alleen vanwege de beperkte grootte van de bibliotheek maar ook om vrijelijk te spreken over fascinaties en werkwijzen.

Jeroen Boomgaard 17 januari 2012

Jeroen Boomgaard is schrijver van het boek 'Wild Park. Het onverwachte als opdracht' (Fonds BKVB, 2011). Hierin verklaart hij dat kunst in de openbare ruimte onvermijdelijk problematisch is. Het is een uitdaging voor de kunstenaar om autonomie en engagement in balans te houden. 'Wild Park' is een filosofisch boek met gevoel voor de praktijk, dat via voorbeelden van kunst in de openbare ruimte de plaats van kunst in onze samen-

Stroom Bibliotheeksessie Arianne Olthaar

leving en de stand van de democratie aan de tand voelt. Jeroen Boomgaard is kunsthistoricus en werkzaam bij de Universiteit van Amsterdam en sinds 2003 als Lector Kunst en Openbare Ruimte bij de Gerrit Rietveld Academie.

Arianne Olthaar 13 maart 2012

Van Arianne Olthaar verscheen eerder in 2012 de publicatie 'Luxe 1972-1987' (Heden, Den Haag). Het bestaat volledig uit foto's die zij de laatste vier jaar maakte tijdens haar reizen door Midden en Oost Europa. Arianne Olthaar maakt experimentele films, foto's en miniatuur modellen. Een belangrijk uitgangspunt voor haar recente werk is haar fascinatie voor de tijdgebondenheid van idealen en design uit de jaren '70 en '80, vooral in het voormalig Oostblok.

David Galjaard 24 april 2012

Documentair fotograaf David Galjaard stond centraal naar aanleiding van zijn fotoboek 'Concresco', dat hij in eigen beheer heeft uitgegeven en gedeeltelijk via crowdfunding heeft gefinancierd. De 750.000 bunkers die gebouwd zijn tijdens de Koude Oorlog om de Albanezen te beschermen tegen aanvallen van buitenaf (die nooit gekomen zijn), vormen voor Galjaard de leidraad voor het boek. Het werd een verhaal over een Europees land dat begonnen is aan een lange, moeizame weg naar deelname aan het kapitalistische systeem van het Westen.

Robin de Goede 2 oktober 2012

Robin de Goede sprak met de andere gasten over zijn publicatie 'No Man's Land' (Kunstverein Gera DE, 2011). Het werk van Robin de Goede verkent de nachtzijde van het leven in foto's, videowerk en schilderijen op fotopapier.

Christian van der Kooy 6 november 2012

Christian van der Kooy werkt al tien jaar lang als freelance fotograaf in de Oekraïne en rond de Zwarte Zee. In meerdere foto-essays onderzoekt hij de karakters, dialecten, gewoonten van de mensen en de geschiedenis en topografie van het gebied.

Overige activiteiten

Nieuwjaarsborrel 9 januari 2012 **Paard van Troje, Prinsegracht 12**

De gezamenlijke nieuwjaarsborrel mocht ook dit jaar op succes en een grote opkomst rekenen. Het leek zelfs drukker dan ooit. Dat kan bijna niet anders als je bedenkt dat we de organisatie van het feest behalve met Gemak/WBK Vrije Academie Den Haag, Gemeentemuseum Den Haag, GEM museum voor actuele kunst / Fotomuseum Den Haag en Heden deelden met De Besturing, Pulchri Studio, Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag, Haagse Kunstkring, Nest, West, 1646, en Satellietgroep. Speciale gast-spreker was Alexander Ribbink, partner bij Prime Ventures, secretaris Turing Foundation en voorzitter van de Raad van Toezicht Stedelijk Museum Amsterdam.

Boekpresentatie Premium publicaties over Arianne Olthaar, Thom Vink en Gamal Ez

1 juni 2012

Zie hoofdstuk Publicaties, p.80.

MAFB/City Battle – Den Haag, catwalkshow en Pop Up Store 16 en 17 juni 2012

De City Battle biedt jonge talentvolle modeontwerpers de kans zich aan het grote publiek te tonen en een stap te doen naar een professionele carrière. Het initiatief, een samenwerking van MAFB (Music and Fashion Battle) met Premisela – Nederlands Instituut voor Design & Mode vond dit jaar voor het eerst in Den Haag plaats, en deed daarna ook Rotterdam en Amsterdam aan. De ontwerpers zijn studenten van ROC Mondriaan of autodidact en namen voorafgaand aan de *battle* deel aan een bij Stroom georganiseerde masterclass. In de propvolle entree werd de catwalkshow gepresenteerd door stijlmester Maik de Boer, en toonden Belle Goss, Claudia Preusser, Anne Overbeek, Jazz, Maya's Devotion, Michelle Lievaart, Peta Louda en ME Design hun verrassende en uiteenlopende ontwerpen. Het evenement werd een dag later afgesloten met een Pop Up Store waaraan twintig ontwerpers deelnamen. Per City Battle zijn er twee ontwerpers doorgegaan naar de finale in 2013. De uiteindelijke winnaar ontvangt een stimuleringsprijs van € 4.000 van Premisela - Nederlands Instituut voor Design & Mode, dat inmiddels is opgegaan in Het Nieuwe Instituut in Rotterdam.

Dag van de Architectuur Den Haag 2012 'Voedsel van/voor de stad' 23 juni 2012

New Babylon en diverse locaties in de stad

De nationale Dag van de Architectuur kreeg dit jaar als thema 'Architectuur en Voedsel', een onderwerp waar Stroom zich in de afgelopen jaren mee heeft onderscheiden. Om te zien wat architectuur en voedsel voor elkaar betekenen, hoef je eigenlijk alleen de stad maar in te lopen. Vrijwel al het voedsel in de stad wordt immers opgeslagen, verkocht, bereid en gegeten in gebouwen. De invloed van voedsel op het stedelijk weefsel is on-

City Battle Den Haag

miskkenbaar. De Dag van de Architectuur in Den Haag toonde dat nog eens aan een breed publiek met onder meer een SlowFood en JagerVerzamelaars Travel, en open huis bij projecten als Panderplein en Foodscape Schilderswijk. In samenwerking met vormgever Peter Zuiderwijk werd een lexicon van voedselarchitectuur samengesteld, die werd ingestoken in het programmaboekje.

Museumnacht Den Haag 2012 1 september 2012

Deze derde editie van de Museumnacht stond in het teken van 'local heroes' waartoe de aftrap werd gegeven door de succesvolle Haagse band Di-rect. Vijfendertig Haagse musea en culturele instellingen stelden hun deuren tot diep in de nacht open. Bij Stroom ontvingen we een gevarieerd publiek, waaronder een groot aantal jonge bezoekers die voor het eerst onze drempel passeerden, en die we ook in de toekomst tot ons nieuwe publiek hopen te kunnen rekenen. Behalve de lopende tentoonstelling 'Return on Invest', en de Ondertussen presentatie 'Eavesdropping' maakte met name het geluidswerk 'Echo Moiré', een *robotic opera* van Matteo Marangoni en Erfan Abdi, dat in alle stilte moest worden ervaren, grote indruk.

Boekpresentatie 'Changing Cultures of Planning' 9 oktober 2012
Architecture Workroom Brussels (AWB) presenteerde in samenwerking met het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en Stroom Den Haag, de publicatie 'Changing Cultures of Planning'. In de publicatie analyseert AWB vijf voorbeeldige en innovatieve grootschalige stedelijke transformatieprocessen waarbij bijzondere aandacht uitgaat naar de rol van cultuur en ontwerp. Het boek 'Changing Cultures of Planning' documenteert vijf stadsprojecten die het Europese stedelijke beleid in nieuwe richtingen hebben gestuurd: AIR: de Kop van Zuid in Rotterdam; Zurich-West; 50.000 huizen in Bordeaux; Ile de Nantes; en Stedenbaan in Nederland. Ze delen de ambitie om specifieke

Workshop De Betovering Peter Zwaan

stedelijke antwoorden te ontwikkelen in plaats van standaardoplossingen toe te passen. Het zijn open, resultaatgedreven processen met interactie en samenwerking tussen politici, ontwerpers, private investeerders, overheden en burgerlijke organisaties. Met elkaar tonen ze dat stadstransformatie een collectieve en culturele onderneming is. De publicatie kreeg in januari 2013 de Fernand Baudin Prijs, de Prijs voor de Best Verzorgde Boeken in Brussel en Wallonië, en werd in maart 2013 bekroond met een bronzen medaille van de mondiale 'Best Book Design' prijs in Leipzig. De feestelijke boekpresentatie bij Stroom ging gepaard met een debat over de waarde van cultuur als katalysator in dergelijke processen (zie p.28).

Festival De Betovering 24 t/m 26 oktober 2012

Jaarlijks nemen Stroom en Heden deel aan Festival De Betovering, dat in de herfstvakantie wordt georganiseerd met het doel kinderen van 4 t/m 13 jaar uiteenlopende activiteiten te bieden. Bij Stroom mocht de workshop 'Klonen en Mutanten' van Peter Zwaan op 36 enthousiaste kinderen rekenen in de leeftijd vanaf acht jaar, terwijl bij Heden hetzelfde aantal deelnam aan 'Pretty smart textiles' van Dorith Sjardijn om te leren hoe ze textiel kunnen laten bewegen, licht laten geven en geluid laten maken.

Boekpresentatie 'Luc Deleu – T.O.P. office: Urban Space' en introducerende lezing door **Mark Pimlott** 30 november 2012

Als visionair architect, 'urbanist' (wereldbouwkundige), als kunstenaar die een architectonisch instrumentarium hanteert, en als oorspronkelijk denker over openbare ruimte raakt en inspireert Luc Deleu onderwerpen en thema's die een grote hedendaagse relevantie bezitten. Voor Stroom ook reden om hem als 'Referent' aan te merken. In de publicatie 'Luc Deleu – T.O.P. office: Urban Space' wordt voor het eerst een groep van internationale kunstenaars en wetenschappers samengebracht om Deleu's complexe oeuvre in kaart te brengen en in een breder historisch en theoretisch kader te plaatsen. Het boek is uitgegeven door Valiz, book and cultural projects i.s.m. Stroom Den Haag, Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit Gent. Ondersteund door Vlaams-Nederlands Huis deBuren, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, SNS REAAL Fonds,

Luc Deleu - T.O.P. office: Urban Space Metahaven

Mondriaan Fonds en Vlaamse Overheid. Zie hoofdstuk Publicaties, p.58.

De publicatie is uitgebracht in samenhang met de tentoonstelling 'Urban Space: Luc Deleu – T.O.P. office', die door allerlei praktische omstandigheden en vertraging niet in 2012 maar januari 2013 bij Stroom werd geopend. Samenstellers van het boek, Wouter Davidts en Stefaan Vervoort, zijn ook curator van de tentoonstelling.

Time/Bank 2011-2012

In het kader van het programma 'Up-cycling' lanceerde Stroom in 2011 de eerste Nederlandse vestiging van de e-flux Time/Bank waarbij diensten en goederen worden uitgewisseld zonder dat er geld aan te pas komt. Dit werd luister bijgezet met een symposium over waardecreatie, alternatieve economieën en financiering in de kunstwereld.

De Time/Bank bestaat uit de website (www.e-flux.com/timebank) en de Time/Store Den Haag in de entreeruimte van Stroom, waar producten gekocht kunnen worden met de verdiende 'Hour Notes' (de valuta van de Time/Bank). Ook is de Time/Store een plaats waar assistentie verleend kan worden en mensen elkaar ontmoeten om over het concept van gedachten te wisselen.

In 2012 groeide het netwerk gestaag en activeerden we een steeds grotere groep personen en instellingen die Hour Notes accepteren als betaalmiddel en/of het actief verde-len. Zo kan men bijvoorbeeld bij het Nutshuis in Den Haag met Hour Notes naar de film of kan je je project promoten op de kunstblog Whatspace in ruil voor Hour Notes. Ook het Mondriaan Fonds heeft zich serieus gecommitteerd aan het project en geeft bij elke subsidietoekenning een Hour Note cadeau.

Time/Bank op dOCUMENTA (13)

De Time/Bank wordt momenteel gerund door een betrokken team van ongeveer tien consultants met Sara Pape Garcia als coördinatrice. Zij houden de winkel vijf dagen per week open, organiseren in het hele land 'Live Sessions' waar ter plekke diensten en goederen uitgewisseld kunnen worden, organiseren diners en workshops. Ze worden door Stroom aangestuurd maar hebben een grote autonomie om zelf projecten en ideeën te ontplooiën. Op het Time/Bank blog (www.timebank.stroom.nl) kondigen ze activiteiten aan en brengen ze relevante artikelen bij elkaar.

De Time/Bank was finalist voor de Accenture Innovation Award 2012, een prijs om bedrijven die uitzonderlijke innovatieve prestaties leveren de erkenning te geven die ze verdienen. Stroom Den Haag bleek ook in deze zakelijke wereld erkenning te krijgen voor een alternatief economisch platform opgezet en geïnitieerd vanuit de kunsten maar met een duidelijke impact buiten het eigen kunstenveld. Dit heeft o.a. geleid tot een uitgebreide reportage over de Time/Bank op TV bij het programma '10x beter: Op de kleintjes letten' op 19 november door de NTR (Nederland 2).

Eind 2012 werd Time/Bank Den Haag geëvalueerd en werd besloten om de organisatie te verzelfstandigen. Stroom voelt zich als initiatiefnemer van het concept in Nederland niet meer nodig als trekker van de Bank. Ook ligt er een verzoek van het e-flux hoofdkwartier in New York om de Time/Bank als geheel aan het Haagse 'filiaal' over te dragen. De nieuwe organisatie zal hierop toegerust moeten zijn. In de loop van 2013 moet een onafhankelijke stichting gestalte krijgen en trekt Stroom zich inhoudelijk en organisatorisch uit de samenwerking terug. De Time/Bank blijft groeien en het draagvlak neemt toe. Het is een succesvol project dat op eigen benen kan gaan staan. Stroom is trots op het succes en de maatschappelijke doorwerking van dit initiatief.

De Time/Bank heeft in 2012 de volgende activiteiten georganiseerd:

Live Sessions

Tijdens deze sessies werd het concept van Time/Bank uitgelegd en werden deelnemers actief betrokken binnen de Time/Bank gemeenschap.

- Meneer de Wit, Amsterdam 28 januari 2012
- Art as Money Festival, Club Trouw, Amsterdam 9 februari 2012
- Stroom Den Haag 22 februari 2012
- Walden Affairs, Den Haag 16 maart 2012
- Mondriaan Fonds, Amsterdam 27 april 2012
- Eetbaar Park, Zuiderpark, Den Haag 10 mei 2012
- Paleistuinen, Den Haag 25 mei, 29 juni, 6 juli, 3 augustus, 7 september 2012
- ADM Festival, Amsterdam 22 september 2012
- Grote Pyr, Den Haag (nu vaste locatie) 5 oktober, 2 november en 7 december 2012

Time/Foodrestaurant

- Stroom Den Haag 19 mei 2012
- Billytown, Den Haag 16 juni 2012
- Walden Affairs, Den Haag 29 juni 2012
- Het Nutshuis, Den Haag (restaurant en filmvertoning) 20 december 2012

Presentaties

- Nieuwjaarsreceptie, Stroom Den Haag 20 januari 2012
- OBJECT Rotterdam in de stand van Stichting DOEN – Social Design 9 t/m 12 februari 2012
- Walk the Line festival, Den Haag 11-12 mei 2012

- Joint Venture! Amsterdam Transition Town: Burgers maken de stad, Pakhuis De Zwijger, Amsterdam *3 juli 2012*
- Do it Yourself (DIY) night, W139, Amsterdam *4 september 2012*
- Verdwaald in Overvloed, Leiden *20-21 september 2012*
- Rewire festival, locatie Nest, Den Haag *2-4 november 2012*
- Community Currency brainstorm evenement, Pakhuis De Zwijger, Amsterdam *3 december 2012*

Overige

- Pop-up Hairdressing Salon, Time/Store Den Haag *25 t/m 29 april 2012*
- Very Short Film Festival, Het Nutshuis *13 mei 2012*
- dOCUMENTA 13, Kassel (D) *9 juni t/m 16 september 2012*
- Bicycle Repair Day, Time/Store Den Haag *2 en 23 juni, 7 en 21 juli, 27 oktober 2012*
- 'Who will win the Thor Heyerdahl Trophée?', Forever Summer, De Besturing/Walden Affairs, Den Haag *13 juli 2012*
- Opening Time/Gallery *1 september 2012*
- Sewing Studio, Time/Store Den Haag *14 en 28 oktober 2012*
- Opening 'Hand Made', Time/Store Den Haag *1 december 2012*

Projecten in de stad

Zowel nationaal als internationaal neemt Stroom Den Haag op het gebied van kunst in de openbare ruimte al jaren een positie in de voorhoede in. Dit blijkt niet alleen uit de aandacht in de (inter)nationale pers maar ook in de vele verzoeken tot samenwerking die we ontvangen uit binnen- en buitenland. Stroom heeft op dit gebied ook een sterk netwerk en wordt gezien als een belangrijk en deskundig aanspreekpunt. Dit heeft te maken met de werkwijze van Stroom, de kwaliteit van het programma en de vruchten die de thematische meerjarenprogramma's afwerpen.

We agenderen onderwerpen die grensoverschrijdend zijn, zowel geografisch als thematisch en disciplinair. Ons programma kenmerkt zich door een gevoel van urgentie, actualiteit en visie (zoals 'Foodprint' of 'Honing Bank'), is vaak (inter)nationaal in zijn ambitie en bereik, maar ook altijd sterk lokaal verankerd.

Met de vele kunstprojecten in de stad draagt Stroom haar visie op de potentie en kracht van kunst uit. Vanuit kunst in de openbare ruimte is het werkveld van Stroom in de loop der tijd doelbewust verbreed en getransformeerd naar een interdisciplinaire benadering van de stedelijke omgeving. We willen bijdragen aan het denken over de stad en deze vanuit een cultureel perspectief verrijken. Wij stellen ons ten doel om geïnteresseerde burgers, jongeren en studenten, maatschappelijke instellingen, professionals, deskundigen en bestuurders nieuwe visies en perspectieven op stedelijkheid te bieden, hen te helpen in het formuleren van de juiste vragen, in het creëren van leefkwaliteit, in het optimaliseren van de openbare ruimte.

Schoolvereniging Wolters Ejderkan A. Tastekin

Bernardus- en Inspecteur De Vriesschool Rene Knip

Stroom heeft aan de volgende projecten in de stad gewerkt:

De Beeldengalerij

'De Beeldengalerij van P. Struycken' werd in 2012 verder uitgebreid. De galerij (ook bekend als 'Het Sokkelplan') dateert uit 1990 en bestaat uit ca. veertig gelijkvormige sokkels in het centrum van Den Haag voorzien van werk van evenzoveel beeldhouwers. De collectie bestaat uit werken van onder meer Karel Appel, André Volten, Carel Visser, Rob Birza, Sigurdur Gudmundsson, Michael Jacklin en Atelier van Lieshout.

Door de sloop van een aantal grote bouwblokken in de Grote Markstraat en aan het Spui, werden in 2012 een aantal sokkels van de Beeldengalerij tijdelijk opgeheven en moest er voor het eerst gekozen worden welke beelden 'op zaal' kwamen te staan. Voor enkele beelden bood het een goede gelegenheid om klein onderhoud te plegen tijdens de stalling in het depot aan de Zwaardvegersgaarde. De bouwwerkzaamheden in de binnenstad zullen naar verwachting nog tot 2014 gaan duren. Hierna zal het plaveisel en de verlichting worden gerealiseerd zoals in opdracht van de gemeente door Lana du Croq is ontworpen. Daarbij zal de Beeldengalerij een natuurlijke grens tussen voetgangers en fietsers creëren.

Van de opdrachten die in 2010 zijn vergeven kwam 27 september 2012 het beeld 'Eline Vere' van **Thom Puckey** gereed. Puckey koos de sterfscène van deze Haagse heldin, het melancholische meisje uit de gelijknamige roman van Louis Couperus, als focus van zijn beeld. **Ingrid Mol** en **David Bade** verrichten voorwerk ten behoeve van hun nieuwe beelden die in 2013 gereed zullen zijn. Bade ontwerpt voor het eerst een beeld in brons, en Ingrid Mol doet met kinderen van vier basisscholen onderzoek naar de verschijning van zogenaamde 'Binnenstadgoden'.

Kunst bij scholen

Bij de nieuw- en verbouw van scholen wordt door de gemeente Den Haag een percentage van de stichtingskosten beschikbaar gesteld voor kunstopdrachten. Stroom adviseert de verschillende schoolbesturen bij de besteding van deze budgetten. Ook door schoolbesturen die buiten de regeling vallen, wordt aan Stroom advies gevraagd. In 2012 gaven we de volgende scholen advies:

Het Rijswijks Lyceum had eerder al bij de renovatie van het uit de jaren zestig daterende schoolgebouw een glazen kunstwerk van Joop van de Broek laten restaureren. Daarna vroegen ze advies aan Stroom omdat ze ook een hedendaags kunstenaar een opdracht wilden geven. Uiteindelijk viel de keus op de Amerikaanse kunstenaar **David Lindbergh**, die een zwevende polyester sculptuur ontwierp voor de centrale hal. De school heeft bij een aantal lokale en nationale fondsen geld voor de realisatie aangevraagd.

Het ROC Mondriaan heeft een groot nieuw gebouw bij het NS-station van Leidschenvveen gerealiseerd. Het gebouw, dat ruimte biedt aan 2000 leerlingen, miste nog een bezielend element. Na een uitvoerige selectieprocedure kreeg de Haagse beeldhouwer **Andre van de Wijdeven** een opdracht. Hij ontwierp een monumentale rode druppel, die bij de entree langs een pilaar glijdt.

Voor scholen met een kleiner budget werd mede dankzij een subsidie van het Mondriaan Fonds een 'multiple' ontwikkeld door **Krijn Christiaanse en Cathelijne Montens**. Het zijn kunststof modules afgeleid van betonnen kustverdedigingsblokken die gestapeld kunnen worden tot een berg en geschakeld met een plank tot een bank. Afhankelijk van de school, de ruimte en het budget wordt het ontwerp steeds aangepast. De eerste twee scholen die ze gebruiken zijn de Koetsveldschool en het Galjoen.

De Bernardus- en Inspecteur De Vriesschool delen samen een nieuw schoolgebouw van N2 architecten. Beide scholen zijn bedoeld voor zeer moeilijk lerende leerlingen. Om de verhuizing voor hen eenvoudiger te maken werd **Rene Knip** gevraagd een speciale bewegwijzering te ontwerpen. Knip is bekend als grafisch ontwerper en typograaf maar maakt ook ruimtelijk werk. Aansluitend ontwierp hij een tweekoppige rode draak, die als vitrine- en tentoonstellingskast door de gangen loopt en in de centrale hal de weg wijst.

Instituut Wolters is een chique school in het Benoordenhout. In het trappenhuis van de oudbouw zat een sfeervol roze glas dat het instituut graag wilde opnemen in de nieuwbouw. Op basis van dit gegeven werd contact gezocht met **Ejderkan Tastekin**, een kun-

OBS Het Galjoen Krijn Christiaanse

stenaar die veel werkt met licht en kleur in architectonische ruimtes. Hij ontwierp voor de centrale vide van Wolters een interactieve lichtbak die het kleurverloop gedurende een dag laat zien. Het nieuwe schoolgebouw werd in de zomer van 2012 door een van haar oud-leerlingen – premier Mark Rutte – geopend.

De PC Hooft en DS Karresschool zitten samen in een gebouw maar hadden twee totaal verschillende ideeën over het gebruik van het schoolplein en een nieuw kunstwerk. De een wilde het liefst een functioneel hek waarop leerlingen kunnen zitten, de ander wilde iets gemeenschappelijks maken samen met de kinderen. Doordat een deel van het nieuwe schoolplein nog ingenomen werd door het oude schoolgebouw, werd in dit geval het kunstbudget gebruikt om onderzoek te doen naar gebruik van een terrein aan het Escamp carré. In samenwerking met de afdeling sportvelden van de Dienst OCW, sportclub en buurtbewoners, maakte bureau **Carve** hiervoor een integraal ontwerp met aparte ruimte voor een speel / kunstwerk voor de scholen.

Het felgroene kunstwerk dat ontwerpersduo **KapteinRoodnat** (Marleen Kaptein en Stijn Roodnat) maakte voor basisschool De Paradijsvogel was jaren een van de meest opvallende kunstwerken bij een school. Door intensief gebruik raakten enkele delen beschadigd en moesten eigenlijk worden vervangen. De school had hier geen budget voor en wilde het werk afstoten. Besloten werd om het werk te ontmantelen en te zoeken naar een nieuwe bestemming. Tegelijkertijd kwam de vraag van de Drentse Hoek in Den Haag Zuidwest voor een kunstwerk. De directeur droomde van een circus, en zo kwam 'de buis uit Ypenburg' ter sprake. Het kunstbudget bleek voldoende om het werk te repareren, opnieuw van kleur te voorzien en te herplaatsen in Den Haag Zuidwest.

Verder heeft Stroom in 2012 geadviseerd bij de volgende opdrachten. Het Johan de Witt College gaf **Gijs Assmann** de opdracht voor een beeld. Uit 30 schetsen koos de school zelf uiteindelijk het meest extreme ontwerp; een optelsom van goederen, beginnend bij een paar Uggs schoenen en een grote jutenzak en uitlopend in een tros ballonnen. De Openbare Montessorischool Valkenbos heeft **Sander Bokkinga** gevraagd een ontwerp te maken voor een ruimtelijk werk waar ook de spullen voor het schoolplein in kunnen worden opgeborgen en waar de kinderen in/onder kunnen spelen. Grafisch ontwerp bureau **Roosje Klap** heeft voor het College St. Paul een nieuwe letter ontworpen waarmee leerlingen in 120 tekens een tekst op het plafond van het leerplein kunnen plaatsen.

Voor Scholengemeenschap Den Haag Zuidwest werden met het kunstbudget acht reliëfs uit de oudbouw gerestaureerd en meegenomen in de nieuwbouw. Ook het grote betonnen beeld 'vader en kind' van Kees Timmer krijgt een plek in de openbare ruimte tegenover de nieuwe school. Als heden-daagse pendant zijn **Femmy Otten** en **Jakup Ferrie** uitgenodigd een schetsontwerp voor een werk binnen te maken.

Het bekende tegelmozaïek van **Ootje Oxenaar** in de Nutschool op de Woonstede is dit jaar vakkundig ontmanteld en krijgt in 2013 een eigen plek in de nieuwbouw van de school op dezelfde locatie.

Foodprint. Voedsel voor de stad

'Foodprint. Voedsel voor de stad' was een meerjarenprogramma (2009-2012) over de invloed van voedsel op de cultuur, inrichting en het functioneren van steden en van Den Haag in het bijzonder. Het programma richtte zich niet alleen op artistieke uitgangspunten, maar omvatte ook thema's als duurzaamheid en milieu. Hiermee behandelde het interdisciplinaire programma van 'Foodprint' een onderwerp van breed maatschappelijk belang.

In 2009 stond Foodprint in het teken van het agenderen van het onderwerp voedsel in relatie tot de stedelijke omgeving, dit in de vorm van een grote tentoonstelling en een symposium. In 2010 en 2011 werden ideeën zowel geconcretiseerd als getest, met langlopende kunstprojecten in de stad, ontwerpstudies en een festival in een ontwikkelingsgebied in Den Haag Zuidwest. Er kwamen waarden die met voedsel verbonden zijn (de onstoffelijke dimensie van voedsel) aan bod in een tentoonstelling en performance. In 2012 vond het slotakkoord plaats en lag de nadruk op oogsten en de toekomst: in de afsluitende tentoonstelling aan de Hogewal, een tweetal publicaties en het Voedseltribunaal werden volop kennis en resultaten gedeeld en eveneens naar de toekomst gekeken.

Het Foodprintprogramma bestond in 2012 uit de volgende onderdelen:

'Food Forward' 15 januari t/m 29 april 2012 curator Karen Verschooren (Z33, Hasselt, B). Met: John O'Shea, Michiko Nitta en Michael Burton, Arne Hendriks, Christian Jankowski, Dunne & Raby
Zie hoofdstuk Tentoonstellingen, p.10.

Voedseltribunaal 5 april 2012 Institute of Social Studies (ISS), Kortenaerkade 12

De inzet van het Voedseltribunaal was om de gepolariseerde 'loopgravenoorlog' tussen twee waardensystemen - 'de idealisten' van duurzaam, lokaal, kleinschalig, biologisch en eerlijk voedsel en 'de realisten' van grootschalig geproduceerd voedsel, hoogtechnologisch, industrieel, en mondiaal - te overstijgen. In totaal namen 241 mensen deel aan het Voedseltribunaal. De gevarieerde samenstelling van het publiek toonde opnieuw aan, dat de kracht van een culturele context het bij elkaar brengen is van heel uiteenlopende doelgroepen en maatschappelijke sectoren. Doeners en denkers, kunstenaars en industriëlen, boeren en wetenschappers namen o.l.v. moderator Sandra Rottenberg deel aan het Voedseltribunaal. De twee uur durende zitting werd geopend door burgemeester Jozias van Aartsen en had als doel om aan de hand van drie casussen ('City Pig', 'Foodscape Schilderswijk' en 'Park Supermarkt'), een bijdrage te leveren aan een duurzaam voedselstelsel voor de steden van de toekomst. Een jury van drie deskundigen (Iris Vendel van Youth Food

Het Voedseltribunaal

Movement; Thijs Cuijpers, directeur van LTO Nederland; Tracy Metz, auteur/journalist) onder voorzitterschap van Agnes van Aardenne (voorzitter productschap Tuinbouw) formuleerde op basis van de discussie een Uitspraak met een aantal aanbevelingen en conclusies. De volledige jury-uitspraak is op de website van Stroom online te lezen. Een van de punten: *Stimuleer projecten als 'City Pig' om discussie los te wrikken. Alleen door het onvoorstelbare voor te stellen zet je verandering in gang.*

Publicatie 'Food for the City. A Future for the Metropolis' Uitgever: NAI Publishers | Stroom Den Haag, 2012

In 2050 wonen er negen miljard mensen op de aarde, waarvan 75 procent in steden. Gaan we in dit tempo door, dan hebben we in de toekomst enkele planeten extra nodig voor de productie van ons voedsel. De publicatie 'Food for the City' onderzoekt hoe we onze steden kunnen blijven voeden. Het biedt 13 visies van deskundigen uit de hele wereld over de toekomst van voedsel in de stad AD 2050. Onder meer de activist, de industrieel, de filosoof, de chef-kok, de architect en de boer geven hun kijk op de toekomst van voedsel voor de stad. Een tijdlijn van 2050 v.Chr. tot 2050 n.Chr. en een rijk beeldensay bieden de lezer daarnaast een intrigerende blik op een onderwerp dat nu hip en hot is, maar dat mensen al duizenden jaren bezighoudt. Zie hoofdstuk Publicaties, p.80.

Publicatie 'Nils Norman: Eetbaar Park / Edible Park' Uitgever: Valiz, book and cultural projects | Stroom Den Haag, 2012

In 2009 ontwikkelde Brits kunstenaar Nils Norman het kunstwerk 'Eetbaar Park': twee permacultuurtuinen en een duurzaam paviljoen dat najaar 2010 door wethouder Baldewsingh werd geopend. In het boek legt Norman uit hoe hij te werk gaat en in welke context zijn werk geplaatst kan worden. De andere auteurs gaan in op de achtergrond van permacultuur en op de betekenis van dit type projecten in de openbare ruimte.

Het Voedseltribunaal

Het boek bevat een overvloed aan beeldmateriaal en een doe-het-zelf-deel waarmee allerlei vormen van permacultuur op eigen balkon of in eigen tuin toegepast kunnen worden. Zie hoofdstuk Publicaties, p.80.

**'Erasmusveld Nuts' als onderdeel van 'Making City' 20 april t/m 12 augustus 2012
Internationale Architectuur Biennale Rotterdam (IABR), Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam**

Zie hoofdstuk Tentoonstellingen, p.10.

Naast bovenstaande activiteiten werd een tweetal Foodprintprojecten in de stad, te weten 'Foodscape Schilderswijk' en 'Eetbaar Park', naar verzelfstandiging in 2013 begeleid.

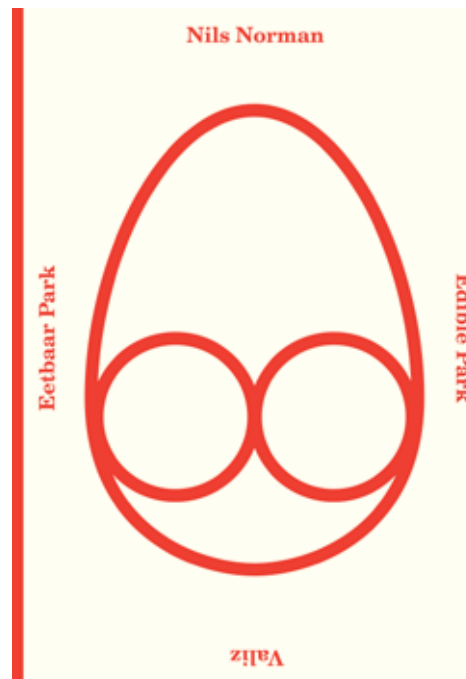
Stichting Eetbaar Park

Deze stichting zal beheer en onderhoud van beide permacultuurtuinen op zich nemen, respectievelijk in het Zuiderpark (bij Stadsboerderij Herweijerhoeve, Anna Polakweg 7) en op het terrein van Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen (Meppelweg 882). Beide locaties hebben een publieksfunctie: ze zijn bedoeld als informatiepunt voor permacultuur en duurzaamheid, maar mensen die actief willen helpen kunnen er direct aan de slag. Daarnaast organiseert Stichting Eetbaar Park cursussen, lezingen e.d. in en rond het paviljoen van Nils Norman in het Zuiderpark. Daarmee is de verzelfstandiging van 'Eetbaar Park' een feit. Stroom en kunstenaar Nils Norman zullen –op afstand- betrokken blijven bij het project.

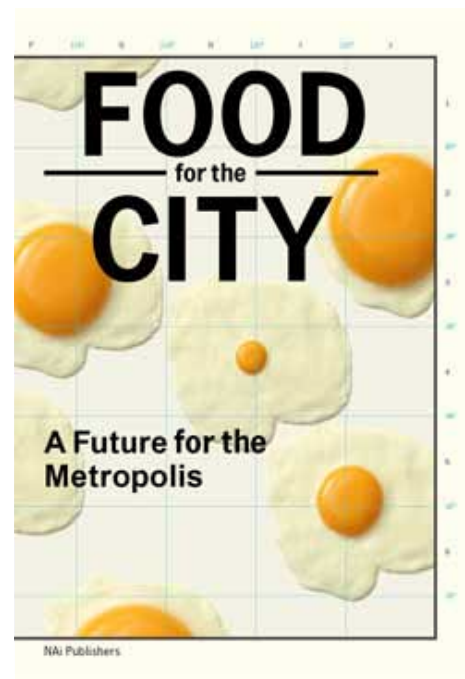
Foodscape Schilderswijk

Voor Foodscape Schilderswijk stond 2012 in het teken van het versterken en verbreden van het draagvlak bij bewoners en organisaties in de buurt. Hiervoor werden ook diverse plantactiviteiten georganiseerd, o.a. in samenwerking met het Johan de Witt College. In samenspraak met Stichting Urbaniahoeve en woningbouwcorporatie HaagWonen werd

Publicatie Eetbaar Park

Publicatie Food for the City

een meerjarige visie ontwikkeld om een duurzame groene infrastructuur op te zetten die de volledige Schilderswijk zal 'vergroenen' en bijdraagt aan een positief imago van deze sterk versteende buurt. Feitelijk gaat het om het 'opschalen' van 'Foodscape Schilderswijk': van plantlocatie op diverse (binnen)terreinen rond de Westenberghoek en Complex 217 naar een wijk-brede aanpak. Een belangrijke rol in de plannen is weggelegd voor een buurtkwekerij en een zogenaamd 'Kaslokaal'.

Waarom zo'n succesvol programma afronden?

'Foodprint' vormde drie jaar lang een substantieel onderdeel van het Stroomprogramma. Het is vrij uniek dat een culturele organisatie zich zo lang en intensief aan één thema wijdt. De rijkdom en complexiteit van het onderwerp rechtvaardigde dit ons inziens. Nog lang niet alles is over het onderwerp gezegd, maar we ronden een fase af waarin we steeds de rol van initiator en organisator speelden. Stroom kijkt met trots en tevredenheid terug naar de reikwijdte van het programma en het maatschappelijk draagvlak die het heeft verkregen, maar als kunst- en cultuurorganisatie willen we ook andere relevante thema's aan de orde stellen.

Met 'Foodprint' verbond Stroom de stad met voedsel en kunst. Deze drie grootheden vormden als het ware de pijlers onder het programma. Het is nu aan andere partijen om verder invulling te geven aan activiteiten en projecten rond voedsel in Den Haag en elders. In 2013 wordt onderzocht hoe 'de oogst' van het programma (kennis, netwerk, gedachtegoed, projecten, etc.) ten goede kan komen aan andere partijen. Bij enkele projecten is de betrokkenheid van Stroom nog gewenst om de continuïteit te garanderen.

Spin-off

- Uitbreiding netwerk door veel media-aandacht in binnen- en buitenland. In de eerste weken genereerde de expositie 'Food Forward' bijvoorbeeld landelijk publiciteit met een advertentiewaarde van ruim € 180.000. Ter vergelijking: ons advertentiebudget voor diezelfde expositie was € 3500. Daags voor het Voedseltribunaal verscheen een spread in de Volkskrant. Zie bijlage Stroom in het nieuws, p.92.
 - 'Foodscape Schilderswijk' komt uitgebreid aan de orde in publicaties zoals 'Sustainable Food Planning: evolving theory and practice' (Wageningen Academic Publishers, 2012), 'CPULs City: Continuous Productive Urban Landscapes' (Routledge, 2012) en 'Farming the City. Food as a Tool for Today's Urbanization' (Valiz/Trancity, 2013).
 - Uitnodiging n.a.v. 'Erasmusveld Nuts' voor het *Passionate Professionals* event 'Sustainable Hunt' 5 juni 2012 'De Baak', Driebergen
 - In een Parade-achtige setting werden 50 CEO's geïnspireerd om hun lunchcultuur te verduurzamen.
 - Lezing 'BNO Spellbound – Food for the City' door Francien van Westrenen (Stroom Den Haag) 11 september 2012 Pakhuis de Zwijger, Piet Heinkade 179, Amsterdam
 - Presentatie Agnieszka Gratza over 'Eetbaar Park' ten tijde van de London Art Book Fair 2012 23 september 2012 Whitechapel Gallery, Londen,
 - Peter de Rooden (Stroom Den Haag) nam deel aan de expert meeting over stadslandbouw georganiseerd door het Haags Milieucentrum en de Kamer van Koophandel, afd. Haaglanden 11 oktober 2012
- 'Foodscape Schilderswijk' wordt expliciet meegenomen in de 'Deal Schilderswijk', een door gemeente Den Haag geformuleerde wijkaanpak om allerlei zaken (zoals de openbare ruimte) in deze kwetsbare stadswijk te verbeteren. Het streven is om samen met de gemeente, HaagWonen en andere partijen in 2013 te starten met de realisatie van deze plannen.

Haagse Havens

'Haagse Havens' stelde in de periode november 2011 t/m november 2012 de stad voor als laboratorium voor het onderzoeken, ontwikkelen en testen van een nieuwe manier van stad maken. Dit initiatief van Stroom Den Haag en de Afdeling stedenbouw en planologie van de gemeente Den Haag, is ontwikkeld in samenwerking met Mobiel Projectbureau OpTrek en de afdeling R-MIT van de TU Delft.

De Binckhorst is samen met het aangrenzende Laakhaven het oefenterrein. In beide gebieden is het denken in eindbeelden losgelaten, wordt de bestaande stad uitgangspunt voor ontwikkeling en zoekt de gemeente actief naar samenwerking met andere partners. Dat vraagt om een veel beter en preciezer beeld van de huidige kwaliteiten, om een flexibeler omgang met planning en regelgeving, om een andere manier van ontwerpen en om het beter benutten van het aanwezige kapitaal in de beschikbare tijd, energie, geld, liefde en betrokkenheid van ondernemers en bewoners in het gebied. Het vraagt om een andere manier van werken, kijken, waarderen, financieren, besturen, ontwerpen en reguleren. Hoe anders, dat is onderwerp van 'Haagse Havens'.

Krant Haagse Havens

Voor Stroom is 'Haagse Havens' het logische vervolg op het project 'Binck. Blik op de Binckhorst' in 2005. Waar dat laatste project vooral bewust wilde maken van de waarde en mogelijkheden van het gebied – op dat moment bedreigd door sloop en grootschalige herontwikkeling – nam 'Haagse Havens' die mogelijkheden als startpunt voor ontwikkeling. Omdat de gemeente Den Haag na het verlaten van het OMA-masterplan precies met die opgave bezig was, ontwikkelden we in 2012 een gezamenlijk project.

'Haagse Havens' wil de praktijk van stedenbouw voeden met concrete praktijkexperimenten vanuit de overtuiging dat het noodzakelijk is om de stad te ontwikkelen op basis van wat er nu is en niet op basis van een denkbeeldige stip aan de horizon. De praktijk-

experimenten kregen vorm in drie *case studies* die door verschillende partners werden ontwikkeld: *Case Study House* (door E19 architecten) zoekt ruimte voor 'wild wonen' te midden van industrie, *Hybride Kiosk* (door Sabrina Lindemann en Denis Oudendijk) initieert nieuwe publieke voorzieningen voor en door bedrijven en bewoners en *Autonië* (door Hans Venhuizen) laat zien dat de aanwezige autocultuur een motor voor ontwikkeling kan zijn. Naast deze praktijkexperimenten vonden in 2012 in het kader van 'Haagse Havens' de volgende activiteiten plaats:

Atelier / Case Study House 12 januari 2012 Mega Wega Motel

Atelier-dag met zes visies op wonen in industriële gebieden o.l.v. Cihan Bugdaci.

Visiting critics bij conferentie 'Social Cities of Tomorrow' 14 t/m 17 februari 2012

Desislava Staykova, Gyorgyi Galik, Koen Martens, Lawrence Bird, Niels de Vries Humel, Thijs van Oostveen, Yulia Kryazheva namen deel aan de 'Social Cities of Tomorrow Conference' georganiseerd door The Mobile City en Virtueel Platform. Doel van de conferentie was uit te zoeken welke rol nieuwe media kunnen spelen bij het socialer maken van de steden. De deelnemers ontwikkelden in een workshop een voorstel om het communicatieproces in de Binckhorst te bevorderen en het onderlinge vertrouwen tussen gemeente en ondernemers te herstellen.

Debat 'Nieuwe regels, nieuwe kansen' 29 februari 2012 Museum voor Communicatie, Zeestraat 82

Zie hoofdstuk Lezingen en debatten p.25. Het debat vormde de opening van de presentatie in de entree ruimte van Stroom: 'Nieuwe ruimte voor de stad', zie p.23.

Atelier / Hybride Kiosk 6 maart 2012 Caballerofabriek

Atelier-avond o.l.v. Hans Karssenbergh (Stipo) en Joost Beunderman (00) waarop ondernemers en ontwerpers samen voorstellen maakten voor een revitalisatie van drie bestaande waardeketens in het gebied; de auto, de bouw en de grafische industrie.

Tentoonstelling 'Haagse Havens' als onderdeel van 'Making City'

20 april t/m 12 augustus 2012 IABR, NAI, Rotterdam

Zie hoofdstuk Tentoonstellingen, p.10.

Presentatie Hybride Kiosk tijdens Binckhorsttour en lunch 15 juni 2012

Om de kansen voor een kiosk in de Binckhorst te verkennen reisde kunstenaarsorganisatie Cascoland twee maanden met hun eigen Mobiele Kiosk door de Binckhorst en streken op verschillende plekken neer. Naar aanleiding van ontmoetingen met voorbijgangers en ondernemers brachten ze in kaart welke functies of invullingen van een kiosk in de Binckhorst gewenst zijn. Ter afsluiting en presentatie werd een rijdende kioskoptocht georganiseerd die uitmondde in een spontane lunch in de buitenlucht.

Presentatie Onderzoek-mapping en projecten door studenten R-MIT/TU Delft

21 juni 2012

Twaalf studenten brachten het DNA van de Binckhorst in kaart, benoemden kwaliteiten en kansen en ontwierpen elk een gebouw met een specifieke functie op een specifieke plek.

Debat en enterepresentatie 'No Culture No Planning. Changing Cultures of Planning'

9 oktober 2012

Zie p.28 en p.24.

Visiting critic **Andreas Lang (Public Works)** 10 t/m 14 oktober 2012

Andreas Lang initieert met zijn kunst- en architectuurpraktijk Public Works projecten in de publieke ruimte van Hackney Wick, een gebied dat grenst aan de site van de Olympische Spelen in Londen. Hij doet dit veelal in samenwerking met 'inwoners'. Het gebied is vergelijkbaar met de Binckhorst, wordt gedomineerd door (auto)industrie en bedrijven waartussen zich langzaam meer bewoners, culturele initiatieven en andersoortige ondernemers vestigen. Lang bood de Binckhorst Hackney Wick als zuster-stad aan, om zo een langdurige internationale uitwisseling van kennis en ervaring op gang te brengen. Hij ontwierp daarvoor een speciaal 'verkeersbord' dat in 2013 in de Binckhorst geplaatst zal worden.

Slotpresentatie 'Ontdek Haagse Havens'

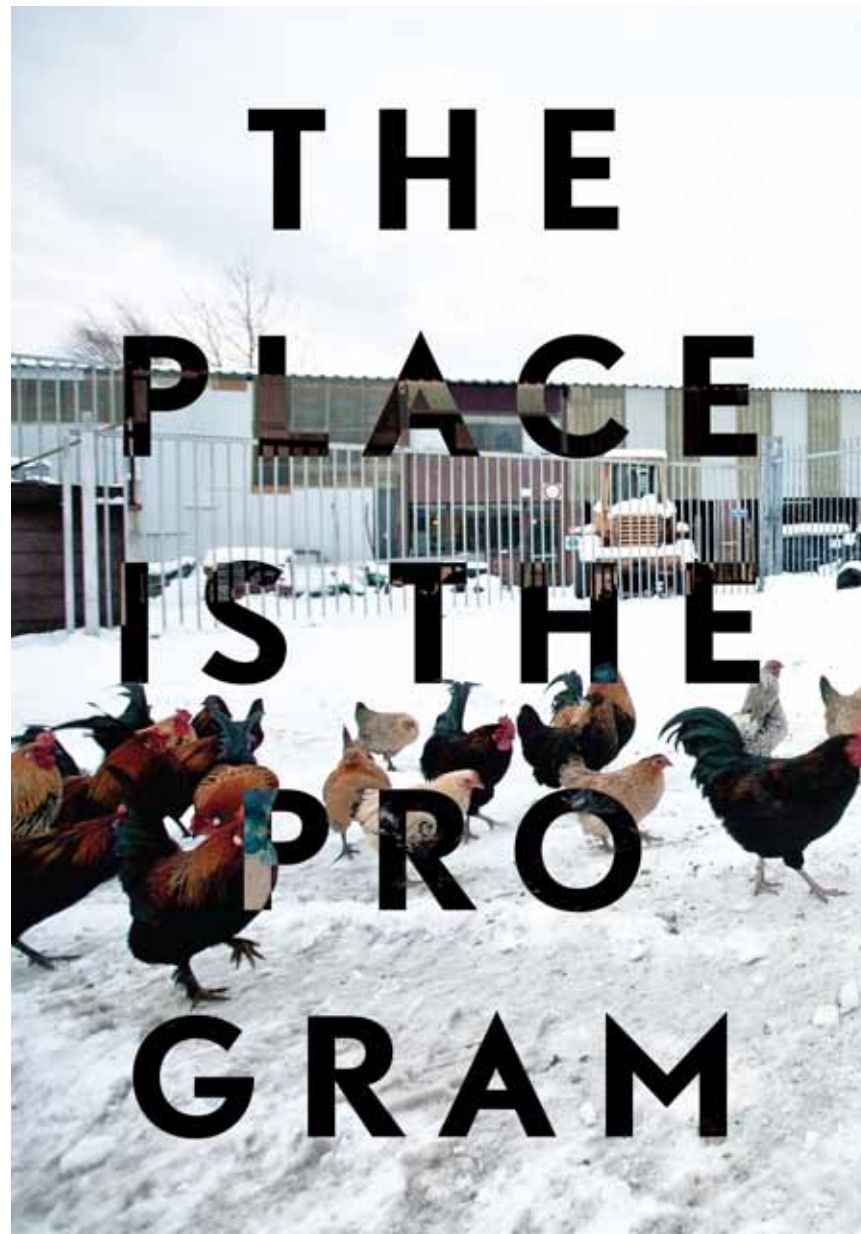
13 oktober 2012 diverse locaties in de Binckhorst

Bezoekers kregen in één dag de onvermoede mogelijkheden van Haagse Havens te zien. Twee boottours voeren langs diverse initiatieven aan het water. Aansluitend volgde een fietstour langs hét pretpark voor de auto, 'Autonië' bij Ben Spoelstra & Hans Venhuizen, het 'Case Study House' voor avontuurlijke ondernemers en bewoners bij Toon Breumelhof & E19 architecten en een nieuw programma voor de openbare ruimte in de 'Hybride Kiosk' van Sabrina Lindemann en Denis Oudendijk. Na een enigszins verregende middag eindigde de groep bij de Skatehal Sweatshop voor soep en brood van De Haagse Hapjes, presentaties van geluiden en de DNA studie door studenten KABK/Sonologie en R-MIT/TU Delft en nieuwe visies op stedenbouw van Erik Pasveer (hoofd stedenbouw, gemeente Den Haag) en Andreas Lang.

Spin-off

- Slotpresentatie bij I'M Binck Festival 3 oktober t/m 3 november 2012
- Het I'M Binck Festival, een initiatief van o.m. Sabrina Lindemann, Tiddo de Rooter en Axel Lemmens, is mede ontstaan uit gesprekken over een rol voor de Binckhorst tijdens Den Haag Culturele Hoofdstad 2018. Het festival, waar ook de slotpresentatie van 'Haagse Havens' deel van uit maakte, trok in een maand tijd met 18 activiteiten meer dan 14.000 mensen naar het gebied.

Poster Haagse Havens

- Presentatie 'Haagse Havens' als onderdeel van de tentoonstelling 'A Life in Common' 5 oktober t/m 30 december 2012 Citta dell'arte - Fondazione Pistoletto in Biella (IT)
- Stroom werd -samen met acht andere (culturele) organisaties uit Europa- uitgenodigd deel te nemen aan de tentoonstelling 'A Life in Common' in Italië. Curatoren: Ana Dzokic, Marc Neelen (Stealth.unlimited) en Juan Esteban Sandoval (Cittadellarte). De tentoonstelling toonde hoe kunst en cultuur zich een manifestere plek verwerven bij allerlei stedelijke vraagstukken, zoals woningbouw, gebruik van de publieke ruimte en migratie. Er ontstaan nieuwe culturele initiatieven en praktijken – van individuen, collectieven of organisaties. Zijn we getuige van een herdefinitie van wat kunst en cultuur kunnen betekenen voor de samenleving? Francien van Westrenen gaf op locatie een lezing op 5 oktober 2012.

Quickscan innovatieve stedenbouw

De context waarin stedenbouwers werken is in financieel, ruimtelijk, sociaal en politiek opzicht veranderd. Aan de vanzelfsprekende groei van welvaart, bevolking en stedelijk ruimtegebruik is een einde gekomen. Er is weinig tot geen geld meer bij de oude vertrouwde partners. Het vertrouwen in expert kennis en de legitimiteit van professionals daalt. Het zelfbewustzijn van bewoners neemt daarentegen toe. Mede onder invloed van digitale mediatechnologieën en online cultuur groeit de wens om het zelf te doen. Stedenbouw is zo een proces geworden waaraan allerlei nieuwe spelers deelnemen. Steeds vaker maakt complete nieuwbouw plaats voor langzame transformatie van onderaf. Kleinschalige bottom-up ontwikkelingen zijn niet zozeer een antwoord op die verschuivingen als wel een logisch onderdeel ervan. In die veranderlijke wereld is het voor stedenbouwers belangrijker dan ooit om te begrijpen wat je doet en waarvoor.

De ingrijpende verandering waar stedenbouwers, maar ook professionals in de zorg, politiek, woningbouw of onderwijs zich voor gesteld zien is het verschuiven van het top-down perspectief naar bottom-up, met een mengvorm van die twee als resultaat. Het gaat dus niet om een vervanging van de eerste door de laatste, maar om een nieuw evenwicht tussen die twee. Dat vergt een cultuuromslag, zowel aan de top als op de bodem. De top maakt ruimte, zorgt voor een uitnodigend beleid, verbindt waar mogelijk en gaat in gesprek over wensen. De bodem zal initiatief moeten tonen, mede-verantwoordelijk willen zijn en risico durven nemen. Maar hoe dat uitwerkt voor de stad en stedenbouw zal nog moeten blijken. Als de stedenbouw een antwoord wil kunnen formuleren op de vragen van deze tijd, dan zal het voorbij haar fascinatie voor bottom-up moeten komen en lessen moeten trekken uit de veranderende omstandigheden en andere praktijken.

Met bovenstaande in gedachten werkte Stroom aan een quickscan innovatieve stedenbouw. Dat deed ze op verzoek van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, die architectuurcentra uitnodigde om een inventarisatie van bottom-up initiatieven in stedenbouw te maken. Stroom antwoordde niet met een inventarisatie, maar met de opzet voor een masterclass voor stedenbouwers die inzicht biedt in de veranderde context, een andere attitude t.a.v. de stad en haar bewoners aanleert en samen met deelnemers tot nieuwe instrumenten komt voor het kijken, communiceren, samenwerken, verbinden en ontwerpen.

Stroom werkte bij het opzetten van de masterclass samen met een groep van tien mensen die op uiteenlopende manieren aan de stad werken: Mariska van den Berg,

Afaina de Jong, Michiel de Lange, Jelte Boeijenga, Roos Berendsen, Leonie Langevoort, Willemijn Lofvers, Iris Schutten, Willemijn de Boer, Hans Karssenberg. De masterclass is inmiddels ontwikkeld tot een zogenaamde 'Stadsklas' en gaat in 2013 van start.

Spin-off

- Op basis van de verschillende inventarisaties en een voorstel van Achitectuur Instituut Rotterdam (AIR) heeft het Stimuleringsfonds de website 'De Energieke Stad' ontwikkeld. Francien van Westrenen zat in de redactie, naast vertegenwoordigers van AIR en Arcam
- Presentatie Stadsklas tijdens 'What Grants Can Do', symposium van Stimuleringsfonds Creatieve Industrie 29 januari 2013
- Presentatie Stadsklas tijdens 'De Energieke Stad', symposium van Stimuleringsfonds Creatieve Industrie 26 maart 2013

Atelier Naar Zee

Als je via de Badhuisweg van Den Haag naar zee rijdt, stuit je op een plein dat geen plein is maar een verkeersknooppunt, is het zicht op het water ver te zoeken en valt vooral de rommelige uitstraling op. Je stuit hier op een achterkant, in plaats van een uitnodigende voorkant. Dat hier iets moet gebeuren, is duidelijk, maar het heeft vanwege de crisis geen prioriteit bij de gemeente. Stroom nam daarom het initiatief en organiseerde een ontwerpatelier om zich te buigen over de entree tot Scheveningen Bad. In de zomer van 2011 deed een interdisciplinair team van zes deelnemers mee aan 'Atelier Naar Scheveningen': stedenbouwers Han Dijk (Posad), Arjan Harbers (Topotronic) en Marcel Musch (MUS/TUe), architect en schrijver Klaske Havik (terrstories), trendanalist Kai van Hasselt (Shinsekai Analysis) en gebiedsontwikkelaar Coen-Martijn Hofland (SITE urban development).

In plaats van op een grootschalig plan, richtte het Atelier zich op een analyse van stedenbouw, architectuur, openbare ruimte, programma, functionaliteit, ondernemerschap en beeldkwaliteit. Ook zijn vergelijkingen gemaakt met badplaatsen elders. De analyse leidde tot een zevental mogelijke acties – onder meer op het gebied van *branding*, organisatie, bedrijvigheid en de inrichting van de openbare ruimte – die op korte termijn en zonder mega-investeringen ondernomen kunnen worden en die grotere ontwikkelingen in gang kunnen zetten.

De uitkomst van Atelier Naar Zee staat in de publicatie 'Actie(s) voor Scheveningen Bad', vormgegeven door Collective Works (Karin Mientjes en Peter Zuiderwijk). In deze publicatie zijn ook de voorstellen opgenomen van de onderzoeks- en ontwerpstudio Public Realm van de TU Delft, die parallel aan het atelier plaatsvond. Negen studenten richtten zich eveneens op de kwaliteit van de publieke ruimte in Scheveningen. Hiervan zijn de voorstellen die ingaan op de situatie in Scheveningen Bad in de publicatie opgenomen. 'Actie(s) voor Scheveningen Bad' is gepresenteerd tijdens 'ADHD XI: Pierewaaien. Over de toekomst van Scheveningen Bad' op 5 maart 2013.

Koninginnenbank

Honing Bank

De financiële crisis en de economische malaise die hieruit voortvloeit deed zich in 2012 volop voelen. Overheden en bedrijven worden gedwongen te bezuinigen, waarbij 'zachte sectoren' als 'natuur' en 'cultuur' het vaak extra zwaar te verduren krijgen. De vraag hoe economische waarden en geld zich verhouden tot ecologische waarden wordt bij de Honing Bank, een project van de Franse kunstenaar Olivier Darné i.s.m. Emmanuelle Roule en Le Parti Poétique, op scherp gezet. De Honing Bank biedt een alternatieve aanpak met de honingbij in de hoofdrol. Een aanpak met een collectief, publiek karakter, die het leven ondersteunt en burgers, bedrijven en overheden bewust maakt van een alternatief waardensysteem.

De presentatie van de Honing Bank, tijdens het Foodprintfestival DAG HAP in 2011, liet de visuele en communicatieve kracht van het project al zien. Het project sluit aan bij de programmalijn 'Upcycling' van Stroom over waardecreatie en betekenisgeving, over een andere mentaliteit ten opzichte van bestaande organisatiestructuren, de omgang met elkaar en onze leefomgeving.

De problematiek die Honing Bank adresseert, de wereldwijd teruglopende bijenstand, is uiterst actueel. Niet voor niks werd 2012 uitgeroepen tot 'Het Jaar van de Bij', een mooie springplank voor de Honing Bank.

Toen zich de gelegenheid voordeed om aan te sluiten bij de grote manifestatie 'Ja Natuurlijk' die voor 2013 gepland staat in en rond het Gemeentemuseum Den Haag, besloot Stroom om van de Honing Bank een tweejarig project te maken. Beide activiteiten zullen het project naar verwachting versterken, er context aan bieden en extra publieke aandacht genereren.

Koninginnenbank Olivier Darné i.s.m. Emmanuelle Roule en Le Parti Poétique

Aard en omvang van de Honing Bank zijn dusdanig dat Stroom heeft besloten om de eigen organisatie ten behoeve van dit kunstproject te ondersteunen. In twee voormalige stagiaires, respectievelijk Mirthe van Gelder (Haagse Hogeschool) en Anoesjka Minaard (Rijksuniversiteit Leiden) hebben we de juiste personen gevonden om de gelederen te versterken.

De Honing Bank bestaat in fysieke zin uit twee installaties – de Koninginnenbank en de Bestuivingskamer – om bijen in de stad te herintroduceren. Want bijen gedijen momenteel vaak beter in steden dan op het platteland: er is meer voedsel en minder gebruik van pesticiden. Daarnaast organiseert Stroom een reeks van activiteiten die tot doel hebben een gemeenschap van mensen en bijen tot stand te brengen.

Crowdfunding 2012-2013

Om voldoende draagvlak onder de bevolking te creëren is een crowdfunding traject opgesteld waarbij een uniek bancaire product, de Bijen Spaarrekening, een sleutelrol inneemt. Voorjaar 2012 hebben we een website gelanceerd – www.honingbank.nl – dat als platform voor de Honing Bank gemeenschap dient. De site biedt informatie over achtergrond en geplande activiteiten, actueel nieuws over de bijenstand, en ook de mogelijkheid om het project financieel te ondersteunen door vanaf €10 een Bijen Spaarrekening te openen. De Honing Bank is de enige bank die via dit ecologische financieringsinstrument direct in kunst en de natuur investeert. Eind 2012 telde de Honing Bank bijna 400 spaarders. Zij kregen een fraai vormgegeven Bijen Spaarbankboekje en meteen al een deel van de winst... een potje honing!

Om spaarders te werven werd de Honing Bank gepresenteerd op diverse markten en beurzen:

- Geraniummarkt 30 april 2012 centrum Den Haag
- Shell expat beurs 14 juni 2012 Den Haag
- Expatbeurs 'Feel at Home in The Hague' 16 september 2012 Stadhuis Den Haag
- Rotterdamse Oogst 22 september 2012
- Mooi Puurmarkt ihkv Week van de Smaak 30 september 2012 centrum Den Haag
- Beurs 'Wat kan groen voor je doen' 11 oktober 2012 Provinciehuis Zuid-Holland Den Haag

Naast individuele Bijen Spaarders worden ook bedrijven en organisaties uitgenodigd de Honing Bank te steunen met een donatie. Zij worden dan Bijen Ambassadeur. In ruil voor het ambassadeurschap ontvangen ze een bijenvolk van de Koninginnenbank, een imkersuitrusting en een imkerscursus. Zo ondersteunen ze actief de bijenstand en het ecosysteem in de omgeving van hun vestiging. Een goed voorbeeld van maatschappelijk bewust ondernemen. Eind 2012 telde de Honing Bank vijf Bijen Ambassadeurs: Stad en Kas, Parkhotel, Mazie Restaurant, Palace Hotel Noordwijk en 'Ja Natuurlijk'.

Koninginnenbank
Olivier Darné i.s.m. Emmanuelle Roule en Le Parti Poétique

Koninginnenbank 22 juni – 30 september 2012 Maziestraat (achterplaats Stroom)

De Koninginnenbank is een kunstwerk dat bestaat uit een houten object met daarin twintig kleurige bijenkasten. In deze schat-/kraamkamer worden zowel in 2012 als in 2013 een twintigtal koninginnen en 200.000 bijen grootgebracht om zo de bijenstand in Den Haag te versterken en een bijdrage aan het stedelijk ecosysteem te leveren. De opening vlak voor de zomer gebeurde in aanwezigheid van een groep enthousiaste Bijen Spaarders en belangstellenden. De Koninginnenbank wordt beheerd door Imkersvereniging Den Haag en Omstreken. De hele maand juli (ook tijdens de Landelijke Open Imkerijdag op 15 juli 2012) waren imkers elke woensdag- en zondagmiddag, op de locatie aanwezig om informatie te geven over het houden van honingbijen in de stad en het telen van koninginnen. In augustus en september alleen op de zondagmiddagen. De laatste open dag van de Koninginnenbank in 2012 ging gepaard met de filmvertoning van 'Queen of the Sun'.

Overhandiging bijenvolk aan Burgemeester Van Aartsen 16 november 2012 Stadhuis Den Haag

Olivier Darné overhandigde het eerste bijenvolk van de Koninginnenbank aan Burgemeester Jozias van Aartsen. Dit bijenvolk zal voorjaar 2013 een plekje krijgen in school- en volkstuincomplex Kortebos. Burgemeester Van Aartsen is overigens één van de Bijen Spaarders van het eerste uur.

Bijzondere LedenBIJeenkomst 17 november 2012

De eerste bijeenkomst voor leden van de Honing Bank werd bijgewoond door 70 Bijen Spaarders. Onderzoeker Jeroen van der Sluijs hield een alarmerend betoog over de gevolgen voor bijen, het milieu en uiteindelijk de mens van het toepassen van neonicotinoïden als 'gewasbeschermingsmiddel'. Olivier Darné vertelde over de toekomstplannen van de Honing Bank en imker Paul Wouters onthulde de geheimen van het kweken van koninginnen. Tot slot ontvingen zeven imkers, leden van de Imkersvereniging Den Haag en Omstreken die net hun imkerscursus afgerond hadden, een bijenvolk van de Koninginnenbank. Zeven nieuwe volken die de komende jaren in Den Haag en omgeving voor bestuiving gaan zorgen.

Bestuivingskamer opening 1 juni 2013

In 2013 wordt in de tuin van het GEM de Bestuivingskamer geïnstalleerd. Dit is een tijdelijk bouwwerk, een ontmoetingsplek en informatiecentrum ineen. In dit kunstwerk wordt het contact met de bij en de natuur op een unieke manier ervaren en ondergaat de bezoeker een contemplatieve, haast meditatieve ervaring.

Stroom als adviseur

Voor de gemeente Den Haag is Stroom als vanzelfsprekend de eerste partij om advies te vragen op het gebied van kunst in de openbare ruimte en is er geregeld overleg over de Collectie Den Haag. In 2012 was Stroom o.a. ook betrokken bij de standbeelden van respectievelijk Koningin Juliana, Nelson Mandela en J.R. Thorbecke.

Naast de gemeente dienen zich ook steeds vaker partijen aan als woningbouwverenigingen, projectontwikkelaars, ondernemers en schoolbesturen die ons vragen om advies en bemiddeling bij grootschalige stedenbouwkundige projecten. In 2012 heeft Stroom bij de volgende projecten een rol gespeeld.

Leidschenveen-Ypenburg

Op 3 juni 2012 heeft burgemeester Jozias van Aartsen het project van kunstenaarsduo **La Salle** (Patty Struik en Albert Goederond) in Leidschenveen feestelijk onthuld. Het is een opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Leidschenveen (OBL) geweest en door La Salle in samenwerking met Stroom Den Haag ontwikkeld. Het bestaat uit een heterogene verzameling van zeven kunstwerken, die op zeven locaties verspreid over de wijk geplaatst zijn. In de afgelopen jaren bleven de beelden zich steeds verder ontwikkelen, en moesten er qua materiaal en techniek tal van aanpassingen gedaan worden om ze ook in de toekomst goed te kunnen beheren. Ter gelegenheid van het project heeft OBL een boekje uitgegeven getiteld 'Kunst in de Dijken' en is een app ontwikkeld waarmee je ter plekke geattendeerd wordt op de kunstwerken.

Voor het stadsdeel Leidschenveen-Ypenburg is nog een substantieel budget gereserveerd voor een kunstwerk. In 2012 is in samenwerking met het stadsdeel een stuurgroep gevormd om die opdracht vorm te geven. Een aantal locaties is inmiddels onderzocht en kandidaten voor de Advies Commissie zijn benaderd. Naar verwachting wordt er in 2013 een keuze gemaakt voor een kunstenaar om een schetsontwerp te leveren.

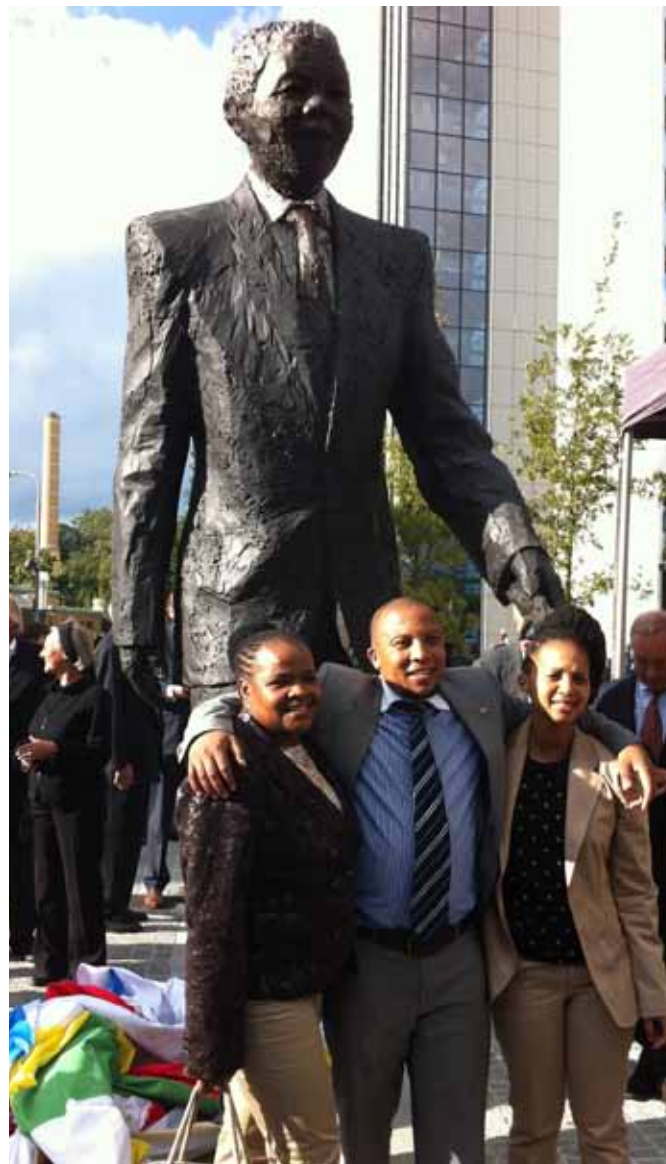
Koningsplein

Het Koningsplein wordt sinds een aantal jaren getypeerd door een lege sokkel wachtend op een nieuw kunstwerk. Stroom werd gevraagd om samen met de omwonenden een kunstopdracht te formuleren. Een delegatie van bewoners koos uiteindelijk **Folkert de Jong** uit om een schetsontwerp te maken. Hij deed uitgebreid onderzoek naar de maat en schaal van het plein en experimenteerde met geschikte materialen voor het nieuwe beeld. De Jong kwam tot de conclusie dat het werken in een bronsgieterij te vergelijken is met zijn werkwijze in het atelier. Bewoners rondom het Koningsplein begonnen in 2012 actief fondsen te werven om het beperkte budget dat de gemeente ter beschikking heeft gesteld aan te vullen. Gezien de huidige marktomstandigheden geen makkelijke opgave, hoewel er een aantal positieve geluiden te horen is.

Spuiplein

Het gebruik van het Spuiplein is altijd onderwerp van veel discussie geweest. In 2010 gaf de Dienst Stedelijke Ontwikkeling aan Stroom opdracht om een aantal kunstenaars en ontwerpers voor te dragen, die moesten focussen op zitmeubilair. Uiteindelijk werd gekozen voor het roestvrijstalen buisontwerp van de Belgische ontwerper **Sebastien Wierinck**. In 2012 werden de banken in drie etappes geplaatst en onmiddellijk met groot enthousiasme door de bewoners ontvangen. Het publiek kan nu zelf

Mandela monument Arie Schippers

bepalen of het actief of relaxed wil zitten op het plein. Het is in elk geval geen straf meer te moeten wachten.

Juliana monument

In de Hofstad wordt een aantal vorsten uit het Oranjestad gerepresenteerd met een monument, zoals Koning Willem I, en de koninginnen Emma en Wilhelmina. Van Koningin Juliana ontbreekt voornamelijk een dergelijk teken. Ook elders in het land is geen monument exclusief van haar te vinden, alleen een beeld van kunstenaar Kees Verkade waarop zij samen met Prins Bernhard wordt geportretteerd (onthuld in 2009, Paleis Soestdijk, Baarn).

Maart 2005 werd het Haags College vanuit de gemeenteraad schriftelijk verzocht het initiatief te nemen om een standbeeld van Koningin Juliana in Den Haag te realiseren. Citaat uit deze brief: "Op 20 maart is het een jaar geleden dat prinses Juliana overleed. Als Koningin Juliana heeft zij inmiddels haar plaats in de geschiedenis ingenomen. Zoals minister-president Balkenende in zijn In Memoriam aangaf heeft Koningin Juliana een bijzondere plaats in de harten van de generatie van de Wederopbouw en de generatie die tijdens haar regeerperiode opgroeide. De herinnering aan nationale vorsten die ons land geregeerd hebben wordt in Den Haag levend gehouden met onder meer standbeelden en monumenten: van graaf Willem II tot koning Willem II. Ook de koninginnen Emma en Wilhelmina zijn op deze wijze vereeuwigd. Het gaat daarbij niet alleen om een eerbetoon, maar ook om een bijdrage aan de collectieve herinnering. In een tijd waarin terecht sprake is van herwaardering van de vaderlandse geschiedenis is dit een belangrijk element. De vele vorstelijke beelden in Den Haag passen bovendien prima in het concept Koninklijke Residentie, waarmee Den Haag zich wil profileren. [...] de fractie is van oordeel dat het passend is ook Koningin Juliana met een (stand)beeld of monument te eren".

In de gemeentelijke programmabegroting 2009-2012 werd een budget gereserveerd voor de realisatie van een dergelijk standbeeld. De organisatie van het opdrachttraject is in handen van Stroom Den Haag. Tevens werd door Burgemeester Van Aartsen een begeleidingscommissie met in totaal acht leden geïnstalleerd.

Mandela monument

Op 25 september 2012 is door Bisschop Desmond Tutu een 3,5 meter hoog standbeeld voor Nelson Mandela onthuld, vlakbij het Omniversum in Den Haag. Het 'Long march to freedom monument' is gemaakt door **Arie Schippers**. Stroom begeleidde de selectie van de kunstenaar en het opdrachttraject tot en met de schetsfase.

Thorbecke monument

In 2007 werd het initiatiefvoorstel van de Haagse gemeenteraad voor een Haags standbeeld voor J.R. Thorbecke, grondlegger van onze grondwet en het 'Huis van de Democratie' overgenomen door het college van B&W. Stroom begeleidt de totstandkoming van het beeld. De door burgemeester Van Aartsen geïnstalleerde Begeleidingscommissie Thorbecke selecteerde de kunstenaar **Thom Puckey** om zijn schetsvoorstel uit te werken tot een definitief ontwerp.

In het najaar van 2011 werd het voorstel van Thom Puckey gepresenteerd aan achtereenvolgens burgemeester Van Aartsen, het college van B&W, de gemeenteraad en de pers. In 2012 werkte de kunstenaar aan een definitief ontwerp en werd de haalbaarheid van diens voorstel onderzocht en voorbereidingen voor realisatie getroffen.

Overig

Van de Dienst Monumentenzorg en woningbouwcorporatie HaagWonen kreeg Stroom in 2010 de vraag wat te doen met een aantal ornamenten van Jacques van Rhijn uit 1955 in Den Haag Zuidwest, wederopbouwkunst die op veel waardering kan rekenen. De reliëfs zaten in de gevel van een te slopen woningblok in de Loevesteinlaan. Na de sloop werden deze tijdelijk opgeslagen in afwachting van herplaatsing. Op advies van Stroom werd de Schotse kunstenaar **Toby Paterson** uitgenodigd, die zich eerder al voor de tentoonstelling 'Generosity' (2007) in de architectuur van Den Haag Zuidwest had verdiept. Paterson ontwierp onder de titel 'Resetting' een stalen frame waardoor de ornamenten van alle kanten te bekijken zijn. In 2012 werd een bouwvergunning voor het kunstwerk in het Zuiderpark afgegeven, dat naar verwachting voorjaar 2013 zal worden gerealiseerd.

Om een kwalitatief betere ruimte te creëren voor het Vredespaleis moest het Verzetsmonument van **Appie Drielsma** op het Carnegiëplein worden omgedraaid; niet alleen een technisch ingewikkeld maar ook een beladen opdracht. Ingenieurs Bureau Den Haag en Stroom gingen daarover in overleg met de kunstenaar. Na aanvankelijk verzet raakte ook hij overtuigd na enkele werkbezoeken op locatie en computeranimaties.

Haagse kunstenaars

De afdeling Subsidies, Documentatie & Ateliers (SD&A) van Stroom Den Haag voert het voorwaardenscheppend beleid uit voor Haagse professionele kunstenaars door middel van subsidieregelingen, een documentatiecentrum, atelierbeleid, informatie en advies. Een integraal en onlosmakelijk onderdeel van deze taken zijn de stimulerende activiteiten die Stroom ontwikkelt ten behoeve van de Haagse kunst en kunstenaars. Deze activiteiten laten een grote diversiteit zien en zijn toegesneden op specifieke behoeften en situaties en spelen veelal in op de actualiteit.

De samenhang en integratie tussen deze vier deeltaken is tevens van belang om het voorwaardenscheppend beleid zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij het algemene en kunstinhoudelijke beleid van Stroom.

Stimulerende activiteiten

In 2012 is het stimulerend beleid van Stroom verder ontwikkeld. Door activiteiten te intensiveren, te optimaliseren en nieuwe activiteiten toe te voegen, kunnen de twee doelen van het voorwaardenscheppend beleid, versterken van het kunstklimaat en vergroten van de zichtbaarheid van Haagse kunst en kunstenaars, nog beter worden behaald.

Een aantal formats heeft zich de afgelopen jaren al bewezen. Deze formats worden consequent elk jaar 'onder de loep' genomen om te zien wat anders of beter kan en hoe we dat op de meest effectieve manier kunnen bewerkstelligen. Het resultaat van deze evaluaties heeft mede bijgedragen aan nieuwe ideeën en inzichten die uitgewerkt zijn in het plan 'Talentontwikkeling & Internationalisering'. In dit plan biedt Stroom Haagse kunstprofessionals reflectie, mogelijkheden tot coaching, studie en onderzoek.

Plan 'Talentontwikkeling & Internationalisering'

Door een subsidie van de gemeente Den Haag (Dienst OCW/cultuurbeleid, programmabureau Investerings Den Haag Internationale Stad) is het mogelijk geweest om in 2011 en 2012 een plan voor talentontwikkeling en internationalisering gericht en structureel in te zetten. De activiteiten werden zo concreet en duidelijk mogelijk toegesneden op behoeften en situaties van Haagse kunst en kunstenaars. Met het plan werd het volgende beoogd:

- het rendement van het 'artistiek kapitaal' in de stad te vergroten en te versterken door kwaliteitsverbetering, ontplooiing, verbreding en versteviging van de professionele beroepspraktijk
- talent te signaleren, te ontwikkelen, te ondersteunen en te binden aan de stad Den Haag
- de zichtbaarheid te vergroten van Haagse kunst en kunstenaars
- het internationaal netwerk, van belang voor een dynamisch en eigenzinnig kunstklimaat, uit te breiden en te verstevigen

Het plan bestond uit drie hoofdonderdelen PREMIUM, INVEST en DH/// en per hoofdonderdeel uit nieuw (te ontwikkelen) activiteiten o.a.:

- een Premiumprogramma 'tailormade' voor kunstenaars die een Premiumsubsidie ontvingen (2010/2011)
- oriëntatierizen voor kunstenaarsinitiatieven
- herhaald curatorenbezoek (geïncorporeerd in de nieuwe PRO Deo subsidie)
- ondersteuningsprogramma voor academieverlaters

- nieuwe uitgave van het magazine DH///
- Verder werden twee programma's aangescherpt en geïntensiveerd: het Invest programma en het Curatorenprogramma. Daarnaast werd in de loop van het plan een activiteit toegevoegd, namelijk de tentoonstelling 'Return on Invest' (zie p.14).

Van het begin af aan heeft Stroom het plan niet als een incident, een eenmalige impuls, beschouwd maar als onlosmakelijk onderdeel van het voorwaardenscheppend beleid. Nu het plan is afgerond zullen deze activiteiten (al dan niet in aangepaste vorm) zoveel mogelijk worden gecontinueerd.

Hieronder de verslaglegging van de diverse activiteiten in dit kader.

Premiumprogramma

Binnen het subsidiestelsel van Stroom neemt de Stroom Premium een bijzondere plaats in. De Stroom Premium is een sterk geprofileerde subsidie voor individuele kunstenaars op basis van de kwaliteit van het actuele werk en de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat.

Om de buitengewone toekenning van de Premiumsubsidie en het werk van de gehonoreerde kunstenaars speciale aandacht te geven, heeft Stroom de afgelopen drie jaar telkens een andere (buitenlandse) curator uitgenodigd om een internationale tentoonstelling met hun werk samen te stellen. Na overleg bleek een 'tailormade' programma voor deze groep kunstenaars wellicht voor hun ontwikkeling en zichtbaarheid een meer effectieve vorm. In 2011 en 2012 is daarom in plaats van een internationale tentoonstelling in het buitenland gekeken naar een andere vorm van zichtbaarheid en internationalisering. In samenspraak met de kunstenaar en met een externe deskundige – in dit geval freelance curator Renske Janssen – is een begeleidingstraject ontwikkeld toegesneden op de ontwikkelingskansen van de beroepspraktijk en behoeften en wensen op het gebied van internationalisering. Stroom coördineert de uitvoering van dit programma.

De volgende kunstenaars namen deel aan dit programma:

- Arianne Olthaar
- Sarah Carlier
- Hans Ensink op Kemna
- Esther Janssen
- Marjolijn van der Meij
- Jonquil de Vries

Curatorenprogramma

Met het doel de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten, reflectie op hun werk te bieden en de bekendheid met hun werk te stimuleren, nodigde Stroom ook dit jaar curatoren, kunstenaars en critici uit binnen- en buitenland uit om atelierbezoeken af te leggen bij Haagse kunstenaars. In voorgaande jaren bood Stroom afhankelijk van de specifieke interesse van de bezoekers een ruime selectie van te bezoeken kunstenaars aan. Vanaf 2011 zijn de bezoeken tevens bepaald door de reacties van kunstenaars via de oproep op de website van Stroom. Dit format wordt de komende jaren gecontinueerd.

Dit jaar werden er 62 atelierbezoeken afgelegd door zeven curatoren:

- **Hans van Houwelingen** (kunstenaar, Amsterdam) bezocht vijf kunstenaars: Sara Pape Garcia, Alon Levin, Lisanne Hoogerwerf, Ohad Ben Shimon, Johan Nieuwenhuize 19 maart 2012
- **Lorenzo Benedetti** (directeur Vleeshal, Middelburg) bezocht 14 kunstenaars: Robbin Heyker, Marius Lut, Magali Reus, Nishiko, Wilma Marijnissen, Joncquil de Vries, Harold

de Bree, Rachel Bacon, Maja Bekan, Sara Rajaei, Dan Walwin, Arjan de Nooy, Sarah Carlier, Angeline Dekker 4 en 5 april 2012

- **Ad de Jong** (kunstenaar, Amsterdam) bezocht tien kunstenaars: Ton van Kints, Sarina Missot, Marieke van 't Zet, Lisa van Bommel, Iona Hoogenberk, Brigitte Spiegeler, Angeline Dekker, Astrid Nobel, Bas de Boer, Johan Gustavsson 24 en 25 april 2012
- **Wilma Suto** (curator Stedelijk Museum Schiedam) bezocht vijf kunstenaars: Rens Krikhaar, Marjolijn van der Meij, Casper Warmoeskerken, Christie van der Haak, Johan Gustavsson 24 en 25 november 2012
- **Tom Morton** (curator, writer, Londen) bezocht negen kunstenaars: Rik Buter, Thijs Fokkens, Rachel Bacon, Vittorio Roerade, Samantha Rees, Tim Breukers, Arianne Olthaar, Marjolijn van der Meij, Rens Krikhaar 8 en 9 november 2012
- **Rein Wolfs** (artistiek directeur Kunsthalle Friedericianum, Kassel) bezocht tien kunstenaars: Navid Nuur, Jeroen Eisinga, Rachel Bacon, Maarten Sleuwits, Magali Reus, Johan Nieuwenhuize, Harold de Bree, Jolanda Jansen, Sebastien Goy, gerlach en koop 22 en 23 november 2012
- **Robert Leckie** (curator Gasworks, Londen) bezocht 9 kunstenaars: Machiel van Soest, Joncquil de Vries, Arjan de Nooy, Anne Geene, Justin Bennett, Sebastien Goy, Floris Kaayk, David Galjaard, Esther Nienhuis 13 en 14 december 2012

Atelierbezoeken Stroom

Naast de atelierbezoeken door kunstenaars en curatoren, verrichtte de staf van Stroom atelierbezoeken bij tientallen studenten en kunstenaars in Den Haag.

Oriëntatiereizen

Om het internationale profiel van Den Haag te verstevigen is het van belang dat er internationale uitwisseling plaatsvindt en het internationale netwerk wordt verstevigd en uitgebreid. Een onmisbare schakel daarin zijn o.a. de kunstenaarsinitiatieven. Door middel van een oriëntatiereis door een vertegenwoordiger van een initiatief kan verdere internationalisering inhoud krijgen.

Deze reizen beogen het volgende:

- op de hoogte blijven van wat er internationaal speelt
- verbinden van het locale met het internationale
- verkennen van steden met een interessant en levendig kunstklimaat
- scouten van nieuwe interessante kunstenaars
- zoeken naar potentiële samenwerkingspartners
- het tot stand brengen van uitwisselingen
- uitbreiding van het internationale netwerk
- het fungeren als 'cultureel ambassadeur' voor de stad Den Haag

In de afgelopen periode hebben de volgende oriëntatiereizen plaatsgevonden:

- Satellietgroep, Kosice, SK, 27 t/m 29 juni 2011
- TAG, Venetie, Basel, Barcelona, Wenen, Berlijn, Londen, 2 t/m 28 juni 2011
- Walden Affairs, Londen, 11 t/m 14 augustus 2011
- NEST, Londen, 14 t/m 18 november 2011
- West, Hong Kong, Bangkok, 12 t/m 28 mei 2012
- Gemak, New York, 20 t/m 27 augustus 2012
- NEST, Liverpool, Glasgow, 20 t/m 28 oktober 2012
- LhGwr, Parijs, 13 t/m 17 november 2012
- Quartair, Brasilia, 23 november t/m 2 december 2012
- Satellietgroep, Kiev, Odessa, St. Petersburg, Tbilisi, Batumi, 2 t/m 9 september, 1 t/m 9 december 2012

- WANDER, New York, Londen, 1 t/m 30 november 2012, 4 t/m 9 januari 2013
- Walden Affairs, Brussel, Kassel, Gent, Glasgow, mei 2012, 5 t/m 15 augustus 2012, 27 t/m 31 januari 2013

Invest Conferentie 28 t/m 31 augustus 2012

De PRO Invest subsidie levert een bijdrage aan het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars, ondersteunt hen in hun ontwikkeling en is bedoeld om academieverlaters aan de stad te binden. Om hen een extra impuls te geven is in augustus 2012 de zesde 'Invest Conferentie' georganiseerd voor kunstenaars aan wie in 2011 een Invest subsidie is toegekend: Melissa Cruz Garcia, Angeline Dekker, Lilian Kreutzberger, Lars Kynde, Amir Tirandaz, Selena Savic (Gordan Savičić kon helaas niet aan de conferentie deelnemen). Een Nederlandse en vijf buitenlandse curatoren bezochten tijdens de conferentie de ateliers van de 'Invest' kunstenaars, werden in een openbaar avondprogramma geïnterviewd door Arno van Roosmalen over hun curatorschap en bezochten kunstinstellingen, kunstenaarsinitiatieven en galeries in de stad. Ook leden van de adviescommissie PRO legden in dit kader atelierbezoeken af. Stroom zet deze contacten in om de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars middels tentoonstellingen, presentaties en uitwisselingen te vergroten.

Tijdens de Invest Conferentie 2012 vonden 46 atelierbezoeken plaats door de curatoren:

- Marwa Arsanios (curator, 98 Weeks Project Space, Beiroet)
- Liz Burns (curator, Fire Station, Dublin)
- Simon Delobel (curator, Verbeke Foundation, Kemzeke)
- Larissa Harris (curator, Queens Museum of Art, New York)
- Xander Karskens (curator, De Hallen, Haarlem)
- Adnan Yildiz (curator, Kunstlerhaus, Stuttgart)

En door de commissieleden :

- Rachel Bacon
- Justin Bennett
- Els Fiers

Ondersteuningsprogramma academieverlaters

Naast het Invest programma wil Stroom voor een aantal academieverlaters (waaronder degene die de Stroom Aanmoedigingsprijs heeft ontvangen) de ontwikkeling van hun talent verder ondersteunen. Voorwaarde is wel dat deze startende kunstenaars woonachtig zijn in Den Haag of zich hier willen vestigen. Hiervoor in samenspraak met de kunstenaars, een aantal activiteiten georganiseerd, zoals een gespreksmiddag met Roos van Put (hoofdredacteur Kunstbeeld) over het (inter)nationale kunstlandschap, gesprekken en herhaal-atelierbezoeken met kunstenaar Martijn van Boven over een startende beroepspraktijk, coaching bij het articuleren van werk en de positionering in het kunstenveld (in het licht van het schrijven

Atelier Pietertje van Splunter

van een tekst, startstipendium e.d.), korte *residencies* (HMK Hoorn, Bucharest AIR, Artoles Center Finland), en advies bij het ontwikkelen van websites.

Voor dit ondersteuningsprogramma werden vier academieverlaters geselecteerd:

- Maarten Boekweit
- Lianne Hoogerwerf
- Guido van der Linden
- Puck Verkade

Nieuwe editie Magazine DH///

Als we het hebben over het vergroten van de zichtbaarheid van Haagse kunst en kunstenaars, het uitbreiden en verstevigen van een internationaal netwerk en het ondersteunen van het internationale profiel van Den Haag is de uitgave van het magazine DH/// waarschijnlijk het meest effectief.

Het magazine is een handzaam (promotie)middel waar op een snelle en adequate manier inzicht en overzicht wordt gegeven over bepaalde facetten van de beeldende kunst in Den Haag. Het geeft een indruk van de stad, laat een beeld achter en ondersteunt een zekere *credibility*. Lezers worden verrast en ontdekken nieuwe dingen en krijgen voldoende informatie en inzicht in het Haagse kunstklimaat. Men wordt op de hoogte gebracht over wat er in Den Haag voor interessante plekken en kunstenaars zijn. Het gaat er om bepaalde facetten van het beeldende kunstklimaat weer te geven en interesse te wekken. Maar het blad heeft ook een gidsfunctie en kan als naslagwerk dienen.

Voor het derde nummer is wederom gewerkt met een redactie (medewerkers van Stroom) en een team van diverse freelancers (auteurs, vertalers, eindredacteuren e.d.). Op basis van een pitch onder jonge grafisch ontwerpers is de keus gevallen op het bureau Pot & van der Velden die verantwoordelijk werden voor de vormgeving en beeldproductie. De lancering van de DH/// vond plaats tijdens de Nieuwjaarsborrel op 14 januari 2013. Arno van Roosmalen overhandigde het eerste exemplaar aan Marjolein de Jong, wethouder Cultuur, Binnenstad en Internationaal.

De foci van het derde nummer zijn:

- **Talent**; talentvolle en veelbelovende (jonge) kunstenaars onder de 35 jaar. Het laat zien welke potentie er aanwezig is in de stad.
- **Internationalisering**; wat gebeurt er aan internationalisering door kunstenaars, kunstenaarsinitiatieven, presentatieinstellingen? Hierbij worden ook internationale curatoren aan het woord gelaten over het kunstklimaat in Den Haag.

DH/// Magazine

- **Interessante (kunst)plekken**; welke zijn er, wie kent ze? Aandacht voor kunstenaarsinitiatieven en de traditie waarin ze staan. Aandacht voor ateliers; ruimtes waar je niet zo snel binnenkomt en voor favoriete plekken van kunstenaars in Den Haag.
- **Eigenheid en dynamiek**; Haagse kunstklimaat.

Informatiebijeenkomst 'Dubbelslag' 17 december 2012

Ieder jaar organiseert Stroom een bijeenkomst met als doel de Haagse kunstenaars te informeren over, en te betrekken bij één of meerdere aspecten van haar beleid. Dit jaar stond de bijeenkomst in het teken van het beleidsplan van Stroom voor 2013-2016 en wat dat betekent voor Haagse kunstenaars. Directeur Arno van Roosmalen lichtte het plan toe. Daarna gaven Cultuur-Ondernemen en het Materiaalfonds, door respectievelijk Veronica Hekking, Ben Wiegman en Francine Mendelaar een introductie op hun nieuwe aanbod voor beeldend kunstenaars.

Kunstenaarsbijeenkomsten

Het versterken en verdiepen van de beroepspraktijk, het uitwisselen van ideeën en het bespreken van uiteenlopende onderwerpen staan centraal in de reeks avonden die Stroom vanaf het najaar van 2012 iedere drie maanden met en voor kunstenaars uit Den Haag organiseert. De bijeenkomsten werden goed bezocht en gaven reden om ze ook in 2013 voort te zetten.

- Bijeenkomst over alternatieve financieringsmogelijkheden en de kunstenaarspraktijk 5 september 2011

In een tijd waarin de economische recessie toeslaat en naarstig naar manieren wordt gezocht om deze het hoofd te bieden, lijken steeds meer kunstenaarsinitiatieven te ontstaan die in de behoefte voorzien een meer onafhankelijke positie in te nemen. Zo ontwikkelde **Niels Janssen** het micromecenaat (gerichte kleinschalige kunstsporsoring), vond **Moki Last** een mecenas (een kunstliefhebbende weldoener die haar praktijk voor een deel financieel ondersteunt), en realiseerde **Ingrid Rollema** een project d.m.v. crowdfunding (een grootschaliger manier van sponsoring waarbij het creëren van maatschappelijke inbedding voorop staat). Deze drie kunstenaars gaven een korte presentatie en werden door Saskia van Stein (directeur NAIM/Bureau Europa, Maastricht) bevraagd op hun motieven, en de voors en tegens die deze alternatieven hen bieden. Er was ook ruimte om vragen te stellen en met elkaar in gesprek te gaan. De avond vond plaats in de context van de tentoonstelling 'Return on Invest' die op dat moment bij Stroom was te zien. Zie hoofdstuk Tentoonstellingen, p.10.

- Bijeenkomst over artist-in-residencies in het buitenland 17 december 2012
Vier kunstenaars blikten terug op een *residency* die ze onlangs hebben gedaan: **Bas de Boer** (residency in Riga, Letland), **Wieteke Heldens** (residency in de Fluxfactory in New York), **Barney de Krijger** (werkperiode in Verbeke Foundation, Kemzeke, BE) en **Karine Versluis** (residency in Lagos, Nigeria). Moderator Saskia van Stein ging met de kunstenaars in gesprek: wat motiveerde hen, wat daagde hen uit, (hoe) bereidden zij zich voor, hoe kijken zij erop terug en wat betekende het voor hun kunstenaarschap.

Bulletin Board

Ten behoeve van de Haagse kunstenaars heeft Stroom op de website van Stroom een zogenaamd *bulletin board* gecreëerd waarop internationale aankondigingen, oproepen, prijsvragen, *residencies*, e.d. zijn vermeld die vanuit andere organisaties en instellingen tot ons komen.

Subsidies

De subsidieregeling van Stroom Den Haag gaat uit van het grote potentieel van de Haagse kunstwereld en is opgebouwd uit drie onderdelen waarmee telkens een ander doel wordt nagestreefd. PRO subsidies zijn bedoeld ter ondersteuning en versterking van het Haagse kunstklimaat. Deze subsidie stelt zowel individueel beeldend kunstenaars als samenwerkingsverbanden en organisaties in de gelegenheid bijzondere projecten of activiteiten te realiseren. SPOT subsidies vergroten de zichtbaarheid en presentatie van Haagse kunst en kunstenaars. En de OBJECT subsidies zijn bedoeld om het bestand aan ateliers op kwalitatief niveau uit te breiden.

Introductie PRO Deo

Stroom heeft per 2012 een nieuwe subsidievorm geïntroduceerd die qua opzet uniek is en een van de eerste in zijn soort: de PRO Deo. Bij de PRO Deo kunnen Haagse kunstenaars en organisatoren aanvragen indienen voor een niet-financiële ondersteuning van activiteiten die in het teken staan van hun verdere ontwikkeling of positionering. Stroom verstrekt geen geld, maar maakt gebruik van haar (inter)nationale netwerk, kennis en expertise van de eigen organisatie en van andere partijen om zo de aanvrager een op maat gesneden ondersteuning te bieden. De PRO Deo biedt daarmee een alternatief voor traditionele subsidies die zijn gebaseerd op het principe van financiële ondersteuning. Met deze nieuwe subsidieregeling zet Stroom een nieuwe stap in de ontwikkeling naar een actief meedenkend en ondersteunend partnerschap.

PRO subsidies

Er zijn zes verschillende PRO subsidies:

- PRO Kunstprojecten: projecten, kunstwerken, publicaties
- PRO Onderzoek: studiereizen en projecten waarin nieuwe richtingen met betrekking tot eigen werk of in relatie tot andere disciplines of fundamenteel nieuwe (omgang met) materialen worden onderzocht
- PRO Kunstenaarsinitiatieven: programmering- en uitwisselingsactiviteiten, gastatelierprogramma's
- PRO Invest: een subsidie die startende kunstenaars in staat stelt zich verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren aan de Haagse kunstwereld
- PRO Premium: een sterk geprofileerde subsidie voor kunstenaars op basis van kwaliteit van het actuele werk, waarbij wordt gekeken naar de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat
- PRO Deo: niet financiële ondersteuning van activiteiten die zijn gericht op reflectie, verdieping en dialoog ter verdere ontwikkeling van het individuele kunstenaarschap of ter versterking van het inhoudelijke kunstprogramma van initiatieven of activiteiten die zijn gericht op versterking van de (inter)nationale positie, uitbreiding van het netwerk

De adviescommissie PRO subsidies bestaat uit een pool van negen personen waaruit per vergadering een vijftal leden wordt opgeroepen, mede op basis van specifieke expertise. De adviescommissie beoordeelde in 2012 in totaal 120 aanvragen. Daarvan werden 64 PRO subsidies toegekend.

Zowel voorafgaand aan het indienen van een aanvraag als na het advies van de commissie kan een kunstenaar of organisatie een gesprek met Stroom aanvragen. In deze gesprekken kan informatie worden gegeven over de diverse mogelijkheden van de subsidies en de vereisten waaraan een aanvraag moet voldoen. Ook conceptaanvragen kunnen voor advies worden voorgelegd. De adviezen zijn vooral bedoeld om de kwaliteit van de aanvragen te verhogen en daarmee ook de effectiviteit van de subsidieregeling. In 2012 bleek een grote behoefte aan dergelijke gesprekken. De advisering kost veel tijd, maar het niveau van de aanvragen is er sterk door verbeterd.

Gehonoreerde aanvragen:

Kunstprojecten (27)

- Tim Breukers, Project Space Parterretrap
- Ruben La Cruz, Wilhelmina Revisited Oranjeplein
- Karin den Dekker, XXODD
- Thijs Fokkens, Hole in One
- Thijs Fokkens, The Aleph/ Space Drawings
- Ton Hoogerwerf, Es Geht Auch Ohne
- Mirko Lazovic, Clepsichor
- Lust, PosterWall for the 21st Century
- Nishiko, Repairing earthquake project - second phase
- Pulchri Studio, Grafiek... A tot Z
- Sara Rajaei, Their own Version
- Iede Reckman, Another Matric
- Jack Segbars, Hey You
- Maarten Sleuwits, tentoonstelling Billytown
- Tanja Smit, The Heart
- Stichting Centrum, Instrument Inventors Initiative Launch Activities
- Stichting De Grote Witte Reus, Deelname Fotografiebeurs Unseen

Dream King Wendy Oakes

- Stichting Motoko, Cinetoko
- Stichting Nest, A Proper Painting
- Stichting Nest, The Ideal Place
- Stichting Platform 57, Programma najaar 2012 (Monument / Boerderij Oosthroek / Making Room)
- Stichting Quartair, Expedition of Slowness
- Stichting Ruimtevaart, Performance door BMB con.
- Stichting Snap, The point of departure is the place to be
- Stichting The Generator, Today's Art Festival 2012
- Stichting West, LAB 2
- Bram Vreven, De Grens is Vloeibaar

Onderzoek (4)

- Channa Boon, Nine Dragon Heads 2012 – Nomadic Party
- Miriam Donkers, Verzameling van licht
- Toshie Takeuchi, A house placed in between
- Suzanne Wallinga, Giant Step Symposium en Curatorial Course

Kunstenaarsinitiatieven (8)

- Stichting 1646, Z.t. (programma september – december 2012)
- Stichting Baracca, Nomadic Independent Artist Initiative
- Stichting De Grote Witte Reus, Programmering 2013-I
- Stichting Grid, Ondersteuning programmering Wander 1e helft 2013
- Stichting Haagse Rondgang, Drie edities van Hoogtij
- Stichting Platform 57, The Apartment / System
- Stichting Satellietgroep, Badgast 2012
- Stichting TAG, Presentatie programma stichting TAG 1e helft 2012

Invest (6)

Met de Invest subsidie beoogt Stroom een bijdrage te leveren aan de verbetering van het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars en hen in hun ontwikkeling te ondersteunen. Om deze reden organiseert Stroom een aanvullend programma van stimulerende activiteiten waarin reflectie op het werk, opbouwende kritiek en het uitbouwen van netwerken centraal staan (zie p.58). In 2012 ontvingen de volgende kunstenaars een Invest subsidie:

- Ivan Henriques
- Matteo Marangoni
- Esther Nienhuis
- Ejderkan Tastekin
- Karine Versluis
- Jan Wattjes

Premium (5)

Kunstenaars die een Premium subsidie ontvangen hebben zich niet alleen met een aansprekend oeuvre bewezen, maar overtuigen ook door hun ontwikkelingspotentieel en de ambities die ze koesteren. In 2012 waren dat:

- Johan Gustavsson
- Gerard Holthuis
- Annechien Meier
- Machiel van Soest
- Anna van Stuijvenberg

PRO Deo (14)

Met de PRO Deo speelt Stroom in op een duidelijke behoefte onder kunstenaars en tentoonstellingsmakers aan reflectie, verdieping en dialoog. Deze subsidie helpt hen om via uitwisseling van kennis, ervaring en inzicht het eigen werk of het kunstprogramma te evalueren, scherper te krijgen, verder te ontwikkelen en daardoor nieuwe stappen te kunnen zetten. Stroom heeft in dit eerste jaar – ter inspiratie of als houvast – een programma samengesteld dat bestond uit herhaal-atelierbezoeken door Jean Bernard Koeman (beeldend kunstenaar, tentoonstellingsmaker) of Pietje Tegenbosch (kunsthistoricus, kunstcriticus, galeriehouder), een leesgroep in het kader van het programma 'Expanded Performance', deelname aan het gastprogramma van de Master Artistic Research opleiding van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag of deelname aan een workshop in het kader van de manifestatie 'The Weight of Colour'. Daarnaast konden kunstenaars zelf een voorstel indienen. Op basis van deze voorstellen heeft een serie gesprekken en (herhaal)atelierbezoeken plaatsgevonden met adviseurs Michel van Dartel, William Engelen, Mariette Dölle, Brigitte van der Sande, Ad de Jong, Ranti Tjan, Camiel van Winkel, Alexander Mayhew, Marlies Bender, Kees Jonkheer, Roy Cremers.

De volgende kunstenaars ontvingen een Pro Deo subsidie:

- Koert van den Beukel
- Mendel Hardeman
- Joost van den Hondel
- Moki Last
- Annemieke Louwerens
- Benita Mylius
- Sara Pape Garcia
- Pim Piët
- Marleen Sleeuwits
- Edjerkantastekin
- Elizabeth de Vaal
- Fineke van der Veen
- Ilse Versluis
- Mark de Weijer

SPOT subsidies

In 2012 werden 299 SPOT subsidies toegekend. Er zijn drie verschillende SPOT subsidies:

– SPOT Individuele tentoonstelling (150)

Bijdrage aan de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van eigen werk in binnen- en buitenland. Van de 150 individuele tentoonstellingen die plaatsvonden waren er 32 in Den Haag, 38 in de rest van Nederland en 80 in het buitenland.

– SPOT Groepstentoonstelling (21)

Aanvulling bij de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van werk van een aantal kunstenaars (minimaal zes) in binnen- en buitenland. De groepstentoonstellingen vonden, op twee na, allemaal in Den Haag plaats.

– SPOT Documentatie (128)

Bijdrage aan de kosten voor promotie van eigen werk, actualiseren van documentatie,

vervaardigen van drukwerk, (re)construeren van een website of inschakelen van specialisten. Van de 128 toekenningen voor documentatie waren er zes voor een (digitale) camera, 56 voor de (re)constructie van een eigen website en 32 voor fotografie. 12 kunstenaars hebben de documentatiesubsidie besteed voor het inschakelen van een specialist zoals een tekstschrijver, vertaler en 20 voor een (kleinschalige) publicatie.

OBJECT subsidies

De OBJECT subsidie is bedoeld om het bestand aan ateliers in Den Haag op kwalitatief niveau uit te breiden. Er zijn drie mogelijkheden waarop de subsidie kan worden aangewend:

- een bijdrage in de bouwkosten voor een permanente atelierruimte
- een bijdrage in de aankoop van een atelierwoning of atelierpand
- een bijdrage in de bouwkosten van een gastatelier/woning van kunstenaarsinitiatieven

In 2012 zijn drie OBJECT subsidies toegekend.

- Binckhorstlaan 36, BINK36
In samenwerking met woningcorporatie Vestia heeft Stroom een objectsubsidie toegekend voor de 'atelierstraat' op de 3e etage. De ateliers op deze etage zullen zeker tot 2018 in aanmerking komen voor een objectsubsidie en door Stroom worden toegewezen. Er is met Vestia afgesproken dat vanaf 2013 alleen de ateliers die worden gebruikt door erkende Haagse kunstenaars in aanmerking komen voor objectsubsidie.
- Binckhorstlaan 36, BINK36
Er is een eenmalige objectsubsidie toegekend aan een tweetal ateliers die buiten deze atelierstraat vallen. Dit was een overgangsregeling voor maximaal drie maanden.
- Binckhorstlaan 36, BINK36
Er is een eenmalige objectsubsidie toegekend aan enkele ateliers die buiten de atelierstraat vallen. Dit is een overgangsregeling voor maximaal 1 jaar.

Documentatie

Documentatiecentrum

In het documentatiecentrum van Stroom kan iedereen documentatie van Haagse beeldend kunstenaars die als beroepsmatig erkend zijn, zowel op papier (in portfoliomappen) als digitaal (via www.haagsekunstenaars.nl), raadplegen.

Het documentatiebestand bij Stroom wordt regelmatig bestudeerd door de medewerkers en adviseurs van Stroom in het geval van subsidieaanvragen en te verstrekken opdrachten. Maar ook potentiële opdrachtgevers, tentoonstellingsmakers, galeriehouders, kunstenaars en andere geïnteresseerden weten hun weg te vinden naar het centrum te vinden. Het bestand bestaat uit alfabetisch gerangschikte mappen met in iedere map een curriculum vitae van de kunstenaar, een beschrijving van het werk en een selectie beeldmateriaal van het werk (foto's, cd's, dvd's, kleine brochures e.d.).

Gezien de toename van kunstenaarswebsites als documentatiemiddel, en als gevolg van het veranderende zoekgedrag van cliënten en relaties heeft Stroom in 2012 besloten het fysieke bestand op termijn af te bouwen en te investeren in een goed digitaal kunstenaarsbestand. De landelijk website www.kunstenaars.nu opgericht door het landelijk overleg van diverse documentatiecentra LODBK, is eind 2012 uit de lucht gehaald in verband met het opheffen van diverse kunstcentra. Het landelijk overleg zal in afgeslankte vorm met de verschillende overgebleven documentatiecentra in 2013 voortgezet worden..

Behalve de kunstenaarsdocumentaties is er in het centrum ook speciale aandacht voor (nieuwe) kunstenaarspublicaties. Hier wordt over het algemeen veel interesse voor getoond.

Kunstenaarsbestand

Op 31 december 2012 stonden 838 beroepsmatig erkende kunstenaars ingeschreven.

Leeftijd	Aantal	
20-30 jaar	110	13,2%
31-40 jaar	223	26,6%
41-50 jaar	157	18,7%
51-60 jaar	160	19,1%
61-65 jaar	57	6,8%
65+	131	15,6%

Toetsing

Haagse kunstenaars die als professioneel zijn getoetst, kunnen een beroep doen op de subsidieregelingen en op atelierbemiddeling van Stroom. De Toetsingscommissie (zie p.87) komt drie keer per jaar bijeen om degenen die zich nieuw bij Stroom hebben ingeschreven op professionaliteit te toetsen en erkende kunstenaars te hertoetsen. Zij doet dit aan de hand van de ingediende documentatie en informatie. Wie geen erkenning krijgt, kan op eigen verzoek na een jaar opnieuw worden getoetst. De erkenning als beroepsmatig beeldend kunstenaar geldt in het algemeen voor vijf jaar, maar kan in bepaalde gevallen ook korter zijn. Voor academieverlaters geldt een erkenningsperiode van drie jaar (na examendatum). De volgende toetsingscriteria worden door de toetsingscommissie gewogen in onderlinge samenhang: vakmanschap, kwaliteit en zeggingskracht van het werk, marktgerichte en publieke activiteiten, erkenning van het kunstenaarschap.

De Toetsingscommissie kwam in januari, mei en september 2012 bijeen.

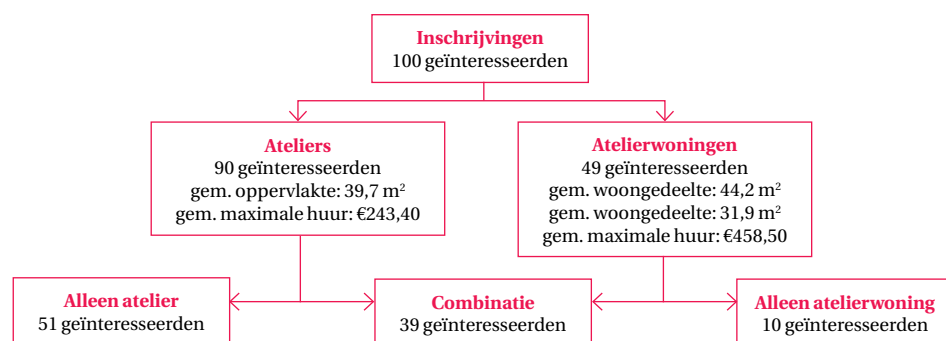
- 293 kunstenaars werden beoordeeld op professionaliteit
- 168 van hen werden erkend (van wie 35 academieverlaters)
- 55 werden niet erkend of uitgeschreven
- 70 kunstenaars konden wegens ontbrekende informatie/documentatie niet beoordeeld worden op professionaliteit

Ateliers

Stroom voert het gemeentelijk atelierbeleid uit voor de Haagse beeldend kunstenaars. Het beleid is gericht op het realiseren van goede, betaalbare ateliers en op het zo goed mogelijk begeleiden en faciliteren van professionele kunstenaars. Wij signaleren dat als gevolg van de economische crisis en de overheidsbezuinigingen op cultuur het toekomstperspectief van individuele kunstenaars drastisch aan het veranderen is en daarmee ook de behoefte aan werkruimte. Een groeiend aantal kunstenaars kan zich geen permanent atelier meer veroorloven vanwege de hoogte van de huurprijs en het feit dat men zich voor langere tijd contractueel moet vastleggen. Stroom en de gemeente Den Haag zullen soepel met deze veranderingen moeten omgaan en hierop moeten anticiperen om professionele kunstenaars te blijven ondersteunen in hun beroepspraktijk. Het informeren over en stimuleren van zelforganisatie en onafhankelijkheid speelt hierbij een grote rol. De ontwikkeling van de website 'AtelierAntwoord' (zie p.60) is een voorbeeld van ons pro-actief handelen.

Atelierwachttijst

Eind 2012 stonden 100 kunstenaars ingeschreven op de atelierwachttijst. Hiervan hebben 57 kunstenaars al een atelier, maar zijn op zoek naar een betere of meer geschikte ruimte. Van de ingeschreven kunstenaars geldt het volgende:

De wachttijst wordt periodiek opgeschoond, de laatste keer was in juli 2012. De volgende zal begin 2013 plaatsvinden.

Om het atelieraanbod nog beter onder de aandacht te brengen is Stroom in 2012 begonnen om elk kwartaal een digitale nieuwsbrief te versturen naar alle op de atelierwachttijst ingeschreven kunstenaars. In deze nieuwsbrief is een overzicht opgenomen van het actuele atelieraanbod met een verwijzing naar de Stroom website voor nadere informatie. De respons op de nieuwsbrief is groot.

Atelierbemiddeling

In 2012 is er in totaal 22 keer door Stroom bemiddeld bij de toewijzing van atelierruimte; 16 keer in verband met permanente voorraad, 6 keer in verband met Transvaal woningen.

Atelierbestand

Permanent

	Aantal panden	Aantal ruimtes	Bemiddeling via Stroom
Permanente ateliers	80	389	293
Permanente atelierwoningen	57	68	67
Gastateliers	2	5	3
Permanente projectruimtes	2	5	0
Diverse Permanente ruimtes (muziekstudio's, opslag en presentatieruimtes)	10	33	0

Semipermanent

	Aantal panden	Aantal ruimtes	Bemiddeling via Stroom
Semipermanente ateliers	1	13	0
Semipermanente projectruimtes	1	2	0
Semipermanente gastateliers	1	2	0

Tijdelijk

	Aantal panden	Aantal ruimtes	Bemiddeling via Stroom
Tijdelijke ateliers	11	122	122
Tijdelijke projectruimtes	3	3	0
Tijdelijke diverse ruimtes	3	18	12
Tijdelijke transvaal huisjes	4	11	11

Overzicht tijdelijke panden

Adres	Organisatie	Aantal	NVO m²	Eigenaar
Zwaardvegersgaarde 95	Stichting Sammersweg 2	7	600	OCW
Roggeveenstraat 2	Vereniging MOB	8	500	OCW
Noordwal 117	Vereniging Noordwal	9	200	OCW
Villa Ockenburg/Monsterseweg	Stichting Z	15	250	DSO
1e Lulofsdwarsstraat 60	Stichting Maakhaven	25	900	DSO
Calandkade 158	Individuele kunstenaar	1	250	DSO
Saturnusstraat 89/91	Stichting De Besturing	26	600	DSO
Loosduinseweg 9	Stichting Ruimtevaart	25	1600	DSO
Stortenbekerstraat 205	Stichting De Lagere School	18	1200	OCW
Stuwstraat 285	Individuele kunstenaar	1	200	VESTIA
Acaciastraat 178b	Individuele kunstenaar	3	200	DSO
Totale		138	6500	

Permanente ateliers

In 2012 is het aantal permanente ateliers gelijk gebleven. Duurdere ateliers (boven de € 250) zijn moeilijk te verhuren.

De behoefte aan atelierwoningen blijft onder de kunstenaars echter onverminderd groot, het aanbod houdt daarbij geen gelijke tred. Van doorstroom bij atelierwoningen is bijna geen sprake en er is weinig tot geen uitbreiding van het bestand. Stroom blijft zoeken naar mogelijkheden om het bestand aan atelierwoningen uit te breiden.

Semi-Permanente ateliers

Naast permanente en tijdelijke ruimtes is er sinds 2011 ook de mogelijkheid voor semi-permanente atelierruimten. Deze semi-permanente status betekent dat het pand minimaal voor drie jaar beschikbaar is gesteld via de Dienst Stedelijke Ontwikkeling (DSO) van de gemeente. Hier wordt een beperkte huurvergoeding voor gevraagd, namelijk € 15 per m² per jaar. De eerste kunstenaars die hier gebruik van hebben gemaakt behoren tot het collectief Billytown dat van Rijswijk naar de Raaphorstlaan in Den Haag is verhuisd. De verbouw van het voormalige schoolgebouw met (gast)ateliers en projectruimten in aansluiting bij de activiteiten van de kunstenaars is in 2012 voortgezet.

Tijdelijke ateliers

Naast permanente ateliers blijft de behoefte aan tijdelijke ateliers onder kunstenaars groot, zowel bij starters als professionals die al langer hun beroep uitoefenen. Een groot deel van de kunstenaars in Den Haag wil graag van deze tijdelijke en dus goedkope 'om niet' atelierruimten gebruik maken vanwege hun inkomenspositie. De panden variëren vaak in afmeting en functie: zo zijn er kunstenaars in een villa in het park, verblijven anderen in een schoolgebouw of industrieel pand. Vanuit diverse tijdelijke panden worden regelmatig culturele activiteiten ontplooid in de beschikbare presentatie- en projectruimtes. En zelfs een trappenhuis kan dienst doen als expositieruimte zoals onlangs het initiatief Project Space Parterretrap in de Stortenbekerstraat liet zien.

In het begin van 2012 moesten een aantal tijdelijke panden weer opgeleverd worden aan DSO en OCW/vastgoed. De opgeleverde panden betroffen een schoolgebouw en een aantal winkels. Hierdoor is het aantal beschikbare ateliers van 184 (met een oppervlakte

van 8225 m²) in 2011 gedaald naar 138 ateliers (met een oppervlakte van 6500 m²) in 2012, dit is een daling van 25%.

Vanaf 1 januari 2013 zal al het gemeentelijke vastgoed, nu nog verdeeld over verschillende afdelingen, (zoals OCW/vastgoed en DSO) worden samengebracht in een centrale afdeling, de Centrale Vastgoed Organisatie (CVO).

Transvaal

De vraag naar tijdelijke atelierwoningen onder kunstenaars en studenten van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag en het Koninklijk Conservatorium is nog steeds groot. De centrale locatie en de lage bruikleenkosten voor de sloopwoningen zijn erg aantrekkelijk, en maken deze woningen gewild. Door de recessie is er in Den Haag niet veel bouwactiviteit en wordt er minder aan stadsvernieuwing gedaan. Het ziet er niet naar uit dat het aantal 'huisjes voor de sloop uit' snel zal groeien. Uiteraard blijft Stroom contact houden met de diverse organisaties om te kijken naar toekomstige mogelijkheden. Vanaf 1 januari 2012 heeft Stroom een borg ingesteld voor nieuwe bewoners van Transvaal.

In augustus 2012 zijn van de 27 tijdelijke atelierwoningen 23 opgeleverd aan woningcorporatie Staedion. Hierdoor heeft Stroom op dit moment nog slechts de beschikking over vier tijdelijke atelierwoningen.

Pandvisites

Om een zicht te houden op de stand van zaken in de diverse panden legt Stroom meerdere pandvisites in het jaar af. In 2012 hebben wij 117 pandvisites afgelegd aan zowel tijdelijke ateliers, permanente ateliers, als ook aan atelierwoningen en tijdelijke atelierwoningen.

Atelier Willem Dreespark

Atelier Kim de Ruyscher

Prijzen

Stroom Aanmoedigingsprijs 2012 voor Wendy Oakes 7 juli 2012 Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten Den Haag

Jaarlijks wordt er uitgekeken naar de uitreiking van de Aanmoedigingsprijs van Stroom Den Haag voor afgestudeerden van de KABK; niet alleen vanwege het aanzienlijke prijsbedrag (€ 2.500), maar vooral vanwege de erkenning en de stimulans die het biedt in de verdere ontwikkeling van het kunstenaarschap. De Aanmoedigingsprijs 2012 ging naar Wendy Oakes (afd. Fotografie) die de jury bijzonder aangenaam verraste met haar film 'Dream King' waarin ze een paar volgt dat ter gelegenheid van het 10-jarig huwelijk een week lang, geheel in historische stijl, kledingvoorschriften en etiquette, samen met familie en vrienden op een Frans kasteel verblijft.

De onafhankelijke jury bestond dit keer uit kunstenaars Rachel Bacon en Natasja van Kampen, kunstverzamelaar Anno Lampe, en docent/kunstenaar Johan Gustavsson. Ze beoordeelde "Dream King als helder verteld en mooi in beeld gebracht, trefzeker, met gevoel voor cadrering en beeldende zeggingskracht", dat een film oplevert waarin beeld, inhoud en verhaal op een overtuigende manier in elkaar grijpen. Het is opvallend dat deze volstrekt nieuwe jury ook koos voor een videowerk dat narratieve constructies onderzoekt in een (quasi-) documentaire vorm: immers, in 2011 won Puck Verkade (thans ook bekend van het TV-programma 'De Nieuwe Rembrandt') de Stroom Aanmoedigingsprijs met haar video 'Any Day Now'.

Aanmoedigingsprijs Wendy Oakes

Publiek en bereikbaar

“Artists are the ones who challenge us to always re-evaluate, re-assess, re-imagine, re-organize, and re-define what it means to be human”. Dit zijn de woorden die Anthony Huberman, curator en schrijver, sprak toen hij te gast was bij Stroom in het kader van ‘Expanded Performance’. Publiek en bereik stonden in dat programma centraal. Stroom (onder)zocht o.a. een actiever engagement van het publiek. Kunst was en is in die benadering steeds het aanknopingspunt.

Kunst die vanzelfsprekendheden ondergraaft, die alternatieve ‘werkelijkheden’ oproept, die de blik op onze omgeving kantelt, biedt ons ‘keuzemomenten’ en nodigt uit om ‘positie in te nemen’. Daarmee is kunst een van de factoren die individuen tot (positief) kritische burgers maakt, een bijdrage aan democratie. De missie van Stroom als presentatie-instelling is het verwezenlijken van die maatschappelijke potentie van beeldende kunst. We doen dit door verbindingen te leggen tussen verschillende groepen – binnen en buiten de culturele sector- en verschillende expertises.

Er is een sterke en logische samenhang tussen de ambitie van Stroom, de aard van het programma en de beoogde doelgroepen voor wie de activiteiten worden ontwikkeld. Publiekscijfers zijn een belangrijke, maar zeker niet afdoende manier om het maatschappelijk bereik van een kunstinstelling als Stroom te meten. Voor ons geldt dat er sprake is van een stapsgewijze maatschappelijke doorwerking van het programma. Via netwerken en media, van internationale vakbladen via dagbladen tot digitale niche- en massamedia sijpelt informatie, kennis en inzicht door naar een bredere groep.

Doelgroepenanalyse

Aan het begin van elk communicatietraject stellen we in een doelgroepenanalyse vast wie we willen informeren, sensibiliseren, motiveren. Dat betekent voor de communicatieafdeling telkens maatwerk en het ontwikkelen van nieuwe relaties. Het programma speelt zich deels af in eigen huis maar regelmatig ook daarbuiten. De doelgroepen die we daarmee willen bereiken onderscheiden zich, maar overlappen ook deels.

- Het publiek voor de activiteiten aan de Hogewal bestaat voor een groot deel uit een redelijk stabiele groep van hoog opgeleide professionals en cultuurliefhebbers, in leeftijd uiteenlopend van student tot 50+, voornamelijk uit Nederland met een nadruk op de Randstad. Authenticiteit van boodschap en consistentie in het overbrengen van onze ambities, kernwaarden en visies zorgen voor een duurzaam contact met deze groep.
- Met kunstprojecten die specifieke thema’s en onderwerpen aankaarten bereikt Stroom ook nichegroepen, zoals bijvoorbeeld volkstuinders en landbouwers bij ‘Foodprint’, stadsontwerpers en buurtbewoners bij ‘Haagse Havens’ en duurzaamheidsgroeperingen en milieu-activisten bij ‘Time/Bank’ en ‘Honing Bank’. Deze nichegroepen zijn diverser wat betreft opleidingsniveau, sociale achtergrond, interesse en leeftijd. Door altijd het brede programmakader van deze projecten te benadrukken, kunnen we een deel van deze nichegroepen bij ons vaste publiek betrekken.
- Het zijn vooral toevallige passanten die kunstwerken in de openbare ruimte leren kennen. Dit enorme publiek van honderdduizenden mensen is een adequate representatie van de lokale bevolking, aangevuld met doelgerichte (inter)nationale bezoekers en toeristen. In 2012 hebben we voor het eerst de SculpTour aangeboden, een begeleide wandelroute langs een aantal in opdracht van Stroom gerealiseerde kunstwerken in het centrum van de stad.

- Met het digitale platform versterken we ons bereik bij een breed spectrum van algemeen geïnteresseerd tot internationaal, gespecialiseerd, academisch en professioneel publiek. Dat laatste is essentieel om de verbinding tussen internationale kwaliteit, lokale werkplaats en nationale werking waar Stroom voor staat, te kunnen versterken.

Publieksbenadering

Op verschillende manieren heeft Stroom in 2012 contact gezocht met het publiek. De opzet van ‘Expanded Performance’ om vaste *formats* en middelen los te laten bleek een moeilijk doch leerzaam proces waar we voor onze toekomstige communicatiestrategie veel input uit hebben gehaald. Zo zijn in het afgelopen jaar bijvoorbeeld via de jonge organisatie AimAtArt en via Judith Schoneveld diverse gezelschappen uit het bedrijfsleven middels rondleidingen en gesprekken met Stroom in contact gekomen. Door de positieve reacties wordt overwogen om deze rondleidingen bij de tentoonstellingen voor selecte groepen buiten het kunstenveld te continueren. Ook een van de meestultieme vormen van communicatie – het persoonlijke gesprek in dit geval met de directeur (‘Vier kwartier met Arno van Roosmalen, zie p.19) willen we voortzetten.

Aan de Hogewal vinden buiten de tentoonstellingen om ook regelmatig informele ontvangsten plaats van uiteenlopende aard. We streven er naar om als kunst- en architectuurcentrum een open en gastvrij platform te bieden aan vele groepen. Zo houdt de BNA-Kring Haaglanden sinds 2012 haar maandelijkse architectenbijeenkomsten bij Stroom met een programma over de gebouwde omgeving. Ook met andere ontvangsten maken vaak nieuwe publieksgroepen op een aangename en vanzelfsprekende manier kennis met Stroom en met aspecten van het programma.

Bij de steeds terugkerende vraag hoe we ons relatiernetwerk het beste kunnen uitbouwen, het creëren van draagvlak voor het beleid en een grotere betrokkenheid bij de activiteiten richtte deze vraag zich ook op de internationale gemeenschap. Den Haag representeert een grote culturele diversiteit en mag ruim 60.000 expats tot haar inwoners rekenen. Voor de publieksbenadering zijn behalve het programma, ook het bieden van gastvrijheid en het oproepen van een gevoel van gelijkwaardigheid essentieel, maar een proactieve houding zelfs onontbeerlijk. In 2012 heeft Lodeizen Kunstadvies Stroom ondersteund bij de benadering van de internationale gemeenschap, wat inmiddels heeft geresulteerd in een geïntensiverde informatie uitwisseling en uitbreiding van onze contacten met NGO’s, diverse ambassades, internationale scholen, organisaties en (vak)bladen.

Stroom heeft bovendien een compacte, maar in zijn inhoudelijke reikwijdte verrassende bibliotheek opgebouwd, die voor iedereen gratis toegankelijk is. De collectie boeken is geordend naar thema’s die niet alleen verwijzen naar de stad, architectuur, kunst, maar ook naar openbaarheid, het individu en nieuwe technologieën. Bovendien worden doorlopend dossiers aangelegd en uitgebreid over kunstenaars, architecten, vormgevers en fotografen, is er een interessante collectie binnen- en buitenlandse tijdschriften te raadplegen, en kan het publiek ter plekke registraties van Stroomlezingen en –debatten bekijken. De catalogus van ca. 5100 boeken en 475 video’s en dvd’s is in 2012 volledig gedigitaliseerd en zal in 2013 via onze website openbaar toegankelijk gemaakt worden.

Naar aanleiding van de ervaringen in 2012 wil Stroom de middelen nog gericht inzetten ten behoeve van specifieke doelgroepen, persoonlijker communiceren en streeft ze naar een actievere betrokkenheid van de bezoekers/deelnemers. We zijn ons er van bewust dat als we versterkt willen inzetten op een persoonlijke relatie met ons publiek het ook nodig is om ons relatiebestand te analyseren. In 2013 wordt ingezet op vernieuwing en uitbreiding van de ICT mogelijkheden om effectiever met een grotere of meer specifieke groep te communiceren.

Educatie

Stroom Den Haag ziet educatie niet als een supplement bij het programma, maar juist als integraal onderdeel daarvan. Onze educatieve projecten stellen zich ten doel om verdieping te bieden, bewustzijn te creëren en kennisuitwisseling te realiseren. Hierbij richt Stroom zich op een brede doelgroep wat betreft leeftijd, achtergrond en professionele betrokkenheid. De gekozen methode is eerder te beschrijven als 'denken door middel van kunst' dan als 'denken over kunst'. We richten ons dus op jong én oud.

Om de educatieve waarde van onze tentoonstellingen te benadrukken worden de activiteiten die hieraan verbonden zijn onder de noemer 'Stroom School' gebracht.

Get Smart

Stroom Den Haag richt zich ten aanzien van educatie weliswaar op jong en oud, maar biedt ook een programma dat speciaal voor kinderen en jongeren is bestemd. Zo voorziet 'Get Smart' – een gezamenlijk initiatief van Stroom Den Haag en Heden – in diverse workshops die op scholen of op de thuislocaties van Heden en Stroom door de betrokken kunstenaars worden gegeven. 'Get Smart' is ontstaan vanuit de behoefte om de gedeelde professionele, stimulerende en kritische omgang met kunst, samen te brengen. Bovendien vullen de instellingen elkaar uitstekend aan wat betreft inhoudelijke en organisatorische expertise, ervaring en netwerk. Het aanbod richt zich op leerlingen van het primair en voortgezet onderwijs.

In 2012 werd het programma zoals dat in 2010 is ontwikkeld, gecontinueerd. Het meest succesvol bleken de workshops:

- **'Are you ready to play'** van **Anne Marie van Rees** waartoe een performance in de vorm van een toneelstuk wordt ontwikkeld, inclusief het schrijven van het script, het maken van kostuums en het bouwen van decorstukken.
- **'Klonen en Mutanten'** van **Peter Zwaan** waarbij van bekende voorwerpen uit de privécollectie gipsafgietsels worden gemaakt. Zijn er interessante nieuwe en gekke combinaties te maken?
- **'Newtons Werkkamer'** van **Ellen Houtman** waarbij leerlingen de basisprincipes van de fotografie ontdekken door in de huid van de kunstenaar en onderzoeker te kruipen.

In het aanbod van 'Get Smart' zijn de projecten op maat erg populair. Ze worden in nauwe samenspraak met de leerlingen ontwikkeld, en blijken in kunst onderwijzende zin effectief en duurzaam te zijn. In 2012 werden de volgende projecten aangeboden. Door Anne Marie van Rees is dit schooljaar samen met de leerlingen een project uitgevoerd op The International School The Hague die overigens uitmunt in de belangstelling voor kunsteducatie. Daarnaast waren er specifieke aanvragen voor een bezoek op het atelier van een kunstenaar, te weten bij **Jos de l'Orme** en **Ingrid Rekers**. Er was een aanvraag van een school uit het oosten van het land die een bezoek aan het GEM wilde combineren met een workshop uit het Haagse aanbod. Zo vonden op locatie bij Heden en Stroom respectievelijk de workshops 'Are you ready to play' van Anne Marie van Rees plaats en 'Sociaal Laboratorium' van **René Jansen** waarbij tijdelijke ingrepen in de Stroom ruimten werden bedacht en uitgevoerd door 60 leerlingen van het College Waardenborch uit Holten.

De praktijk leert dat het eigen handelen bij de leerlingen tot groter enthousiasme en betrokkenheid leidt dan slechts luisteren en observeren. We merken dat bijvoorbeeld ook aan de kinderen die jaarlijks in de herfstvakantie deelnemen aan de activiteiten die

we tijdens Festival De Betovering organiseren (zie p.21).

In totaal maakten 543 leerlingen gebruik van Get Smart:

- leerlingen voortgezet onderwijs: 535
- scholen voortgezet onderwijs: 8

In totaal werden er tien workshops en 24 lessenreeksen afgenomen.

Ontvangsten

Stroom mag zich regelmatig verheugen op de ontvangst van groepen studenten, initiatieven en instellingen uit binnen- en buitenland, bezoekers van informele bijeenkomsten en feestelijke boekpresentaties, en deelnemers aan tafelgesprekken en workshops. Tafelgesprekken vinden meestal plaats met een klein maar breed georiënteerd gezelschap. Deze gaan gepaard met een diner dat op een buitengewoon creatieve en smakelijke manier door diverse 'kookkunstenaars' wordt bereid.

In 2012 vonden onderstaande ontvangsten plaats:

Januari

- Nieuwjaarsborrel Time/Bank
- Gezamenlijke Nieuwjaarsborrel Haagse kunstinstellingen en initiatieven
- Opening tentoonstelling 'Food Forward'
- Rondleiding Karen Verschooren tentoonstelling 'Food Forward'
- Bibliotheeksessie o.l.v. Jeroen Boomgaard

Februari

- Tafelgesprek Stad en Onbehagen
- Studenten Institute of Social Studies
- Havo en VWO leerlingen Veurs Collega Leidschendam
- Lunchrondleidingen tentoonstelling 'Food Forward'
- Rondleiding studenten grafisch ontwerp KABK door tentoonstelling 'Food Forward'
- Rondleiding studenten School voor de Journalistiek Brussel door tentoonstelling 'Food Forward'
- Kunst en architectuur studenten uit Zwitserland
- Rondleiding Lucas Evers door tentoonstelling 'Food Forward'
- BNA bijeenkomst
- Debat Regelgeving
- Hoogtij

Maart

- Rondleiding Willem Velthoven door tentoonstelling 'Food Forward'
- Studenten Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
- BNA bijeenkomst
- Lunchrondleiding tentoonstelling 'Food Forward'
- Lezing Irit Rogoff
- Studenten Design Academy Eindhoven

April

- Rondleiding Arno van Roosmalen tentoonstelling 'Food Forward'
- Symposium Voedseltribunaal
- Lunchbijeenkomst Belastingdienst
- BNA bijeenkomst

Mei

- Masterclass City Battle
- BNA bijeenkomst

Juni

- Opening tentoonstelling 'Return on Invest'
- City Battle catwalk en Pop Up Store
- Lezing Angela Ferreira
- Internationaal gezelschap Stamatisch RAIR
- Opening Koninginnenbank

- Zondagse informatiemiddagen Koninginnenbank
- Trainees gemeente Den Haag

Juli

- Informatiemiddag door Haags Milieucentrum bij Koninginnenbank
- BNA bijeenkomst
- Zondagse informatiemiddagen Koninginnenbank

Augustus

- Eerste jaars studenten KABK
- Zondagse informatiemiddagen Koninginnenbank

September

- Museumnacht programma
- Leesgroep Maria Pask i.v.m. 'Expanded Performance'
- Hoogtij
- Havo leerlingen Zandvliet college
- Lezing Nader Vossoughian
- BNA bijeenkomst
- Zondagse informatiemiddagen Koninginnenbank
- Opening programma 'Expanded Performance'

Oktober

- Bibliotheeksessie Robin de Goede
- 'Foodprint After Life', bijeenkomst
- Studenten Interieur Design KABK i.v.m. 'Expanded Performance'
- Boekpresentatie en debat Architecture Work Room
- Lezing Anthony Huberman i.v.m. 'Expanded Performance'
- Tafelgesprek Juliana monument
- Leerlingen College Wardenborch Holten
- Workshop Peter Zwaan i.h.k.v. Festival De Betovering
- Belastingdienst e.a. o.l.v. Judith Schoneveld i.v.m. 'Expanded Performance'
- Studenten KABK i.v.m. 'Expanded Performance'

November

- Performance Festival 'I Proclaim' ihkv 'Expanded Performance'
- Belastingdienst o.l.v. Judith Schoneveld i.v.m. 'Expanded Performance'

- Workshop studenten interieur architectuur KABK i.v.m. 'Expanded Performance'
- Leiden University College Den Haag
- Rondleiding studenten Universiteit Leiden i.v.m. 'Expanded Performance'
- Ledenbijeenkomst kunstproject Honing Bank
- Hoogtij
- Boekpresentatie 'Luc Deleu – T.O.P. office: Orban Space'

December

- Studenten Haagse Hogeschool
- Studenten Artistic Research KABK
- Lezing Pedro Gadanho
- Lions Club
- Feestelijke finissage + performance 'Expanded Performance'
- Informatiebijeenkomst Haagse kunstenaars

Publicaties

Om een breder draagvlak te creëren en de diverse kennisvelden te kunnen bundelen, werkt Stroom de laatste jaren steeds vaker samen met grote uitgeverij zoals 010 (Rotterdam), NAI Publishers (Rotterdam) en Valiz, book and cultural projects (Amsterdam). Idea Books (Amsterdam) ondersteunt Stroom bij de internationale distributie van haar publicaties. Hierdoor zijn de Stroom publicaties niet alleen te koop bij buitenlandse boekwinkels maar worden ze ook via internationale boekbeurzen, zoals de Frankfurter Buchmesse, onder de aandacht gebracht.

Food for the City. A Future for the Metropolis

Publicatie in het kader van Foodprint
Hoofdredactie: Brigitte van der Sande
Redactie: Maaïke Lauwaert, Peter de Rooden, Francien van Westrenen
Tekst: Huub Dijkstra, José Andrés, Adam Grubb, Stephan Tanda, Johannes S.C. Wiskerke, Jorge Mario Jáuregui, Annechien ten Have-Mellema, James H. Flatt,

George E. Stagnitti, Ari Patrinos, J. Craig Venter, Vandana Shiva, Maya Goburdhun, Lola Sheppard, Mason White, Gaynor Paradza, Wietske Maas, Matteo Pasquinelli e.a.
Vormgeving: Beukers/Scholma
Fotografie/illustratie: diverse fotografen
Taal: Engels
ISBN: 978-90-5662-854-3
Uitgever: NAI Publishers | Stroom Den Haag, 2012
Prijs: € 24,50

Nils Norman: Eetbaar Park / Edible Park

Publicatie in het kader van Foodprint
Redactie: Taco de Neef/Deneuve Cultural Projects, Nils Norman, Peter de Rooden, Astrid Vorstermans
Tekst: Nils Norman, Nina Folkersma, Agnieszka Gracza, Janna & Hilde Meeus met Menno Swaak, Fransje de Waard e.a.
Vormgeving: Janna & Hilde Meeus
Fotografie/illustratie: diverse fotografen
Taal: Nederlands/Engels
ISBN: 978-90-78088-61-5
Uitgever: Valiz, book and cultural projects | Stroom Den Haag, 2012
Prijs: € 19,50

Luc Deleu – T.O.P. office: Orban Space

Publicatie in het kader van de tentoonstelling Orban Space: Luc Deleu – T.O.P. office, 2013
Redactie: Wouter Davidts, Guy Châtel, Stefaan Vervoort
Tekst: Guy Châtel, Wouter Davidts, Isabelle De Smet, Hans De Wolf, Maarten Delbeke, Luc Deleu, Marjolijn Dijkman, Kersten Geers, Aglaia Konrad, John Macarthur, Metahaven, Manfred Pernice, Felicity D. Scott, Teresa Stoppani, UP (Koenraad Dedobbeleer & Kris Kimp)
Vormgeving: Metahaven
Fotografie/illustratie: diverse fotografen
Taal: Engels
ISBN: 978-90-78088-60-8
Uitgever: Valiz, book and cultural projects i.s.m. Stroom Den Haag, VU Amsterdam, Universiteit Gent, 2012
Prijs: € 27,50

Stroom Premium: Arianne Olthaar
Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie
Redactie: Stroom Den Haag
Tekst: Paul Breschuk
Vormgeving: Thonik, Amsterdam
Fotografie: Arianne Olthaar
Taal: Nederlands/Engels
ISBN: 978-90-7379974-5
Uitgever: Stroom Den Haag, 2012
Prijs: € 6

Stroom Premium: Thom Vink

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie
Redactie: Stroom Den Haag
Tekst: John Gayer, Miek Zwamborn
Vormgeving: Thonik, Amsterdam
Fotografie: Thom Vink
Taal: Nederlands/Engels
ISBN: 978-90-73-799-75-2
Uitgever: Stroom Den Haag, 2012
Prijs: € 6

Stroom Premium: Gamal Ez

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie
Redactie: Stroom Den Haag
Tekst: William Wells
Vormgeving: Thonik, Amsterdam
Fotografie: Gamal Ez, Peter Slabbers, Eric de Vries
Taal: Nederlands/Engels
ISBN: 978-90-73799-76-9
Uitgever: Stroom Den Haag, 2012
Prijs: € 6

Digitale media

Via diverse digitale media bereikt Stroom een groot lokaal, nationaal en internationaal publiek. In de loop van 2012 is Stroom voor het meten van de bezoekercijfers overgestapt op Google Analytics. Dit levert nauwkeurige en beter interpreteerbare cijfers op dan het meetsysteem waarmee tot

op heden werd gewerkt. Naast de diverse websites en blogs, Facebook en Twitter zijn we dit jaar ook begonnen met een Tumblr bij het programma 'Expanded Performance'. Als 'mood board' is het een handig instrument om een project bij een voornamelijk jong publiek te duiden en willen we het ook in de toekomst inzetten. De websites en blogs van Stroom werden in 2012 door circa 185.000 unieke bezoekers bezocht. Het gemiddeld aantal page views per maand was 35.000. Circa 75% van de bezoekers is afkomstig uit Nederland, 5% uit België en 4% uit de Verenigde Staten. De overige komen over het algemeen uit de ons omringende EU landen. Voor het verzenden van uitnodigingen, persberichten en andere nieuwsbrieven is Stroom in 2012 in grote mate overgestapt op digitale versies. In 2012 werden er in totaal 111 digitale nieuwsbrieven verstuurd aan een bestand van gemiddeld 4500 belangstellenden.

Stroom Den Haag – www.stroom.nl

Op deze website zijn alle activiteiten van Stroom te vinden: van het volledige programma van tentoonstellingen, lezingen en projecten (heden, verleden en toekomst) tot publicaties en informatie over het stimulerend beleid voor Haagse kunstenaars, subsidies en ateliers. Andere vaste onderdelen zijn het Bulletinboard voor Haagse kunstenaars, een lijst met nieuwe aanwinsten in de bibliotheek en Stroom Tips. Tevens zijn er op de homepage buttons te vinden die doorklikken naar de INDEX Actuele Kunst Den Haag en de Architectuuragenda.

Haagse kunstenaars – www.haagsekunstenaars.nl

Dit digitale documentatiebestand vergroot de zichtbaarheid van de Haagse kunstenaars. Behalve het zoeken naar Haagse kunstenaars is het voor kunstenaars mogelijk zich online in te schrijven en het eigen dossier online te actualiseren.

AtelierAntwoord – www.atelierantwoord.nl

Op basis van de gemeentelijke notitie

'Ruimte voor de Kunst' en gesprekken met het veld ontwikkelde Stroom in 2011 een digitaal handboek/naslagwerk voor het beheer van (tijdelijke) atelierpanden. Het voorziet in een *portal* naar relevante informatie voor ateliergebruikers en beheerders, bijvoorbeeld over energieverbruik, opslag of de indeling van de ruimte.

Jegens & Tevens – www.jegensentevens.nl

Het blog Jegens & Tevens, een platform voor en door kunstenaars en kunstprofessionals in de Haagse beeldende kunstwereld, is door Stroom in 2011 gelanceerd. De redactie van het blog is in handen van de Haagse kunstenaars zelf, waarbij Stroom slechts een ondersteunende taak heeft. Naast nieuws en informatie over uiteenlopende onderwerpen, vormt het een transparante en moderne overlegstructuur voor het Haagse kunstenveld.

Haagse Havens – www.haagsehavens.cc

De website biedt een platform voor alle ontwikkelingen rond het project Haagse Havens (2011-2012). Speciale aandacht gaat uit naar praktijkexperimenten, onderzoek en reflectie.

Honing Bank – www.honingbank.nl

De Honing Bank website is een crowdfunding website waarop informatie wordt gegeven over het project, maar ook geld wordt ingezameld om het te financieren. Door geld in te leggen kan men 'Bijen Spaarder' of 'Bijen Ambassadeur' worden. De website is speciaal voor dit project ontwikkeld door Studio Vruchtvlies.

Foodprint weblog – www.foodprint.stroom.nl

Het Foodprint weblog dat in 2009 werd opgestart, werd ook in 2012 voortgezet. Naast alle informatie over het Foodprint-programma, worden op dit blog berichten geplaatst rond het thema 'voedsel en de stad', zowel op plaatselijk, nationaal als internationaal niveau.

Time/Bank weblog – www.timebank.stroom.nl

Het team van vrijwilligers achter 'Time/

Bank' onderhoudt het eigen Time/Bank weblog. Op dit blog is alle actuele informatie te vinden over het project en wordt uitleg gegeven over het systeem.

Expanded Performance Tumblr – expanded-performance.tumblr.com

Voor het programma 'Expanded Performance' heeft Stroom voor het eerst een Tumblr ingezet. Een geliefd medium dat veel met beeldmateriaal werkt en dat Stroom ook voor toekomstige projecten wil inzetten.

Stroom op Facebook –

www.facebook.com/stroomdenhaag

De Facebook pagina van Stroom heeft in 2012 veel nieuwe 'fans' aangetrokken. Naast berichten, links, foto's en fotoalbums die betrekking hebben op het programma van Stroom, wordt er incidenteel aandacht gevraagd voor nieuwsfeiten, acties en berichten die de culturele wereld in het algemeen aangaan. Eind 2012 waren 3285 'fans' aangemeld.

Honing Bank op Facebook –

www.facebook.com/honingbank

Op de Facebook pagina van de Honing Bank worden berichten geplaatst over de activiteiten rond de Honing Bank zelf en over het onderwerp bijen in het algemeen. Eind 2012 waren 270 'fans' aangemeld.

Time/Bank op Facebook –

www.facebook.com/Time.Bank.Stroom.Den.Haag

De medewerkers van de Time/Bank behoren een eigen Facebookpagina, waarop berichten over de activiteiten van Time/Bank worden geplaatst en ook aandacht wordt besteed aan alternatieve economieën in bredere zin. Eind 2012 waren 700 'fans' aangemeld.

Stroom op Twitter –

www.twitter.com/stroom_denhaag

Het Twitter account van Stroom is in 2012 vaker ingezet dan in het jaar daarvoor, hoofdzakelijk om activiteiten van Stroom zelf te promoten. Het aantal volgers stond eind 2012 op 880.

Honing Bank op Twitter –

www.twitter.com/honingbank

Via het Twitter account van de Honing Bank wordt aandacht besteed aan het project zelf en aan de honingbij in het algemeen. Het aantal volgers stond eind 2012 op 250.

Stroom Den Haag YouTube Channel –

www.youtube.com/stroomdenhaag

Op het YouTube kanaal van Stroom worden korte filmpjes geplaatst die aansluiten bij het programma. In 2012 waren dit o.a. een trailer van 'Expanded Performance' en een serie interviews met John O'Shea ('Food Forward').

Architectuuragenda Den Haag

De Architectuuragenda Den Haag is een maandelijks digitale agenda waarin alle architectuurgerelateerde activiteiten in Den Haag en omgeving worden vermeld. De redactie van de agenda ligt in handen van Stroom, maar er wordt ook veel kopij betrokken van partners als BNA Kring Haaglanden, Haags Architectuur Café (HaAC), Het Nutshuis en de Satellietgroep. De agenda biedt daarnaast een aantrekkelijk communicatieplatform voor de activiteiten van de gemeente Den Haag en Haagse kunstenaarsinitiatieven. De Architectuuragenda verscheen in 2012 negen keer (een aantal maanden werd gecombineerd) en is ook op internet te raadplegen via de websites van Stroom en ArchiNed.

INDEX Actuele Kunst Den Haag

De digitale tentoonstellingsagenda INDEX Actuele Kunst Den Haag biedt een compact overzicht van de belangrijkste activiteiten op het gebied van de actuele kunst in Den Haag, met veel aandacht voor alternatieve (tijdelijke) plekken en kunstenaarsinitiatieven. In 2012 zijn tien edities van deze nieuwsbrief de deur uitgegaan (juli/augustus en december/januari werden gecombineerd). De agenda is ook te raadplegen via de website van Stroom en van een aantal deelnemende locaties.

Sponsors/Subsidiënten

De Drentse Hoek
Fonds 1818
Gemeente Den Haag
Koppert Cress
Mondriaan Fonds/Fonds BKVB
Niet Normaal/Ja Natuurlijk
Ontwikkelingsbedrijf Leidschenveen c.v.
Park Hotel

Prins Bernhard Cultuurfonds, Haagse Bluf
Fonds
Stad en Kas
Stichting DOEN
Stimuleringsfonds voor Architectuur /
Creatieve Industrie
VersvandeKweker.nl
Vlaams-Nederlands Huis deBuren

Opdrachtgevers

Bouwmeester Vlaanderen
De Zaak Nu
Fondazione Pistoletto ONLUS
Gemeente Den Haag
Gemeente Haarlem
Gemeente Heerlen
Gemeente Utrecht

HaagWonen
KOW Architecten
RABO Bank
Rijswijks Lyceum
Rotterdamse Kunststichting
Stichting Artworld
Stichting Beeldende Kunsten Amsterdam

Samenwerkingspartners

ArchiNed
Architecture Workroom Brussels
BNA Kring Haaglanden
Brussels Hoofdstedelijk Gewest
e-flux, New York
Gemak/Vrije Academie
Gemeente Den Haag
Gemeentemuseum Den Haag
De Groene Amsterdammer
Haags Architectuur Café
Haags Milieucentrum
Heden
Imkersvereniging Den Haag en Omstreken
Institute of Social Studies
Koninklijke Academie van Beeldende
Kunsten Den Haag
Mobiel Projectburo Op Trek
NAi Uitgevers, Rotterdam
Het Nutshuis

Paard van Troje
Seeds.nl
Schuttelaar & Partners
Staedion
Stichting Urbaniahoeve, Amsterdam
Stimuleringsfonds voor Architectuur /
Creatieve Industrie
Studio Vruchtvlies
TU Delft
Valiz, Amsterdam
Vestia
Vlaams Architectuurinstituut
Vlaamse Overheid
Vlaams-Nederlands Huis deBuren
Vrije Universiteit, Amsterdam
Wageningen Universiteit
Youth Food Movement
Z33 Hasselt

Bijlagen

The Great Cut Adrien Tirtiaux

Personeel en organisatie

Bestuur

Benoeming voor vier jaar, 1x herbenoembaar

- Winnie Sorgdrager, voorzitter
- Klaas Hoekstra, penningmeester
- Jeanne van Heeswijk
- Willem Velthoven
- Albert Wulffers
- Vera Yanovshtchinsky

Samenstelling bestuur / directie

De statuten van Stroom schrijven voor dat gestreefd wordt naar 'een verdeling van deskundigheden op het gebied van de beeldende kunsten, van de politiek, van bestuurlijk inzicht en van financiële zaken; voorts dient bij de samenstelling te worden gelet op sociale contacten met overheid en samenleving en op het bekend zijn met het werkbied van Stroom in het algemeen' (art. 5.5). Bij het aantrekken van nieuwe leden wordt gezocht naar kandidaten van beide geslachten en diverse leeftijden, deskundigheden en culturele achtergronden.

Bestuursleden mogen geen dienstverband hebben met, of betaald adviseur zijn van Stroom (art. 5.3).

Achternaam	Voornaam en initialen	m/v	geboorte jaar	functie	datum aanstelling	termijn
Heeswijk	Jeanne van	v	1965	lid	14 nov 2007	2
Hoekstra	Klaas F.	m	1951	penningm secr	30 mei 2007	2
Sorgdrager	Winnifred	v	1948	voorzitter	09 dec 2008	2
Velthoven	Willem	m	1958	lid	29 nov 2011	1
Wulffers	Albertus G.M.	m	1948	lid	01 jan 2007	2
Yanovshtchinsky	Vera D.	v	1952	lid	01 jan 2005	2
Roosmalen	Arnoldus T.M. van	m	1959	directeur	01 jan 05	

Personeelsleden

- Hildegard Beijersbergen-Blom, medewerker communicatie en pers
- Vincent de Boer, adviseur/begeleider Kunst in de Openbare Ruimte
- Connie van Driel, hoofd afdeling SD&A
- Jane Huldman, hoofd productiebureau
- Dorien Jansen, medewerker secretariaat en administratie
- Marieke Klos, hoofd receptie / huismeester
- Tijs van der Laan, inval consulent atelierbeleid, *vanaf februari 2012*
- Maaïke Lauwaert, programmamaker beeldende kunst
- Arnold Mosselman, bibliothecaris
- Bas Mulder, hoofd bedrijfsvoering
- Lidwien Nielander, medewerker secretariaat
- Liesbeth Nieuwenweg, redactie-medewerker website, social media
- Mischa Poppe, medewerker afdeling SD&A
- Peter de Rooden, inhoudelijk medewerker Kunst in de Openbare Ruimte

- Cora Roorda van Eijsinga, medewerker receptie
- Arno van Roosmalen, directeur
- Ira van der Valk, medewerker documentatie / boekverkoop / archief, afdeling SD&A
- Alena van der Veen, inval consulent atelierbeleid, *tot februari 2012*
- Francien van Westrenen, programmamaker architectuur

Freelance medewerkers/vrijwilligers/stagiaires

- Loes Aarts
- Aris de Bakker
- Bart Barten
- Bas de Boer
- Harold de Bree
- Bryan Diender
- Floris Duijvestein
- Hans Eijkenboom
- Mirthe van Gelder
- Johan van Gemert
- Johan Gustavsson
- Henk Hamel
- Natascha Helmer
- Robbin Heyker
- Henke van Homoet
- Rene Jansen
- Zach Jansen
- Simon van Kray
- Rozemarijn Lucassen
- Jeroen Manders
- Annechien Meier
- Marjolijn van der Meij
- Anoesjka Minnaard
- Ingrid Mol
- Joost Nieuwenburg
- Arianne Olthaar
- Dyveke Rood
- Hanneke van Rooijen
- Paul van Rooijen
- Brigitte van der Sande
- Ton Schuttelaar
- Leo Sloof
- Nies Vooijs
- Riet Vooijs
- Meindert Vos
- Paul Wouters

Adviescommissie PRO-subsidies 2012

- Tiong Ang, *t/m december 2012*
- Rachel Bacon, *februari 2009*
- Justin Bennett, *t/m december 2012*
- Martijn van Boven, *t/m juni 2012*
- Els Fiers, *augustus 2008*
- Martina Florians, *t/m maart 2012*
- Frank Koolen, *januari 2010*
- Magdalena Pilko, *juli 2012*
- Marga Rotteveel, *juli 2012*
- Saskia van Stein, *juli 2012*
- Minke Themans, *t/m maart 2012*
- Jean van Wijk, *januari 2010*

Toetsingscommissie 2012

- Thomas Ankum, *mei 2011*
- Natasja van Kampen, *januari 2011*
- Lynne van Rhijn, *mei 2011*
- Pim Voorneman, *januari 2011*

Verder willen we de volgende personen/partijen danken voor hun contnue ondersteuning in 2012

- Henk Augustijn
- Arthur de Hart
- Rob Kollaard
- Thonik

Financiën

De staat van baten en lasten over het jaar 2012 is afkomstig uit de jaarrekening 2012. Deze is gecontroleerd door Capacc Accountants.

Baten		
A.	Opbrengsten	356.486
B.	Bijdragen	
	– Mondriaan Stichting	100.000
	– subsidie gemeente Den Haag ikv Meerjarenbeleidsplan	2.095.261
	– overige subsidies gemeente Den Haag	355.534
	– overige bijdragen publieke middelen	141.803
	– overige bijdragen	64.000
		3.113.084
Lasten		
C.1	Beheerslasten personeel	320.446
C.2	Beheerslasten materieel	374.466
D.1	Activiteitenlasten personeel	689.156
D.2	Activiteitenlasten materieel	
	– Voorwaardenscheppend beleid	734.802
	– Inhoudelijk beleid	810.260
		2.929.130
	Rentebaten	24.912
	Exploitatiesaldo	208.866

Resultaatverdeling

Het bestuur van Stroom heeft, in overleg met de registeraccountant en de Dienst OCW van de gemeente Den Haag, besloten de bestaande bestemmingsreserves om te zetten naar bestemmingsfondsen.

Het bestuur vraagt het College van B&W van de gemeente Den Haag toestemming voor het instellen van, respectievelijk toevoegen aan bestemmingsfondsen.

Bestemmingsreserves	
Ontrekkingen	32.274
Omzetting naar bestemmingsfondsen	309.024
Bestemmingsfondsen	
Omzetting van bestemmingsreserves	-309.024
Toevoegingen	-241.140
Toevoeging algemene reserve	0

Specificatie Activiteitenlasten materieel

Voorwaardenscheppend beleid	
Voorwaardenscheppend beleid algemeen	3.362
Weblog Jegens&Tevens	6.396
Toetsing beroepsmatigheid	10.599
Documentatie	818
Inleggeld retour ivm opheffing LODBK	-900
	20.275
Subsidiebeleid	
Algemene kosten	16.433
SPOT tentoonstellingssubsidie	121.278
SPOT groeps tentoonstellingssubsidie	48.229
SPOT documentatiesubsidie	60.921
PRO kunstprojecten	147.685
PRO Invest	30.000
PRO Premium	50.000
PRO Onderzoeksubsidies	12.963
PRO kunstenaarsinitiatieven	65.677
	553.186
Stimulerende activiteiten	
Informatiebijeenkomst	599
Ondertussenpresentaties	2.733
Invest programma	10.826
Return on Invest	20.553
Premium publicaties	13.122
Studiereis	376
Curatorenbezoeken	5.767
Nieuwe stimulerende activiteiten	1.527
Talentontwikkeling & Internationalisering	
– Premium Tailormade	12.750
– Pilot oriëntatierizen	14.554
– Herhaald curatorenbezoek	4.593
– Air/Coaching	13.607
– Magazine DH///	45.628
– Aanmoedigingsprijzen	3.915
	150.548
Atelierbeleid	
Atelierbeleid	1.637
Objectsubsidies	23.575
Doorberekende lasten atelierbeleid	11.868
Website Atelier Antwoord (Toolkit)	2.193
	39.273
Vervallen subsidietoekenningen vorige	
SPOT subsidies	-17.570
PRO subsidies	-10.910
	-28.480
Totaal Voorwaardenscheppend beleid	734.802

Inhoudelijk beleid

Inhoudelijk beleid algemeen	
Algemene kosten	6.264
Reisbudget	1.475
PR, promotie	6.975
Informatie voorziening	8.535
Bibliotheek	13.662
Educatie, CKV	10.145
Algemene presentatiekosten	13.982
	61.037

Thema's

nu monument	
Juliana Monument	1.213
Thorbecke Monument	30
Foodprint	
Algemene kosten	3.876
Communicatie	250
'Eetbaar Park' – Nils Norman	16.438
Publicatie Eetbaar Park	14.900
Erasmusveld Nuts	2.505
Food Forward	47.432
Publicatie Food for the City	25.338
Voedseltribunaal	23.500
	134.240
Upcycling	
Time/Bank	9.853
Honing Bank / Koninginnenbank	72.307
	82.159
Referenten	
Luc Deleu	16.312
– publicatie	3.322
– Masterclass 2011	610
Hans van Houwelingen	997
	21.241
See You in The Hague	6.330

Projecten

KOR Classic	
Den Haag Zuidwest – Toby Paterson	1.040
Koningsplein	71
Beeldengalerij	96.642
Kunst bij Scholen	125.622
	223.375
Collectie Den Haag	
Beheer en onderhoud	0
James Turrell – Hemels Gewelf	11.593
Beregeningsinstallatie	727
	12.320
Architectuur	
Atelier naar Zee	7.251
Quickscan Stedenbouw 2011	1.488
Quickscan Stedenbouw 2012	6.433
Dag van de Architectuur	7.312
ADHD	3.678
Binckhorst	
Haagse Havens	104.659
	130.821
20-jarig bestaan Stroom 2010	
Leerstukken	3.500
	3.500
Overige projecten en activiteiten	
Presentaties foyer/bibliotheek	554
Expanded Performance	107.241
Agnieszka Kurant	100
Avondprogramma	896
The Knight's Move	20.178
Boek / dvd presentaties	5.025
	133.994
Totaal Inhoudelijk beleid	810.260

Stroom in het nieuws 2012

Ouborgprijs André Kruysen: Het moment tussen vormwording en vormverlies
Beelden
door Etienne Boilea
Januari (#1)

Foodprint: Stadsgids: Van Haags bakkie tot chique garnalenkroket
Daarbuiten
Marise Sperling
Januari (#1)

Foodprint: Honingbank om aantal bijen te vergroten
AD Haagsche Courant
Angelique Mulders
9 januari

Foodprint: Food Forward: Kunstenaars aan de slag met toekomst voedselvoorziening
VILT (Vlaams infocentrum land- en tuinbouw)
9 januari

Foodprint: Food Forward: Vlaamse curator maakt voedselexpo in Den Haag
De Morgen
10 januari

Foodprint: Foodscape Schilderswijk: Fijn samen schoffelen in de Schilderswijk

Trouw
Perdiep Ramesar
12 januari

Foodprint: Food Forward
Abitare online
12 januari

Foodprint: Food Forward: de toekomst van stadsvoedsel
Den Haag Centraal
13 januari

Foodprint: Food Forward: Bizarre kunstprojecten blikken vooruit op toekomst landbouw
Boerderij Vandaag
Jeroen Savelkouls
13 januari

Foodprint: Food Forward: een tentoonstelling met een bite
De Nieuwe K
Januari, #26

Foodprint: Food Forward: Buitenleven: MIX
Buitenleven
Januari/februari

Foodprint: DAG HAP: Een huis om op te eten
Groen
Marijke Bruinsma
Januari

Foodprint: Food Forward: Diervriendelijke bloedworst, met dank aan de kunst
De Morgen
Han Ceelen
14/15 januari

Foodprint: Food Forward: Interview met curator Karen Verschooren
Radio KLARA
16 januari

Foodprint: Food Forward: Expo: Food Forward
ELLE eten
16 januari

Foodprint: Food Forward: Kunstenaars als gekke professoren
nrc.next
Maartje Somers
18 januari

Foodprint: Food Forward: Verbeter de wereld, krimp de mens
NRC Handelsblad
Maartje Somers
19 januari

Foodprint: Food Forward: Hoe kleiner de mens, hoe groter de kip
Delicious
29 januari

Foodprint: Food Forward: The Meat Licence Proposal, interview John O'Shea
We Make Money Not Art
blog
Regine
31 januari

Foodprint: Food Forward: Kunst met Bite
Happinez
31 januari

Foodprint: Urban Farming
Happinez
31 januari

Foodprint: DAG HAP: Een huis om op te eten
Groen
Marijke Bruinsma
31 januari

Foodprint: Food Forward: Voedselporno voor de geest
Knack/Focus

Els Fiers
1 februari

Time/Bank: Tijd is geld
Het Parool
Annemiek Verbeek
2 februari

Foodprint: Foodscape Schilderswijk: Het Oranje Fonds, De Prins en De Prinses
RTL4
IDTV
2 februari

Foodprint: Food Forward: Eigen dieren doden
De Groene Amsterdammer
Koen Kleijn
2 februari

Foodprint: Food Forward: Interview John O'Shea
Monocle24 (internet radio UK)
2 februari

Foodprint: Food Forward: Kleine oplossing voor de voedselcrisis
C2W Life Sciences
Corry van Driel
2-11 februari

Foodprint: Foodscape Schilderswijk: Bloemen en blije burens
NCRV Gids
Wieger Favier
4 februari

Foodprint: Food Forward: Los de honger op: verklein de mens
Het Belang van Limburg
Joos Meesters
4 februari

Foodprint: Food Forward: De oplossingen van kunstenaars

<H>ART
Lilian Bense
9 februari

Foodprint: Food Forward: Onhaalbare ideeën voor een toekomst vol honger
Down to Earth Magazine (Milieudefensie)
Annemarie Opmeer
Februari

Time/Bank: Time/Store: tijd als betaalmiddel
SecondSight blog
Valerie Maria
12 februari

Ondertussen: Mark de Weijer: Kunst als onderneming. Dingen van papier en geavanceerd acquareleren
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
24 februari

Foodprint: Food Forward: The incredible shrinking man
Etenenzo blog
Janneke Vreugdenhil
26 februari

Foodprint: Food Forward: Food For Thought
ARTslant
Manus Groenen
27 februari

Foodprint: Food Forward: Voedselkunst
NWT Magazine
GH
maart

Time/Bank: A conversation with Julieta Aranda and Anton Vidokle
Manifesta Journal
Maart (#14)

Debat: Nieuwe regels, nieuwe kansen
Gebiedsontwikkeling.nu
Rick de Boer
2 maart

Foodprint: Food Forward: Radicale verbeelding
ArchiNed
Marieke Hillen
6 maart

Foodprint: Foodscape Schilderswijk: Stadsboeren dankzij de economische crisis
degidsfm (VARA Radio)
Jan Peels
6 maart

Debat: Nieuwe regels, nieuwe kansen: Te veel regels voor transformatie
Herbestemming.nu
6 maart

Debat: Nieuwe regels, nieuwe kansen: Nieuwe regelgeving, nieuw geld of/ en nieuw inzicht
ArchiNed
Eric Vreedenburgh
8 maart

Debat: Nieuwe regels, nieuwe kansen: Flexibiliteit nodig voor ruimtelijke ontwikkeling
SC Online
Friederike Raat
14 maart

Ondertussen: Expositie Ruben La Cruz en Karolien Helweg
Amigoe / Curaçao
22 maart

Foodprint: Food Forward: Struisvogeldiner bij Stroom

Bouillon! (via Writerskit-chen)
Kathy Mathys
27 maart

KOR: James Turrell: Hemels Gewelf

Mister Motley
Vibeke Mascini
28 maart

Foodprint: Voedseltribunaal en City Pig: Eetbare architectuur

De Groene Amsterdammer
Jelmer Mommers
29 maart

Foodprint: Eetbaar Park: Art After Nature

Artforum
T.J. Demos
april

Food Forward en Voedseltribunaal: Eigen boontje doppen

de Volkskrant
door Jeroen Junte
5 april

Foodprint: Voedseltribunaal: Weg met de stad

Foodlog
6 april

Foodprint: Voedseltribunaal en Food Forward:

Slotoakkoord: Foodprint Tribunaal
Kunstbeeld.nl
Sandra Spijkerman
7 april

Foodprint: Food Forward: Krimp

MetropolisM.com
Domeniek Ruyters
9 april

Foodprint: Voedseltribunaal en Food for the City: Leve de stad (interview met Arno van Roosmalen)

VPRO De Avonden
Botte Jellema en Lotje IJzermans
12 april

IABR: Compost voor de nieuwe buurt

VPRO Gids bijlage
Hans van Wetering
14 april

Stroom beleidsadvies: Kunstcommissie stelt grote schoonmaak voor

Den Haag Centraal
Theodore Pronk
27 april

Fiets&Stal: Social Spaces (interview Dan Graham)

FRIEZE
Can Altay
Mei

Foodprint: Food for the City

Urban Tick (weblog)
16 mei

Stroom beleidsadvies: Bredreigde kunst maakt zich op voor de strijd

Den Haag Centraal
Annerieke Simeone
16 mei

Stroom beleidsadvies: Raad mild voor grote instellingen

NRC Handelsblad
de redactie, Claudia Kammer en Daan van Leny
21 mei

Stroom beleidsadvies: Nul-len en enen: De Raad voor Cultuur adviseert

MetropolisM.nl
Domeniek Ruyters
22 mei

Stroom beleidsadvies: Gek, de ene adviesraad prijst iets wat de andere helemaal niet ziet

Trouw
de redactie cultuur & media
22 mei

Stroom beleidsadvies: Net te weinig inkomsten is Stroom fataal

NRC Handelsblad
Claudia Kammer
22 mei

Stroom beleidsadvies: Aanval Raad van Cultuur op Haagse Musea

AD/Haagsche Courant
Herman Rosenberg
22 mei

Foodprint: Vegetarische kip en verrijkte aardappelpuree

De laatste paling (kritische journalistiek)
Rineke van Houten
23 mei

Stroom beleidsadvies: Dijkbreuk in het Nederlandse cultuurbeleid: 6 lessen voor Vlaanderen in tijden van hoogwater

DeWereldMorgen.be
Robrecht Vanderbeeken
25 mei

Stroom beleidsadvies: Kans voor Koorenhuis

AD/Haagsche Courant
Herman Rosenberg
25 mei

Stroom beleidsadvies: Raad voor Cultuur tikt musea op de vingers

Den Haag Centraal
Annerieke Simeone en WAad van der Ven
25 mei

Stroom beleidsadvies: Interview Arno van Roosmalen

de Volkskrant
Harmen Bockma
31 mei

Time/Bank: Mondriaan Fonds stimuleert gebruik van Time/Bank

De Witte Raaf
Mei-juni

Foodprint: Food for the City

kM (Kunstenaars Materiaal Zomer, #82)

Foodprint: Book Food for the City

A10
Indira van 't Klooster
#45 (juni)

Foodprint: The Hunger Book: pick of the month: Food for the city – a future for the metropolis

Ending Hunger blog
juni

Foodprint: Food for the City: Leren van Haïti

Blauwe Kamer
juni

Foodprint: Een tomaat is waardevoller dan een tas van Vuitton

De Morgen
5 juni

Foodprint: Met knuffeleten kom je er niet

NRC Handelsblad
Maartje Somers
8 juni

Return on Invest: Brokken lijmen

Knack/Focus
Els Fiers
12 juni

Foodprint: Steden voeden

Down to Earth: Milieude-fensie
juni

Dag van de Architectuur heeft voeding als thema

Den Haag Centraal
22 juni

Honing Bank: Bijenkolonie in de binnenstad

AD Haagsche Courant
Frank Jansen (foto)
23 juni

Foodprint: Leren van Haïti

Blauwe Kamer
Martin Woestenburg
#3, juni

Stroom beleidsadvies: Stroom gered, Koorenhuis en Culturalis samen verder

Den Haag Centraal
Annerieke Simeone
29 juni

Foodprint: Food for the City - Voedsel voor de stad

De Ingenieur
JvK
29 juni

Foodprint: Haagse oplossingen voor voedselprobleem

Slow Food Magazine
René Zanderink
#2, zomer

Foodprint: Edible Cities

Arts Holland Magazine
Brigitte van der Sande
issue 1 (zomer)

Foodprint: Park Supermarkt, Rotterdam and The Hague Area

Arts Holland Magazine
Ole Bouman
issue 1 (zomer)

Foodprint: Food for the city

S+RO
Lianne van Duinen
nummer 3

Foodprint: Food for the City: een tribunaal/boek over voedsel

Delicious
juli

Stroom beleidsadvies: Cultuurbezuinigingen in Nederland

De Witte Raaf
#158, juli-augustus

Aanmoedigingsprijs: interview met Wendy Oakes

Stadsomroep Den Haag
13 juli

Stroom beleidsadvies: Scheepvaartmuseum en Teylers minder gekort

NRC Handelsblad
De cultuurredactie
14 juli

Foodprint: Food for the City

Infra
31 juli

Return on Invest: De kunst van subsidie

Tubelight
Marjolein van de Ven
#81, juli-augustus

Foodprint: Food Forward: Cómo alimentar las ciudades del mañana

Revista Pul (Argentinië)

Marcela Mazzei
#3, augustus

Honing Bank: Geboeid door bijenvolken
De Telegraaf
Serge Ligtenberg (foto)
2 augustus

Honing Bank: Zonder bijen straks geen appeltaart meer bij de koffie
AD/Haagsche Courant
Herman Rosenberg
3 augustus

Return on Invest: Why do I do what I do? Return on Invest in Stroom
MetropolisM website
Vincent van Velsen
21 augustus

Museumnacht Den Haag
Metropolis M website
Vincent van Velsen
3 september

Stimulerend beleid: Invest Conference at Stroom Den Haag
The Underground The Hague
Patricia Pinheiro de Sousa
13 september

Stroom beleidsadvies: Architectuurplatform Stroom dreigt te verdwijnen
Den Haag Centraal
Annerieke Simeone
21 september

Expanded Performance: Kunstwerk als bedrijfstrategie
de Volkskrant
Sacha Bronwasser
12 oktober

Kunst openbare ruimte: Een tweede Eline Vere in de beeldengalerij op de Grote Markt
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
12 oktober

Architectuur: No culture, no planning
Gebiedsontwikkeling.nu
Judith van Hees
12 oktober

The Knight's Move: Ernst Neufert, de grootste architect van de moderne wereld?
Archined
Leo Oorschot
22 oktober

Architectuurbeleid: Culturele politiek in Den Haag: penny wise, pound foolish
Archined
Eric Vreedenburgh
23 oktober

Expanded Performance: Critics' Picks: The Hague 'Expanded Performance'
ArtForum.com
Agnieszka Gratza
November

Expanded Performance: De kleine kunstinstelling als succesvol alternatief
Tubelight #83
Debbie Broekers
november-december

Architectuurbeleid: Haags Architectuurplatform
ged
De architect
2 november

Expanded Performance: Opvallend passief en sculpturaal

(H)Art
Machteld Leij
8 november (#103)

De Honing Bank: Debby en haar Mannen
Omroep West
9 november

Stroom Den Haag: Omroep Brabant peilt de concurrentie in de strijd om de titel Culturele Hoofdstad 2018
Omroep Brabant
November

Expanded Performance: He travelled around the world to get rid of it
Endless Lowlands
Marijn van Kraaij
13 november

Expanded Performance: When Art Speaks: A Report from the Two-Day Performance Event 'I Proclaim, You Proclaim, We Proclaim'
Frieze blog
Vivian Zihler
14 november

Foodprint: Eetbaar Park: Dat is Den Haag
TVWest
Soesja Citroen
15 november

Time/Bank: 10x beter: Op de kleintjes letten
NTR (Nederland 2)
Harm Edens
19 november

Honing Bank: Bijen voor burgervader
AD Haagsche Courant
Jacques Zorgman (foto)
19 november

Expanded Performance: Undercover verslag: vier keer een kwartier met Arno van Roosmalen
Jegens & Tevens
Inge Marleen
5 december

Expanded Performance: Adrien Tirtiaux-The Great Cut @ Stroom
Trendbeheer
Jeroen Bosch
14 december

Expanded Performance: Reviews
Metropolis M
Alexander Mayhew
medio december (# 6)

Food Forward op voorkant nrc.next

Wat zou jij doen als je zo machtig was als de paus? De internetstrip 'Pro Stress' gaat over 'foute mannen' met macht
* Uit: pagina 26 en 27

woensdag 18 januari 2012
www.nrcnext.nl
prijs 1,30 euro

Uitgave van NRC Handelsblad Jaargang 6 No. 216

Verklein de mens

Hoe kunstenaars het voedseltekort in de wereld gaan oplossen.
* pagina 4 en 5

50 cm

Vanmorgen
Hoge torens duiden op crisis

Internationaal
Roemenen zijn bezuinigen beu

Nederland
Rabbijn Ralbag uit functie gezet

Sport
Tennis Haase miste energie

Los nrc.next
Binnen nu een abonnement en bespaar tot zelfs 45% aan kosten
Ga naar www.nrc.nl

1101114000011

Colofon

Redactie Stroom Den Haag

Ontwerp Thonik, Amsterdam

Fotografie Sander Foederer, Rob Kollaard, Gert Jan van Rooij, Mylene Siegers, Eric de Vries, de betrokken kunstenaars en Stroom Den Haag

Afbeeldingen omslag: voorkant: Expanded Performance, Thomas Heyer & Jakob Kunst | achterkant: Honing Bank/Koninginnenbank, Olivier Darné i.s.m. Emmanuelle Roule en Le Parti Poétique | binnenzijde achterkant: Expanded Performance, Thomas Heyer & Jakob Kunst

Afbeelding naast voorwoord: The Great Cut, Adrien Tirtiaux

Afbeelding pagina 36 en 37: Banken op het spuiplein, Sebastien Wierink

Afbeelding pagina 56 en 57: Left, Said, Did. Zoey Kate Reddy

© Stroom Den Haag, 2013

Stroom Den Haag

Hogewal 1-9

NL-2514 HA Den Haag

W www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985

E info@stroom.nl

